

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας
Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας

Οι Μονωδίες του Μιχαήλ Χωνιάτη και του Ευθυμίου Μαλάκη για τον
Ευστάθιο Θεσσαλονίκης: Νεοελληνική Απόδοση, Πραγματολογικά Σχόλια,
Συγκριτικός Ειδολογικός Σχολιασμός

Κωνσταντίνα Κωνσταντινίδη
Α.Μ.:1040

Επόπτρια: Μαρίνα Λουκάκη
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Φιλολογίας

Αθήνα 20/11/2017

Περιεχόμενα

Βραχυγραφίες	3
Πρόλογος	4
Τα Πρόσωπα	5
Μιχαήλ Χωνιάτη, <i>Μονωδία εἰς τὸν ἀγιώτατον Θεσσαλονίκης κυρ Εὐστάθιον</i> . Νεοελληνική Απόδοση.....	12
Ευθυμίου Μαλάκη, <i>Μονωδία τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐθυμίου, ἀναγνωσθεῖσα ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ ἀγιωτάτου Θεσσαλονίκης κυρίου Εὐσταθίου, μετὰ τινὰς ἡμέρας τῆς αὐτοῦ τελευτῆς</i> . Νεοελληνική Απόδοση	26
Πραγματολογικά Σχόλια στη <i>Μονωδία</i> του Μιχαήλ Χωνιάτη	31
Πραγματολογικά Σχόλια στη <i>Μονωδία</i> του Ευθυμίου Μαλάκη.....	49
Συγκριτικός Ειδολογικός Σχολιασμός	53
Συμπεράσματα	62
Βιβλιογραφία	65

Βραχυγραφίες

BMGS: Byzantine and Modern Greek Studies

BZ: Byzantinische Zeitschrift

Bsl: Byzantinoslavica

Byz: Byzantion

CFHB: Corpus Fontium Historiae Byzantinae

DOP: Dumbarton Oaks Papers

GRBS: Greek Roman and Byzantine Studies

ODB: Oxford Dictionary of Byzantium

WBS: Wiener Byzantinistische Studien

EEBM: Επετηρίς Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών

ΕΕΒΣ: Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών

ΕΕΦΣΠΑ: Επιστημονική Επετηρίς Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΕΦΣΠΙ: Επιστημονική Επετηρίς του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΕΙΕ: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

ΕΚΠΑ: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΚΒΕ: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

ΜΙΕΤ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

Πρόλογος

Ο Μιχαήλ Χωνιάτης (περ. 1138-1222) και ο Ευθύμιος Μαλάκης (περ. 1115- πριν το 1204) συνέθεσαν δυο μονωδίες για να τιμήσουν τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης (περ.1115-1195/1196) με αφορμή το θάνατό του¹. Τόσο ο Χωνιάτης όσο και ο Μαλάκης, είχαν συνδεθεί στενά με τον Ευστάθιο. Και οι τρεις άνδρες υπήρξαν μητροπολίτες και ρήτορες, γνωρίζονταν μεταξύ τους και αλληλογραφούσαν τακτικά.

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η νεοελληνική απόδοση των δυο θρηνητικών ρητορικών λόγων και ο συγκριτικός ειδολογικός σχολιασμός τους. Το πρώτο μέρος της μελέτης περιλαμβάνει μια συνοπτική παρουσίαση των βιογραφικών στοιχείων των προσώπων. Ακολουθεί η νεοελληνική απόδοση των κειμένων με τα πραγματολογικά σχόλια και έπεται ο συγκριτικός σχολιασμός, για να καταλήξουμε στα συμπεράσματα. Ειδικότερα η σύγκριση των λόγων με το μενάνδρειο υπόδειγμα, καθώς επίσης και οι επιμέρους ομοιότητες και διαφορές που εντοπίζονται μεταξύ των λόγων, συμβάλλουν στην ανάδειξη της λογοτεχνικής αξίας των κειμένων και της ευστροφίας των ρητόρων.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια της διπλωματικής μου εργασίας, κ. Μαρίνα Λουκάκη για την πολύτιμη καθοδήγησή της και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε. Επίσης, τις ευχαριστίες μου εκφράζω και στους καθηγητές κ. Ιωάννη Πολέμη και τη κ. Θεοδώρα Αντωνοπούλου που δέχτηκαν να είναι μέλη της τριμελούς επιτροπής αξιολόγησης της μεταπτυχιακής εργασίας.

---

¹ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα: τὰ πλεῖστα ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντίᾳ, Ὁξωνίῳ, Παρισίοις καὶ Βιέννῃ κώδικας*, τομ. Α', ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Παρνασσοῦ 1879, σ. 283-306. (Στο ἐξῆς: Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*. Παραπομπή σε χωρία του κειμένου ως ἐξῆς: *Χων. Εὐστάθιος*) καὶ Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Υπάτω) τὰ σωζόμενα*, τομ. Α', Ἀθήνα 1937, σ. 78-83. (Στο ἐξῆς: Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*. Παραπομπή σε χωρία του κειμένου ως ἐξῆς: *Μαλ. Εὐστάθιος*).

Τα Πρόσωπα

1. Ευστάθιος Θεσσαλονίκης

Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης ένας από τους πιο διακεκριμένους συγγραφείς και ρήτορες του 12^{ου} αιώνα, γεννήθηκε γύρω στο 1115 στην Κωνσταντινούπολη, όπου και έλαβε λαμπρή μόρφωση². Μαθήτευσε κοντά στον Νικόλαο Καταφλώρον³ και ξεκίνησε την καριέρα του ως γραμματέας στη πατριαρχική διοίκηση. Στη διάρκεια της πατριαρχίας του Λουκά Χρυσοβέργη (1156-1169), ο Ευστάθιος εργάστηκε στην πατριαρχική γραμματεία, στα δικαστήρια ή στο τμήμα επί των δεήσεων⁴. Επίσης, ως διάκονος είχε αναλάβει και την φύλαξη των ιερών κειμηλίων στο Πατριαρχείο⁵, ενώ για μικρό χρονικό διάστημα εργάστηκε και στην υπηρεσία του πατριαρχικού σακελλίου⁶.

Ο Ευστάθιος ανέλαβε το αξίωμα του μαΐστορος των ρητόρων λίγο πριν ο Μιχαήλ Γ΄ ανέλθει στο πατριαρχικό θρόνο το 1170. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από την χρονολόγηση δυο εγκωμιαστικών λόγων που εκφώνησε ο Ευστάθιος ως επίσημος ρήτορας του παλατιού στην Κωνσταντινούπολη, προς τιμήν του πατριάρχη Μιχαήλ Γ΄ (1170-1178) το Σάββατο του Λαζάρου, και από ένα υπόμνημα που έστειλε στον αυτοκράτορα Μανουήλ λόγω της έλλειψης νερού στην πρωτεύουσα⁷. Ο Ευστάθιος ανέλαβε τη θέση του επίσημου ρήτορα, ενώ είχε αποκτήσει παράλληλα και τη φήμη του σπουδαιότερου δασκάλου και σχολιαστή των κλασικών κειμένων της εποχής του.

Το 1174 ο Ευστάθιος προτάθηκε για την επισκοπική έδρα στα Μύρα της Λυκίας⁸ και εκείνη την εποχή εκφώνησε μάλλον και έναν λόγο στον αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄(1143-1180) ανήμερα του Αγίου Νικολάου⁹. Ο Ευστάθιος ενθρονίστηκε ενδεχομένως αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης το ίδιο έτος ή ακριβώς το επόμενο, ενώ υπάρχουν και επιστήμονες που

² A. Kazhdan, "Eustathios of Thessalonike" στο ODB 1: 754.

³ A. Kazhdan, S. Franklin, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα*, μτφρ. Μαριάννα Αυγερινού-Τζιώγα, Αθήνα 2007, σ. 133. (Στο εξής A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*).

⁴ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 134.

⁵ Εργάστηκε μάλλον ως κειμηλιοφύλαξ. Ο κειμηλιοφύλαξ ήταν κληρικός αξιωματούχος με καθήκον την φύλαξη των κειμηλίων και των εγγράφων της εκκλησίας του. Το κληρικό αυτό αξίωμα εμφανίζεται από τον 4^ο αιώνα. Πιθανότατα, είχε και ορισμένες δικαιοδοσίες στη διαχείριση των οικονομικών της εκκλησίας του. Αναλυτικά βλ. Β. Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σ. 277-279. (Στο εξής Β. Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα*).

⁶ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 137-138.

ὁ ἐπὶ τοῦ σακελλίου: Ως εκκλησιαστικό αξίωμα, η συνήθης αρμοδιότητα του ἐπὶ του σακελλίου συμφόνα με την πλειονότητα των καταλόγων και τη βυζαντινή πρακτική, ήταν η εποπτεία των κληρικών και ναόν. Το αξίωμα του ἐπὶ τοῦ σακελλίου της Μεγάλης Εκκλησίας, απαντά για πρώτη φορά με βεβαιότητα στα τέλη του 11^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα, μετά το πρόσταγμα του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού το 1094 (1081- 1118). Υπήρξε ωστόσο μια σύγχυση μεταξύ των αξιωμάτων του *σακελλαρίου* και του ἐπὶ τοῦ *σακελλίου*, την οποία επισημαίνει ο J. Darrouzès. Παρατηρεί ότι δεν υπάρχει συνέπεια μεταξύ των πηγών για τις πιο ακριβείς αρμοδιότητες του αξιώματος βλ. Β. Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα*, σ. 323-325 και J. Darrouzès, *Recherches sur les ὀφφίκια de l'eglise byzantine*, Paris 1970, σ. 318- 322.

⁷ Αναλυτικότερα για την χρονολόγηση βλ. Μ. Loukaki, «Questions de dates à propos de trois discours d'Eustathe de Thessalonique»: Μ. Hinterberger, E. Schiffer, *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner*, Byzantinisches Archiv 20, Berlin-New York 2007, σ. 212-217.

⁸ Μ. Angold, *Church and Society under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995, σ. 179. (Στο εξής: Μ. Angold, *Church and Society*)

⁹ P. Wirth, *Eustathii Thessalonicensis opera minora, magnam partem inedita*, CFHB 32, Berlin/New York 2000, σ. 202- 228. (Στο εξής: Wirth, *Opera Minora*)

υποστηρίζουν ότι είναι πιθανότερο να διορίστηκε μητροπολίτης της πόλης το 1178¹⁰. Ως αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα με τον τοπικό πληθυσμό και συγκρούστηκε ανοιχτά με ορισμένους αντιπάλους του¹¹. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1180, ο Ευστάθιος ήρθε αντιμέτωπος με τον Μανουήλ Κομνηνό, όταν ο αυτοκράτορας πρότεινε ένα νέο τρόπο προσηλυτισμού των μουσουλμάνων¹². Το ίδιο έτος όμως, ο αυτοκράτορας πέθανε και ο Ευστάθιος εκφώνησε τον επιτάφιο λόγο του¹³.

Στις 24 Αυγούστου 1185 ο Ευστάθιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς και αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης¹⁴, συνέθεσε το ιστορικό του έργο για την καταστροφή που υπέστη¹⁵. Η νορμανδική κατοχή διήρκε από τον Αύγουστο ως τον Νοέμβριο του 1185 και ο αυτοκράτορας Ισαάκ Β΄ Αγγελος (1185-1195 και 1203-1204) ήταν εκείνος που εκδιώξε τους Νορμανδούς οριστικά από τα βυζαντινά εδάφη¹⁶. Το 1191 η εχθρότητα ορισμένων κατοίκων της Θεσσαλονίκης ανάγκασε τον μητροπολίτη να εγκαταλείψει τη πόλη¹⁷. Ο Ευστάθιος αναζήτησε τη βοήθεια του νέου αυτοκράτορα Ισαακίου Β΄ Αγγέλου (1185-1195 και 1203-1204), διαδόχου του Ανδρονίκου (1183-1185), που είχε στρατοπεδεύσει τότε στη Φιλιππούπολη, εγκωμιάζοντας με έναν αυτοσχέδιο λόγο την εκστρατεία του αυτοκράτορα στα Βαλκάνια¹⁸. Εκείνο το διάστημα πρέπει να του ανατέθηκε και μια διπλωματική αποστολή στον Ριχάρδο Α΄ της Αγγλίας (1189-1199) για την τύχη της Κύπρου, αλλά την περίοδο 1193-1194 ο Ευστάθιος πρέπει να είχε επιστρέψει στην αρχιεπισκοπική του θέση στην Θεσσαλονίκη¹⁹. Το 1195/6 ο Ευστάθιος απεβίωσε²⁰. Ο Ευθύμιος Μαλάκης λίγες μέρες μετά τον θάνατό του, εκφώνησε πάνω από τον τάφο του μια μονωδία προς τιμήν του²¹, ενώ ο Μιχαήλ Χωνιάτης συνέθεσε ενδεχομένως στην Αθήνα, και εκείνος τον δικό του επιτάφιο λόγο για τον δάσκαλό του²².

Ο Ευστάθιος είχε μεγάλο κύκλο μαθητών, μεταξύ των οποίων ξεχώρισαν ο Γρηγόριος Αντίοχος, ο Ευθύμιος Μαλάκης, ο Μιχαήλ Χωνιάτης και ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης²³. Από τα μέλη των αριστοκρατών ο Ευστάθιος συνδέθηκε με τον Νικηφόρο Κομνηνό, εγγονό της Άννας Κομνηνής και του Νικηφόρου Βρυεννίου, ενώ στήριξη του πρόσφερε και ο έπαρχος

---

¹⁰ Για τις διαφορετικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί πάνω στο συγκεκριμένο θέμα βλ. Α. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 138-140.

¹¹ Βλ. π.χ. T.L.F. Tafel, *Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula*, Frankfurt am Main, Schmerber 1832 (= Amsterdam: Hakert 1964), σ. 163-165. (Στο εξής: Tafel, *Opuscula*) και Wirth, *Opera Minora*, σ. 195-201.

¹² Γ. Μέριανος, «Ευστάθιος, αρχιεπ. Θεσσαλονίκης»: *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, Τομ. 7, Αθήνα 2012, σ. 397. (Στο εξής: Γ. Μέριανος, «Ευστάθιος, αρχιεπ. Θεσσαλονίκης»).

¹³ Tafel, *Opuscula*, σ. 196-214.

¹⁴ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης, Χρονικά των αλώσεων της Θεσσαλονίκης*, μτφ: Χ Μεσσής, εισ.-σχ.: Ρ. Odorico, Αθήνα 2005, σ. 36. (Στο εξής: *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*)

¹⁵ St. Kyriakidis, *Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica*, Testi e Monumenti, Testi 5, Palermo 1961.

¹⁶ M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204. Μια πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1997, σ. 481-482. (Στο εξής: M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204*)

¹⁷ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ. 34-35.

¹⁸ Tafel, *Opuscula*, σ. 41-45.

¹⁹ Γ. Μέριανος, «Ευστάθιος, αρχιεπ. Θεσσαλονίκης», σ. 398.

²⁰ Α. Kazhdan, "Eustathios of Thessalonike" στο ODB 1: 754.

²¹ Κ. Γ. Μπόνης, *Ευθύμιου τοῦ Μαλάκη*, σ. 78-83.

²² Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 283-306.

²³ Ο Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης υπήρξε μητροπολίτης Αθηνών (1166-1172). Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ε. Μαδιάραγα, «Η βυζαντινή οικογένεια των Αγιοθεοδωρίτων (1): Νικόλαος Αγιοθεοδωρίτης, πανιερώτατος μητροπολίτης Αθηνών και υπέρτιμος», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 19 (2009), σ. 147-181.

της πόλης Ιωάννης Δούκας Καματηρός²⁴, στον οποίο αφιέρωσε και τα σχόλιά του στον Διονύσιο τον Περιηγητή²⁵.

Ο Ευστάθιος υπήρξε βαθύς γνώστης της εκκλησιαστικής και της θύραθεν γραμματείας. Έγραψε φιλολογικά έργα, όπως οι *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα*²⁶ καὶ *Ὀσύσειαν*²⁷, εκτενὴ δηλαδή υπομνήματα στα ομηρικά ἔπη, *Σχόλια* στον Διονύσιο τον Περιηγητή²⁸ και τον Πίνδαρο²⁹. Από τα τελευταία βέβαια σώζεται μόνο ο πρόλογος. Πλούσιο επίσης καθίσταται και το επιστολογραφικό corpus του Ευσταθίου³⁰. Στα ρητορικά του έργα ανήκουν εγκώμια, μονωδίες και γενικότερα περιστασιακοὶ λόγοι, πολλοὺς ἀπὸ τοὺς οὗσους συνέθεσε ὅταν κατείχε την θέση του μαΐστορος των ρητόρων³¹. Τέλος, η θεολογική του παραγωγή περιλαμβάνει σε αδρές γραμμές την ερμηνεία του ιαμβικού κανόνα της Πεντηκοστής του Ιωάννη του Δαμασκηνού³², ένα εγκώμιο στον Άγιο Δημήτριο, στον Άγιο Φιλόθεο του Ουικιανού, μια ομιλία για την Πρωτοχρονιά, για τους ψαλμούς³³, λόγους προεισόδιους τῆς ἀγίας καὶ μεγάλης τεσσαρακοστῆς³⁴, καθώς επίσης κηρύγματα και έργα θρησκευτικὸ ὑποκειμένου, ὡς τὸ *Ἐπίσκεψις βίου μοναχικοῦ ἐπὶ διορθώσει τῶν περὶ αὐτόν*³⁵, με κεντρικὸ θέμα την κατάπτωση του μοναχικοῦ βίου την εποχή του Ευσταθίου.

---

²⁴ “Kamateros, John” στο ODB 2: 1098

²⁵ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 156-157.

²⁶ M. Van den Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem Codicis Laurentiani editi*, 4 Vols, Leiden 1971-1987.

²⁷ G. Stallbaum, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Odysseam ad fidem exempli Romani editi*, 2 vols, Leipsig 1825-26. [reprint Hildesheim 1960].

²⁸ C. Müller, *Geographi graeci Minores*, τ. 2, Paris, Didot, 1882, σ. 201-407.

²⁹ A. Kambylis, *Eustathios von Thessalonike, Prooimion zum Pindarkommentar*, Göttingen 1991.

³⁰ F. Kolovou, *Die Briefe des Eustathios von Thessalonike*, Beiträge zur Altertumskunde 239, München/ Leipzig 2006.

³¹ Wirth, *Opera Minora*.

³² S. Ronchey, P. Cesaretti, *Eustathii Thessalonicensis Exegesis in Canonem Iambicum Pentecostalem*, Supplementa Byzantina 10, Berlin/ München 2014.

³³ Πολλά έργα του Ευστάθιου ἔχουν εκδοθεῖ ἀπὸ τον Tafel: Tafel, *Opuscula*.

³⁴ S. Schönauer, *Eustathios von Thessalonike, Reden auf die Große Quadragesima* [Meletemata 10], Frankfurt am Main 2006.

³⁵ K. Metzler, *Eustathii Thessalonicensis De emendanda vita monachica*, CFHB 45, Berlin/New York 2006. (Στο εἶδος: K. Metzler, *Eustathii Thessalonicensis*)

2. Μιχαήλ Χωνιάτης

Ο Μιχαήλ Χωνιάτης γεννήθηκε στις Χώνες της Φρυγίας περί το 1138 και απεβίωσε το έτος 1222 στο νησί της Κέας. Σε νεαρή ηλικία πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να μορφωθεί και εκεί συνδέθηκε στενά με τους μετέπειτα πατριάρχες Θεοδόσιο Βοραδιότη (1178-1183) και Μιχαήλ Αυτορειανό (1206-1212), καθώς επίσης και με τον δάσκαλό του Ευστάθιο Θεσσαλονίκης και με πολλές ακόμα εξέχουσες προσωπικότητες³⁶. Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του εργάστηκε ως υπογραμματέας στο πατριαρχείο και το 1182 ανήλθε στο αξίωμα του μητροπολίτη των Αθηνών³⁷.

Όταν ο Μιχαήλ έφτασε στην Αθήνα, η πόλη βρισκόταν σε πλήρη εξαθλίωση. Η οικονομική δυσπραγία ταλάνιζε κυρίως τις κατώτερες τάξεις, καθώς οι μεγαλογαιοκτήμονες συγκέντρωναν όλο μεγαλύτερα προνόμια σε βάρος τους. Με την άνοδο όμως του Ανδρονίκου Α' (1183-1185), λήφθηκαν μέτρα για να περιοριστεί η δύναμη των αριστοκρατών. Η πείνα, η πειρατεία και η απληστία των φοροεισπρακτόρων εξακολουθούσε να μαστίζει τους κατοίκους και πολλές φορές ο μητροπολίτης μεσολαβούσε προκειμένου να πείσει τους ανωτέρους του, όπως για παράδειγμα τον πραιτώρα του θέματος Ελλάδος Νικηφόρο Προσούχ (1182-1183) και τον μετέπειτα Δημήτριο Δριμύ (1183-1185), να απαλλάξουν τους Αθηναίους από τις υπερβολικές φορολογικές επιβαρύνσεις³⁸. Εκτός από τα προσφώνηματα στους δυο πραιτώρας³⁹, ο Μιχαήλ το διάστημα 1183-1199 συνέταξε μια σειρά επιστολών στον αυτοκρατορικό υπάλληλο Θεοδόσιο Μαντζούκη ζητώντας την βοήθειά του⁴⁰. Με την άνοδο του Ισαακίου Β' στον θρόνο (1185-1195), η κατάσταση έγινε ανυπόφορη. Το 1187 ο Χωνιάτης ταξίδεψε στην Αθήνα για να εκφωνήσει ένα εγκώμιο στον νέο αυτοκράτορα και να αποσυνδεθεί έμμεσα από την προηγούμενο αυτοκράτορα Ανδρόνικο⁴¹. Παρά τις εκκλήσεις του μητροπολίτη σε ανώτερους υπαλλήλους, όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Ισαακίου η οικονομική κατάσταση των Αθηνών δεν βελτιώθηκε⁴².

Επί Αλεξίου Γ' Αγγέλου (1195-1203), του επόμενου αυτοκράτορα, οι συνθήκες χειροτέρευσαν και η βυζαντινή επαρχιακή διοίκηση είχε πλήρως θρυμματιστεί. Το 1195 ο Μιχαήλ έστειλε ένα προσφώνημα στον Βασίλειο Καματηρό⁴³, ενώ το 1198/9 έστειλε το *Υπομνηματιστικὸν εἰς τὸν βασιλέα κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν* ζητώντας αυτή τη φορά επίσημα στην παρέμβαση του αυτοκράτορα για την καταπολέμηση της αυθαιρεσίας και της απληστίας των φορολογικών υπαλλήλων⁴⁴. Ο μητροπολίτης το διάστημα αυτό συνέχισε να στέλνει επιστολές σε ανώτερους του όπως στον μέγα δούκα Μιχαήλ Στρυφνό (1198-1204)⁴⁵, που με αφορμή την επίσκεψη του δούκα στην Αθήνα μεταξύ των ετών 1202-1203, ο Μιχαήλ συνέταξε και ένα προσφώνημα προς εκείνον περιγράφοντας την οικονομική εξαθλίωση της πόλης του⁴⁶. Επιπλέον, όταν το 1202 ο Λέοντας Σγουρός, άρχοντας Ναυπλίας και Κορίνθου

³⁶ Α. Kazhdan, "Choniates Michael" στο ODB 1: 427-428.

³⁷ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολή στην μελέτη του βίου και του έργου του. Το corpus των επιστολών*, Αθήνα, 1999, σ. 11. (Στο εξής: Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*)

³⁸ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ.13.

³⁹ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 142-149 και 157-179.

⁴⁰ Βλ. π.χ. επιστολές αρ. 27, 30, 34, 59 στο F. Kolovou, *Michaelis Choniatae epistulae*, CFHB 41, Berlin 2001, σ. 35-38, 41-43, 48-49, 84-85. (Στο εξής: F. Kolovou, *Michaelis Choniatae epistulae*)

⁴¹ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 208-258.

⁴² Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 14.

⁴³ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 312-323.

⁴⁴ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 307-311.

⁴⁵ "Stryphnos, Michael" στο ODB 3: 1968.

⁴⁶ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 324-342.

απειλήσε την Αθήνα, ο μητροπολίτης οργάνωσε την άμυνα της πόλης και αντιτάχθηκε σθεναρά⁴⁷.

Το 1204, λίγο μετά την άλωση από τους Λατίνους ο λόγιος μητροπολίτης εγκατέλειψε την Αθήνα, επισκέφθηκε για μικρό διάστημα την Θεσσαλονίκη και το 1205 έφτασε αυτοεξόριστος στην Κέα, που υπαγόταν στην μητρόπολη των Αθηνών⁴⁸. Από εκεί αλληλογραφούσε με φίλους και συγγενείς του⁴⁹ ενώ παράλληλα, κατά την περίοδο διαμονής του στο νησί αρνήθηκε την πρόταση του αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεοδώρου Λάσκαρη (1205-1222) να μεταβεί στη Νίκαια⁵⁰. Έμεινε στην Κέα για έντεκα χρόνια, μέχρι που το 1217 εγκαταστάθηκε στην Μονή του Αγίου Προδρόμου κοντά στις Θερμοπύλες και εκεί έζησε τα τελευταία χρόνια της ζωής του⁵¹.

Ο Μιχαήλ Χωνιάτης υπήρξε σημαντικός ρήτορας και ποιητής. Η εργογραφία του⁵² περιλαμβάνει κυρίως ρητορικούς λόγους, ομιλίες, προσφωνήματα, κατηγορήσεις, ποιήματα⁵³ και επιστολές⁵⁴. Ένας από τους γνωστότερους λόγους του είναι η μονωδία που αφιέρωσε στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης προκειμένου να εγκωμιάσει τον νεκρό φίλο του και να συμβάλει στην ένδοξη φήμη⁵⁵. Ο ακριβής τόπος και χρόνος της εκφώνησης του λόγου δεν προσδιορίζονται μέσα στη/ μονωδία. Ως *terminus post quem* για την χρονολόγηση της μονωδίας θα μπορούσε να θεωρηθεί η 1 Σεπτεμβρίου 1193⁵⁶.

---

⁴⁷ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 16.

⁴⁸ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 17-18.

⁴⁹ Βλ. π.χ. επιστολές αρ. 88, 89, 90, 97, 100 στο F. Κολονου, *Michaelis Choniatae epistulae*, σ. 115-120, 129, 133-143.

⁵⁰ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 19.

⁵¹ Βλ. αναλυτικότερα. Β. Κατσαρός, «Η «κατά την Ελλάδα» βυζαντινή Μονή του Προδρόμου, τελευταίος σταθμός της ζωής του Μιχαήλ Χωνιάτη», *Βυζαντικά* 1 (1981), σ. 101-128.

⁵² Βλ. αναλυτικά F. Κολονου, *Michaelis Choniatae epistulae*, σ. 9-10.

⁵³ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα: τὰ πλεῖστα ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντίᾳ, Ὁξωνίῳ, Παρισίοις καὶ Βιέννῃ κώδικας*, τομ. Β', ἐν Αθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Παρνασσοῦ 1880.

⁵⁴ F. Κολονου, *Michaelis Choniatae epistulae*, 2001.

⁵⁵ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 283-306.

⁵⁶ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 30.

3. Ευθύμιος Μαλάκης

Ο Ευθύμιος Μαλάκης γεννήθηκε μεταξύ των ετών 1115 και 1135 και απεβίωσε μάλλον πριν το 1204⁵⁷, όπως συμπεραίνουμε από την μονωδία που συνέθεσε προς τιμήν του ο ανιψιός του Ευθύμιος Τορνίκης⁵⁸. Ο Ευθύμιος σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και εκεί ήρθε σε επαφή με σημαντικές προσωπικότητες, όπως ο Ευστάθιος, μετέπειτα μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (1174/1175-1195/1196) και ο Μιχαήλ Χωνιάτης, μετέπειτα μητροπολίτης Αθηνών (1182-1204) με τους οποίους απέκτησε ισχυρούς φιλικούς δεσμούς και αλληλογραφούσε συχνά. Σε νεαρή σχετικά ηλικία, περί το 1166⁵⁹, πρέπει να εξελέγη μητροπολίτης Υπάτης. Το 1166 και το 1170 επί αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού (1143-1180) συμμετείχε και σε δυο συνόδους που συνεκλήθησαν για την επίλυση θεολογικών ζητημάτων⁶⁰. Παράλληλα, ο Ευθύμιος εκφώνησε και δυο επιδεικτικούς λόγους στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό. Η φήμη του ως ικανού ρήτορα πρέπει να είχε εξαπλωθεί αρκετά, όταν ο αυτοκράτορας Μανουήλ του ανέθεσε να εκφωνήσει έναν επαινετικό λόγο προς τιμήν μιας ένδοξης εκστρατείας του στην Ανατολή πιθανότατα το 1175⁶¹. Η ανάθεση της προσφώνησης αποδεικνύει την εξαιρετική εύνοια του αυτοκράτορα προς το εκάστοτε επιλεγόμενο πρόσωπο και διακήρυττε επίσημα την ρητορική δεινότητα του ομιλητή, όπως και τη σπουδαία μόρφωσή του⁶².

Το ρητορικό και επιστολογραφικό έργο του Ευθυμίου παρέχει χρήσιμες πληροφορίες τόσο για τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα της εποχής, όσο και για τις τάσεις που ακολουθούσαν οι ρήτορες εκείνη τη περίοδο, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν μια δυναμική συγγραφική φιγούρα με το δικό της ρητορικό προφίλ. Συνολικά από την συγγραφική του παραγωγή, διασώθηκαν ένα ποίημα στο λουτρό του Χούμνου, τριάντα έξι επιστολές, εννέα υπομνήστρια διαφόρων υποθέσεων, δυο επαινετικοί λόγοι στον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό και η μονωδία που συνέθεσε στον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης. Την πιο πρόσφατη έκδοση των έργων του μητροπολίτη Νέων Πατρών επιμελήθηκε ο Κ. Μπόνης, το 1937⁶³.

Τα έργα του Ευθυμίου φανερώνουν την δεινότητα του ρήτορα και το γλωσσικό του επίπεδο. Ο Μαλάκης χρησιμοποιούσε ανάλογο κώδικα γραφής με εκείνον του Ευστάθιου και του Μιχαήλ Χωνιάτη, καθώς ανήκαν στην ίδια πνευματική ελίτ που πρωταγωνιστούσε τον 12^ο αιώνα. Συγχρόνως, ο μητροπολίτης Νέων Πατρών προσπάθησε πολλές φορές, όπως αντίστοιχα ο Ευστάθιος και ο Μιχαήλ, να προστατεύσει το ποίμνιο του από τους σκληρούς φοροεισπράκτορες. Στις επιστολές του καταγγέλλει την αυθαίρετη και αρπακτική συμπεριφορά των κρατικών υπαλλήλων που σχετίζονται με τον δημοσιονομικό τομέα⁶⁴. Μιλά για την υπέρμετρη φορολόγηση και την αναγκαστική στρατολόγηση αγροτών στην περιοχή

⁵⁷ A. Kazhdan, "Malakes, Euthymios" στο ODB 2: 1275.

⁵⁸ A. Papadopoulos- Kerameus, *Noctes Petropolitanae*, Πετρούπολη, 1913, σ.115-125.

⁵⁹ Κ. Γ. Μπόνης, *Εύθυμιον τοῦ Μαλάκη*, σ. 9-12.

⁶⁰ Κ. Γ. Μπόνης, *Εύθυμιον τοῦ Μαλάκη*, σ. 10-12.

⁶¹ Κ. Μπόνης, *Εύθυμιον τοῦ Μαλάκη τὰ σωζόμενα* σ. 12-13

⁶² Δ. Κακαλέτρης, «Ο Ευθύμιος Μαλάκης ως πρότυπο εκκλησιαστικού ρήτορα», Δ. Β. Γόνης (επιμ), *Ἡ Ὑπάτη στήν ἐκκλησιαστική ἱστορία, τήν ἐκκλησιαστική τέχνη καί τόν ἑλλαδικό μοναχισμό (Ὑπάτη 8-10 Μαΐου 2009)*, Πρακτικά, Αθήνα, Ιερά Μητρόπολη Φθιώτιδας, 2011, σ. 152-153.

⁶³ Κ. Γ. Μπόνης, *Εύθυμιον τοῦ Μαλάκη*, σ. 23-35.

⁶⁴ Γ. Μέριανος, «Προστατεύοντας τα συμφέροντα ποιμνίου και μητρόπολης»: Δ. Β. Γόνης (επιμ), *Ἡ Ὑπάτη στήν ἐκκλησιαστική ἱστορία, τήν ἐκκλησιαστική τέχνη καί τόν ἑλλαδικό μοναχισμό (Ὑπάτη 8-10 Μαΐου 2009)*, Πρακτικά, Αθήνα, Ιερά Μητρόπολη Φθιώτιδας, 2011, σ. 278-281. (Στο εξής: Γ. Μέριανος, «Προστατεύοντας τα συμφέροντα ποιμνίου και μητρόπολης»)

του, καθώς επίσης και για την οικειοποίηση περιουσιακών στοιχείων θανόντων ιεραρχών ή και επισκόπων από τους φοροεισπράκτορες⁶⁵.

Ο Ευθύμιος Μαλάκης συνέθεσε και εκείνος προς τιμήν του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης έναν επιτάφιο λόγο για να τιμήσει τον νεκρό μητροπολίτη⁶⁶. Ο Ευθύμιος, όπως καταλαβαίνουμε και από το τίτλο της μονωδίας, εκφώνησε το θρηνητικό του εγκώμιο στο τάφο του νεκρού, λίγες μέρες μετά το θάνατό του⁶⁷.

---

⁶⁵Βλ. τις επιστολές αρ. 9, 32 στο Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 49-50, 70.

⁶⁶Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 78-83.

⁶⁷Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 78, στ. 13-16: ΜΟΝΩΔΙΑ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐθυμίου, ἀναγνωσθεῖσα ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ ἀγιωτάτου Θεσσαλονίκης κυρίου Εὐσταθίου, μετὰ τινος ἡμέρας τῆς αὐτοῦ τελευτῆς.

Μιχαήλ Χωνιάτη

Μονωδία στον αγιότατο μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κυρ Ευστάθιο⁶⁸

Νεοελληνική Απόδοση

1. Ω μισητή στιγμή, ω δυστυχισμένη εμείς γενιά: τι έχουμε πάθει. Πώς θα διεκτραγωδήσω το τόσο μεγάλο μέγεθος της συμφοράς, πώς να θρηνήσω; Μέχρι τότε θα απαλύνω τον πόνο μου με τη σιωπή και τα βουβά δάκρυα, μέχρι τότε θα σιγοκλαίω μόνος μου, αφενός, επειδή στέκομαι έκπληκτος μπροστά σε όσα συνέβησαν ξαφνικά σαν δυσάρεστο και απροσδόκητο άκουσμα δυνατής βροντής που σε ταράζει, ή σαν να βάλλομαι παράλληλα από κεραυνούς της καταιγίδας και αναστενάζω μόνο για τον νεκρό, αφήνοντας ανάσα σαν καπνό, σαφές σημάδι της κατακαίουσας οδύνης μου και αφετέρου, επειδή δεν θέλω να πιστέψω έτσι εύκολα τη τόσο δυσάρεστη είδηση, καθώς μου ήταν ανεπιθύμητη και για πολύ καιρό ήμουν επιφυλακτικός και πίστευα ακράδαντα ότι θα μπορούσε να διαδίδεται μάταια πλάθοντας γεγονότα, τα οποία δεν είναι θεμιτό να προφέρουμε ή να πλησιάζουμε. Θεωρούσα ότι η πληροφορία και η πεποίθηση ότι κάποιο φωτεινό αστέρι έπεσε από τον ουρανό στη γή και πως ο μέγας Ευστάθιος μπήκε κάτω από τη γή, είναι εξίσου παραλογισμός και νέα είδηση.
2. Έτσι και αλλιώς και για αυτούς τους λόγους έστεκα άναυδος εδώ και με το στόμα ανοιχτό, αν και διαφορετικά όπως είπα, βασανιζόμουν από ανέκφραστους αναστεναγμούς και τα μάτια μου γεμάτα δάκρυα βούρκωναν και καταπιέζονταν εδώ και καιρό να μην ξεσπάσουν. Τώρα όμως έχω πειστεί, παρόλο που δεν θα έπρεπε επειδή αληθεύει η πικρή είδηση, θρηνώ υποφέροντας την αναπάντεχη έκπληξη και βγάζω μια δυνατή φωνή ανακατεμένη με κλάμα. Έτσι λοιπόν ίσως, όταν ο πόνος εκδηλωθεί, βρω με την δυνατή κραυγή κάποια ανακούφιση στη θλίψη μου και συγχρόνως αποδώσω τον πρόποντα έπαινο στον νεκρό, καθώς του το χρωστάω. Και πραγματικά η σκέψη μου αμφιταλαντεύεται αναμεσα στα δυο, απορώντας πώς θα μπορούσα να φανώ, με τρόπο που αρμόζει περισσότερο, αφοσιωμένος στο μέγεθος αυτής της συμφοράς. Εκφράζοντας το μέγεθος της συμφοράς με τη βαθιά σιωπή και τους σιωπηλούς αναστεναγμούς όπως προηγουμένως, σαν εκείνους που μετατρέπονται σε δέντρα και πέτρες σύμφωνα με τους μύθους; Ή μήπως καλύτερα πενθώντας και ξεκινώντας σήμερα τον θρήνο, όπως εκείνοι που σύμφωνα με τον προφήτη χτυπούν το στήθος τους με πένθιμο ρυθμό, όπως οι δράκοι και οι κόρες των σειρήνων; Γιατί φαίνονται και τα δυο επίκαιρα και κατάλληλα για να συγκρίνουν το μέγεθος της συμφοράς.
3. Αλίμονο για την κοινή συμφορά, αλίμονο για την παγκόσμια καταστροφή. Μια λαμπάδα ζωής έσβησε, ένας πυρσός λόγου, ένα ύψιστο φως του κόσμου, ένας ήλιος των ιεραρχών της εποχής μας. Και τώρα: Ω τι σύγχυση του κόσμου και εκείνος; αλλά πώς τολμηρή γλώσσα, θα μπορέσεις να εκφράσεις αυτό το τόσο σπουδαίο γεγονός; Έσβησε, αναχώρησε και για εμάς έμεινε πλέον νεκρός και δεν μπορεί να προσφέρει τίποτα από εδώ και στο εξής. Έπειτα, πώς ανέτειλες εσύ ήλιε αφού δεν είδες τον άλλο

⁶⁸ Η νεοελληνική απόδοση της μονωδίας στηρίχθηκε στην έκδοση του κειμένου από τον Σπ. Λάμπρο: Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 283-306.

- ήλιο απέναντι σου που ανατέλλει από την γή και είναι ισάξιός σου ανάμεσα στα αστέρια;
4. Για αυτό τον λόγο λοιπόν χύθηκε σκοτάδι αναταραχής παντού και κυριεύσε τη ζωή μας βαθύ σκοτάδι χωρίς φως και άναστρη νύχτα συμφοράς, όπως περιπλανώνταν οι Αιγύπτιοι παλαιότερα σε βαθύ σκοτάδι, και εμείς οι ποιμένες είναι λογικό να θέλουμε κοντά μας εκείνον που υπερέχει στην ποιμαντική τέχνη έναντι όλων, όπως και ο βοσκός επιθυμεί κοντά του τα κοπάδια του και όσοι ασχολούνται με τα γράμματα τον επικεφαλής της ρητορικής και τον πάτερα της λογιότητας. Γιατί είναι δικαιότερο ο μέγας Ευστάθιος να χαίρει μεγαλοπρεπών προσφωνήσεων περισσότερο εκείνος, παρά οι αττικοί σοφιστές, καθώς είναι πολύ ανώτερος τους στη σοφία.
  5. Αναζητά και η ιερά σύνοδος τον καθαρότατο οφθαλμό της και η αυτοκρατορία τη φωνή που μιλούσε για αυτήν και την διαλαλούσε παντού. Και η Θεσσαλονίκη που ήταν χθες χάρη σε αυτόν ευτυχισμένη, τώρα είναι δυστυχισμένη και έχει χηρέψει θρηνώντας γοερά, ένιωσε τη συμφορά το ίδιο και πολύ περισσότερο σε σύγκριση με τους άλλους, και σε αυτή την κατάσταση οδύρεται και με πολλά δάκρυα ανακαλεί τον ωραίο νυμφίο, τον καλό ποιμένα, τον σοφό δάσκαλο, τον σωτήρα προστάτη, τον πρόμαχο και την ατράνταχτη σύμφωνα με τον Πίνδαρο, κολώνα και οποιονδήποτε άλλο όμορφο και σωτήριο χαρακτηρισμό θα μπορούσαμε να προσθέσουμε. Έτσι λοιπόν θρηνεί και οδηγείται στη συμφορά, σαν να είχε πορθηθεί από τους εχθρούς και αλώθηκε δεύτερη φορά ή σα να νόμιζε ότι έπαθε τα πιο οικτρά.
  6. Πρώτα, οι Ιταλοί όρμησαν βίαια εναντίον της από στεριά και θάλασσα και ξεχυθήκαν μέσα στα τείχη της. Περικυκλώθηκε δηλαδή από τους εχθρούς, στάθηκε όμως ανώτερη της πολιορκίας ως προς το φρόνημα, επειδή την υπερασπιζόταν ο σωτήριος προστάτης της και εκείνος, προτάσσοντας μπροστά στους πολιορκητές την αιδώ που πηγάζει από την αρετή που ήταν τόση, με αποτέλεσμα να μην μπορέσουν να τη αποκρούσουν οι πολιορκητές, και το μόνο που δεν κατάφερε ήταν να αντικρούσει τον αγέρωχο στρατό. Τώρα όμως απογυμνωμένη από τον υπερασπιστή της, παραδίδει την ψυχή της στην συμφορά σαν να έχει μόλις παραδοθεί αναγκαστικά και έχει καλύψει το κεφάλι της με κρέπια.
  7. Και η βασιλίσ των πόλεων τι κάνει; Ποιό από τα δύο; Θα υποφέρει ευκολότερα την κοινή δυσπραγία ή θα στενοχωρηθεί περισσότερο για αυτά, επειδή ο Ευστάθιος ανατράφηκε κοντά της γενναιόδωρα και λαμπρά, και έδωσε φιλότιμα ως αντάλλαγμα για τη σοφία που του πρόσφερε η πόλη όλες του τις αρετές, όχι μόνο με σκοπό να φανεί αντάξιός της και να αποκτήσει πολύ ξακουστό όνομα, αλλά και για να μεταδώσει απλόχερα στους φιλομαθείς τον μεγάλο πλούτο σοφίας που αποκόμισε με πολύ μόχθο, αποκαλώντας τον όλοι πρυτανείο λόγου, κοινή εστία σοφίας, άλλον Ελικώνα;
  8. Γιατί ήταν ένας απερίφρακτος κήπος σοφίας και καρπερό χωράφι το οποίο ευλόγησε ο Κύριος και αστείρευτη πηγή λόγων. Και πλησίαζε τους μαθητές για να γευτούν τα δώρα, να αντλήσουν νερό και να είναι γεμάτοι και στο μέλλον, χωρίς να διψούν ή να πεινούν παρακολουθώντας ρητορικούς και επιστημονικούς λόγους. Αν κάποιος σπούδαζε δίπλα του, αναδεικνυόταν πολύ σύντομα και σε μαθητή του Αριστοτέλη και σε εμπνευσμένο ποιητή από τις Μούσες και έβλεπε σε σύντομο χρονικό διάστημα ότι αποκτούσε την εγκύκλιο παιδεία ή εξασκούνταν με προγυμνάσματα ή πατούσε τα πρώτα σκαλοπάτια της φιλοσοφίας. Γιατί αν κάποιος είχε περιπέσει σε μεγάλη αμάθεια, μόλις έτρωγε λίγα ψιχουλάκια από εκείνον, αμέσως ξυπνούσε και ήταν σε θέση να τραγουδήσει τους έμμετρους χρησμούς. Τα ψιχουλάκια όμως που του

πρόσφερε ο Ευστάθιος δεν ήταν πικρά, όπως τα φύλλα της δάφνης, αλλά γλύκιζαν μάλλον όπως το κεφάλαιο που έφαγε ο Ιεζεκιήλ σύμφωνα με το προφητικό του όραμα, και αλίμονο όλα έχουν χαθεί από τον ερχομό του θανάτου.

9. Γιατί οι χάριτες των ομιλιών του Ευστάθιου ήταν μελιστάλακτες όπως τα αποστάγματα από νέκταρ, και τα διδάγματά του έμπαιναν βαθιά στο εσωτερικό της ψυχής των ακροατών και κατευθείαν έπαιρναν φωτιά και έμεναν ανεξίτηλα από το ρεύμα της λήθης. Διότι το μάθημα χαράσσεται ευκολότερα στην μνήμη και πάνω στα φύλλα της καρδιάς χάρη στην ευχαρίστηση που δημιουργείται στην ψυχή και καλύτερα θα παρατηρούσε κανείς αυτό που λεγόταν παλιά για τον σοφιστή ότι χάραζε την γνώση στην μνήμη των μαθητών του με χαλδαϊκά κόλλα. Και με αυτό το φάρμακο χάραζες μέσα στους μαθητές την ικανότητα να έχουν καλή μνήμη, ω εσύ ανάκτορο όλων των αρετών που είσαι θελκτικότερος ακόμα και από τα πουλιά που τραγουδούν πολύ ωραία και τις σειρήνες, και ικανός να πείθεις ότι όσα λες από εδώ και στο εξής στηρίζονται στην αλήθεια. Έτσι ακριβώς ενστάλαξες στους μαθητές σου σε μικρό χρονικό διάστημα την πολυμάθεια και την ενασχόληση με πολλές επιστήμες μέσω των ομιλιών που εκφωνούσες με αφορμή την εκάστοτε περίπτωση, οι οποίες στηρίζονταν σε λογικά ορθούς συλλογισμούς.
10. Δεν ανέπτυσσες μόνο το νόημα του βιβλίου που κρατούσες στα χέρια σου στις καθημερινές κοινές αναγνώσεις με τους μαθητές σου, ούτε διασαφήνιζες μόνο την ερμηνεία τους αν κάτι δυσχέραινε τη κατανόηση, αλλά επιπλέον, αναφερόμενος σε χωρία από κείμενα άλλων συγγραφέων, τα αναμείγνυες χωρίς να κάνεις άστοχες παραδρομές πάνω σε όσα μελετούσες και παίρνοντας αφορμή από την εκάστοτε περίπτωση που δινόταν από το κείμενο, έκανες τις κατάλληλες παρεκβάσεις, και από αυτές τις σύντομες ενδείξεις καταλαβαίναμε την αξία σου, όπως αναγνωρίζουμε και σύμφωνα με τη παροιμία εξ' ὄνυχος τὸν λέοντα.
11. Αλλά μου είναι αδύνατο να το περιγράψω χωρίς δάκρυα. Αν και έμεινα για λίγο νηφάλιος από την στενοχώρια, ω εσείς, καταρρέω πάλι σε οδυρμούς. Επειδή και εγώ ανήκα στον κύκλο των μαθητών εκείνου, κοντά του είχα την τιμή να αντλήσω από το μεγαλύτερο κρατήρα σοφίας και είμαι περήφανος για αυτό. Και πραγματικά η ενθύμηση όλων αυτών που μου έρχονται στο νου, σφίγγει την καρδιά μου και συμπιέζοντας το αίμα που ρέει, δάκρυα αναβλύζουν και χύνονται, όπως οι κόμποι του πηγμένου αίματος.
12. Όμως πρέπει να προσπαθήσω να συγκρατηθώ και όσο είναι δυνατόν να σταματήσω τα δάκρυα για να μην αφιερωθούμε μόνο στο θρήνο προς τιμήν του νεκρού άνδρα, αλλά και να θαυμάσουμε και κάτι από τις αρετές του. Γιατί πρέπει στο σημείο αυτό να του αποδώσουμε τον έπαινο που του αρμόζει με ένα συγκρατημένο εγκώμιο που διαπλέκεται και με το πένθος, και αυτό όχι με κάποιο κομψό ρυθμό και θρηνώντας ακατάλληλα. Γιατί η μουσική στο πένθος, κατά τον σοφό, δημιουργεί μια ανεπίκαιρη διήγηση.
13. Και αυτό για το οποίο μιλούσαμε, δεν θα ήταν ποτέ θεμιτό οι ίδιοι οι άνθρωποι να τελούν μικρές και ταυτόχρονα μεγάλες μυστηριακές τελετές, ούτε να χορεύουν κρατώντας δάδες και να παρακολουθούν τα ανώτατα μυστήρια. Γιατί είναι μάταιο και συνάμα και επικίνδυνο όπως λέει και η παροιμία να διδάσκεται κανείς την κεραμική τέχνη με το πιθάρι. Με εκείνον όμως να τον μυεί στη λατρεία της ρητορικής τέχνης, μόλις πατήσει κανείς τα προπύλαια των Μουσών βλέπει αμέσως τα άδυτα των ανακτόρων και τίποτα από την τελετή δεν μένει κρυφό στους νέους μυημένους. Αλλά

ποιός από τους μαθητές κρατώντας κάτω από τη μασχάλη του το πινακάκι της ποιητικής, δεν χρειαζόταν να μνηθεί στους κανόνες του μέτρου και στην εξάσκηση της ετυμολογίας των λέξεων και να καλλιεργήσει τη ψυχή του με τις αρχαίες πράξεις των μύθων; Έτσι, αναδεικνυόταν σε άριστο μαθητή και κορυφαίο γνώστη όσων διδασκόταν.

14. Και δεν υπήρχε φροντίδα από αυτόν να εκπληρώσει την επιθυμία μόνο στους μνημένους μαθητές του, αλλά φρόντιζε να διαλευκάνει τους μύθους και να βοηθήσει τους μαθητές να μπουν μέσα και να εξετάσουν κάποιο θέαμα που είναι ανέφικτο να το δουν οι περισσότεροι. Πόσοι από αυτούς που σε πλησίασαν και δεν μιλούσαν ακόμα, χωρίς να το καταλάβουν ανδρώθηκαν με δυναμωτικές τροφές μαθημάτων αντί για γάλα, και επέστρεψαν έχοντας γυμνάσει την οξύνοια του πνεύματός τους, και ενώ προηγουμένως τραύλιζαν, σήμερα είναι σε θέση να αρθρώσουν λόγο δυνατά και καθαρά. Και να πω και το πιο πρωτοφανές: Πόσοι μέχρι τότε θεωρούσαν ότι γνώριζαν τόσο καλά την γραμματική, με αποτέλεσμα να παρουσιάζονται ως επαγγελματίες και να διδάσκουν στους άλλους την τέχνη της ρητορικής, βάζοντας τον εαυτό τους δίπλα σε εκείνον, όπως λένε και για τη πέτρα που μπαίνει δίπλα στο αλφάδι και τον χάρακα, ενώ γνώριζαν την αλήθεια για τους ίδιους. Πόσοι μέχρι τότε νόμιζαν ότι κατέχουν την ρητορική, έως ότου άκουσαν τις σειρήνες του Ευσταθίου.
15. Πόσοι μέχρι τότε νόμιζαν ότι υπηρετούν την φιλοσοφία, έως ότου συνέκριναν εκείνον που κατέχει άψογα κάθε τέχνη και γνωρίζει σε βάθος κάθε επιστημονικό πεδίο, και αντιλήφθηκαν έτσι ότι είχαν εξαπατήσει στην αρχή τους ίδιους τους εαυτούς τους ότι κατέχουν επαρκώς κάθε τέχνη και συνειδητοποίησαν με σαφήνεια, ότι δεν γνώριζαν τίποτα πραγματικά για την αξία τους και αντικατέστησαν την πραγματικότητα με ψευδαισθήσεις. Και πράγματι, όπως τα παιδιά επιθυμούσαν να αποκτήσουν ολοκληρωμένες γνώσεις, έτσι και εκείνοι επεδίωκαν να ξεκινούν μαθαίνοντας διαρκώς και αδιάκοπα από τη γνώση που τους μετέδιδε ο Ευστάθιος και να γεράσουν μαθαίνοντας. Και όταν έβλεπα διαρκώς πόσοι ήταν κοντά του και πόσοι αποφοιτούσαν, μου ερχόταν στο μυαλό η ομηρική παρομοίωση. Όπως το σμήνος των μελισσών ξεχνόταν από την όμορφη κυψέλη, έτσι και τα σημερινά χιλιάδες σμήνη φιλολόγων προσγειώνονται και απογειώνονται όλα μαζί από τον μελισσώνα του Ευσταθίου, εκτός και αν κάποιοι προφασίζονταν την αρετή και είχαν ανάγκη από διόρθωση. Γιατί ο Ευστάθιος ήταν έμψυχος νόμος της αρετής και μέγιστη απαίτηση της αρετής όχι μόνο όταν μιλούσε ορθά, αλλά και όταν τον έβλεπε κανείς.
16. Ω σεμνό πρόσωπο, κομψό στον χαρακτήρα και τη συμπεριφορά και σεβασμιότερο από τον Περικλή και τον Ξενοκράτη, που συνετίζεις και μόνο με την εμφάνισή σου όσους σε αντικρίζουν, ωθώντας τους να αλλάζουν και να αποκτούν την ίδια όψη και να μιμηθούν τον καλό και ηθικό σου χαρακτήρα. Ω ομιλίες που είστε βυθισμένες στο νου και στάζετε κάθε λογής χάριτες. Ω λόγοι, που δεν περιέχετε ούτε τους κοροϊδευτικούς, απρεπείς και πρόστυχους αστεϊσμούς του θεάτρου, ούτε έχετε την αποκρουστική σοβαρότητα της άγριας στρυφνότητας, διαθέτετε όμως παράλληλα μια τάση σεμνού αστεϊσμού και κατά την συμβουλή των Αποστόλων έχει νοστιμίσει με θείο αλάτι, για να περνά ο ακροατής ευχάριστα όλη την ημέρα ξεχνώντας τα δικά του, όπως οι λωτοφάγοι. Ω κορυφή της σωφροσύνης, ω τέλεια φρόνηση, ω ψυχή θαρραλέα μπροστά στους κινδύνους και σταθερή στα καλά, που επιβεβαιώνει την ορθή ονομασία των πραγμάτων.

17. Πόσος πλούτος αρετής, τι μέγεθος σοφίας έρευσε μαζί με έναν άνδρα που έσβησε, αφήνοντας πίσω σε εμάς μόνο την ενθύμησή του και μαζί με την μνήμη, θαυμασμό και δάκρυα. Ποιός θα μπορούσε να μου χαρίσει τη γλώσσα του Ευσταθίου, ώστε να εγκωμιάσω την αρετή του και την εκφραστική του δεινότητα, όπως του αξίζει; Τόσο που τώρα ντρέπομαι να απονέμω τόσους επαίνους όσους και ψόγους.
18. Γιατί όπως φαίνεται είναι ο μόνος άνδρας που επέδειξε σε σύγκριση με τους άλλους και απaráμιλλο βίο και αντάξια γλώσσα με την ζωή του και τέτοιος πραγματικά ονομάζεται και στα δυο, ενώ εμείς τα επιδιώκουμε αυτά με ζήλο στον επίγειο κόσμο. Αδιαφορούσε όμως πράγματι και για τα δυο καλά λόγια, για την ζωή και τον λόγο, και αναδεικνυόμενος, σα να είναι πάνω σε δυο λυχνίες που φαίνονται από μακριά, υψώνεται στον σοφιστικό και τον αρχιερατικό θρόνο, ανεβαίνοντας πρώτα στον μικρότερο και υστέρτα στον άλλον.
19. Και τους Ισραηλίτες παλαιότερα στην έρημο, τους καθοδηγούσε την ημέρα ένα προστατευτικό σύννεφο και την νύχτα μια νεφέλη φωτιάς. Ο Ευστάθιος όμως δεν τους καθοδηγούσε ανά μέρος πότε σαν ρήτορας που του έδινε έμπνευση το Άγιο Πνεύμα, και πότε αστράφτοντας στην πνευματική ζωή. Γιατί η νεφέλη είναι σύμβολο του πνεύματος. Αλλά όποτε ο Ευστάθιος με την ρητορική του ικανότητα, μέσω του λόγου του δηλαδή, άστραφτε με τα άρματά του και ξεχώριζε ταυτόχρονα λάμποντας και στο πνευματικό τομέα, και όποτε φάτιζε από την αρχιερατική του θέση, έλαμπε συγχρόνως και με τη ρητορική του τέχνη και καθοδηγούσε στον πνευματικό δρόμο και στο δρόμο της ρητορικής όσους είχαν περιπέσει σε πλάνη και στα δυο. Γιατί όπως προτού γίνει κάποιος επαγγελματίας, απαιτούταν η πιο θεαματική επίδειξη των λόγων, όπως θα μπορούσα να πώ ότι συμβαίνει και στο θέατρο, έτσι και αυτός δεν έθελγε και έπειθε το ακροατήριό του, με τέτοιο τρόπο που ακόμα και οι θαυμαστοί μύθοι της αρχαιότητας ποτέ δεν διηγούνται; Εξυμνούσε λοιπόν τα δοξασμένα κατορθώματα των σπουδαίων βασιλέων και των υψιθρόνων πατριαρχών και συγκεντρωνόταν πλήθος ρητόρων και κάθε λογής ακροατές, σαν να θέλγονται από τα ελκυστικά μουσικά χτυπήματα του Ορφέα. Προκαλούσε μεγάλη έκπληξη, άστραφτε και βροντούσε όπως και ο Περικλής συντάραζε κάποτε την Ελλάδα με τις δημηγορίες του και με τους λόγους του, ξεπερνούσε την υπερβολικά ηχηρή χροιά του Δημοσθένη και το στομφώδες σφύριγμα του Πολέμωνα, και σε αυτούς κανένα από τα κοινότοπα θέματα δεν υπήρχε που να μην το εξέφρασε ο Ευστάθιος με πρωτότυπο τρόπο μέσω του λεξιλογικού πλούτου που διέθετε, της πρωτότυπης πληθώρας των λέξεων και της γλωσσικής διακόσμησης, και δεν έδινε με δυσνόητο τρόπο ονόματα, δεν χρησιμοποιούσε αισχρές λέξεις, ούτε τον έλκυαν οι πομπώδεις διθυραμβικές εκφράσεις, ενώ απέφευγε και την υπερβολική δριμύτητα στους λόγους του.
20. Διότι αυτά είναι τα πλημμελήματα εκείνων που παρανομούν αυτή την εποχή σε βάρος της ρητορικής, οι οποίοι επειδή αδυνατούσαν να φτάσουν το αληθινό ύψος της ρητορικής, ξέπεφταν σε ανούσιους και υπερβολικά φορτωμένους ρητορικούς λόγους, με αποτέλεσμα να μην κατακτούν την επιστήμη που δίνει την κατευθυντήρια οδό, αλλά προπορεύονταν μονοί τους χωρίς λογική και άγονταν και φέρονταν όπως λέει και ο Όμηρος, σέρνοντας με κρότο μαζί τους αυτούς τους κρίκους. Παρόλο που αγαπούν την καλλιέπεια, αποτυγχάνουν να συλλάβουν την ουσία της τέχνης, όπως και ο Ιξίων, ο οποίος νόμιζε ότι κατείχε την Ήρα και οι μνηστήρες την Πηνελόπη. Και κνηγούσαν ένα είδωλο μάτια ή μια υπηρετιούλα που είχε χτενισμένα τα μαλλιά της όπως οι πόρνες.

21. Όπως ακριβώς και όταν κάποιος θελήσουν, μεταμορφώνοντας τους εαυτούς τους, να φαίνονται διαφορετικοί και με τον πιο πρωτότυπο τρόπο θελήσουν να αντικαταστήσουν τη μορφή και το όνομα μιας έννοιας που χρησιμοποιείται στην καθημερινή γλώσσα με μια σπανιότερη λέξη, θα έβλεπες ότι εκείνοι οι άνδρες δεν απέχουν πολύ από το να παραφορτώνουν τον πεζό λόγο με τις πιο δύσκολες ποιητικές λέξεις, σαν να ρίχνουν μια πορφυρή επικάλυψη σε ευτελή κουρέλια, και σαν να φέρουν μια εκφυλισμένη ενδυμασία σε σχέση με την συνηθισμένη και ελληνική ρητορική, όπως λένε ότι και ο Αλέξανδρος άλλαξε την μακεδονική του ενδυμασία και έβαλε την περσική. Μέχρι που εμφανίστηκε ο Ευστάθιος, ο μεγάλος προστάτης της γλώσσας και σωτήρας της ρητορικής που απειλείται, όπως απειλήθηκε και η τέχνη όταν ο Πλάτωνας εκτόξευσε εναντίον της χορείας των τεχνών την λασπολογία ότι πρέπει να πάψουν να υπάρχουν και ότι η τέχνη δεν πρέπει να θεωρείται καθόλου απείκασμα των πολιτικών ζητημάτων.
22. Και δεν έφτασε πρώτος σε ένα σημείο και μετά επέστρεψε να το διορθώσει, αλλά από την μια πλευρά τα ρύθμιζε με δίκαιο τρόπο από τεχνικής άποψης, και από την άλλη τα ολοκλήρωνε με βάση τα επιστημονικά κριτήρια, σύμφωνα με το πρότυπο της τέλει τέχνης, μέχρι που επανέφερε γρήγορα στους σύμφυτους κανόνες της ρητορικής όσους είχαν εκπέσει τελείως και τους οδηγούσε στους πατρογονικούς κανόνες της τέχνης. Και εκείνοι λοιπόν πράττοντας έτσι, αποκαλύπτονταν εύκολα και τα δικά τους εκμηδενίζονταν μέσω της σύγκρισης, όπως το νερό που ρέει άσκοπα και χάνεται ενώ αντίθετα, οι αρετές του Ευσταθίου ήταν αξιοθαύμαστες και έμοιαζαν με χρυσό ποτάμι που κυλάει φυσικά και σφυρίζει όπως θα έλεγαν από την οροσειρά του Λιβάνου κατά το άσμα του Σολομώντα, όσοι λένε ότι τα λόγια του άνδρα αυτού είναι σαν ποταμός από αρχέγονη πηγή και παραλληλίζουν εκείνον που έχει αυτή την ονομασία με εύλωτο σοφιστή.
23. Γιατί όχι όπως νόμιζαν οι Μακεδόνες ότι έβλεπαν στην όψη του βασιλιά Πύρρου της Ηπείρου που είναι έτοιμος για μάχη και τη ταχύτητα του Αλεξάνδρου και το πολιτικό κίνημα και τις ψεύτικες κινήσεις και τις απομιμήσεις της ορμητικής του αντίστασης στην επίθεση, έτσι και ο Ευστάθιος που συνέθετε ρητορικούς λόγους, δεν έπρεπε να κάνει τους ακροατές να σχηματίζουν στο νου τους έναν οποιοδήποτε χαρακτήρα με όσα περιγράφει στους λόγους του, αλλά να τους κάνει να συλλάβουν μια μόνο ιδέα που εμπεριέχει τα καλύτερα από όλα ανεξαιρέτως τα άριστα, και έχει ολοκληρωθεί πάνω σε ένα μοναδικό υπέρτατο κάλλος του λόγου. Και όπως κάποιος από τους συνετούς ζωγράφους φάνηκε ανώτερος των υπολοίπων, όταν προσπάθησε μόνος του με το χέρι του να αποδώσει πιστά κάθε μέλος των άριστων γυναικείων μορφών, τελικά δημιούργησε μια άψογη απεικόνιση. Όταν όμως κάποιος από αυτούς συνέκρινε όλη την ομορφιά της άριστης εικόνας με μια οποιανδήποτε, εξαιτίας της ομοιότητας ενός μόνο στοιχείου με ένα στοιχείο της άριστης εικόνας, θα μπορούσε να θεωρηθεί ανάξιος κριτής της ζωγραφικής. Έτσι και εδώ. Αν όμως παρέβαλλε κάτι από τα παλαιότερα με κάθε ένα από τα μέρη του λόγου, δεν έχει δει τον άνδρα όπως είναι θεμιτό να τον δει, ούτε τον θαύμασε επειδή είδε ολόκληρο τον ήλιο μετρώντας τις ακτίνες του.
24. Θα μπορούσε να γίνει άξιος μιμητής του άνδρα, αν προσπαθεί να μοιάσει με τον σοφό ποιητή. Και όπως εκείνος σκιαγράφησε τον Αγαμέμνονα, όπως λέει όμοιο στα μάτια και το κεφάλι με τον Δία, και με τη ζώνη του Άρη και με το στήθος του Ποσειδώνα, έτσι λοιπόν και ο εκφραστής αυτός ως προς αυτά εξετάζει τον άνδρα που επαινούμε τώρα, κάποιος άλλος με βάση κάποιο άλλο στοιχείο και ο καθένας σύμφωνα με κάποιο

δικό του, διαφορετικό, το οποίο θεωρεί κορυφαίο. Και έτσι θα μπορούσε να αποδώσει σε γενικές γραμμές με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο την απόλυτα αρμονική πολυφωνία του Ευσταθίου.

25. Εγώ όμως ας συνοψίσω τη σκέψη μου γύρω από το είδος των λόγων του Ευστάθιου· Γιατί ο καιρός δεν επιτρέπει να μιλήσω διεξοδικά για το πόσο οργανωμένη και παραγωγική ήταν η συλλογιστική των επιχειρημάτων του, και πόσο ρυθμικός ήταν ο τόνος του πεζού λόγου, και ποιά η σωστή εκφορά της φωνής κατά την διάρκεια της εκφώνησης του λόγου, η φοβερή ρητορική του δεινότητα και η ακαταμάχητη ομορφιά με το στρογγύλεμα της ομιλίας και την κομψότητα του λόγου που κρυφογελά, με σκοπό το περιεχόμενο του λόγου να δίνεται με γλυκύτητα στο κοινό. Πιστεύω λοιπόν ότι, αν κάτι γύρω από οποιαδήποτε τέχνη του λόγου ή επιστήμη είναι ωφέλιμο τώρα για την δική μας ζωή, έχει την δυνατότητα κάποιος να είναι γνώστης ή μιμητής της σοφίας και της έξοχης γλώσσας του Ευστάθιου. Αρκεί λοιπόν για όλους ένας περίφημος και επαινετικός λόγος αντί όλων αυτών των στοιχείων, αν κάποιος συγκριθεί έστω και αμυδρά με ένα από τα προσωπικά χαρακτηριστικά του Ευσταθίου.
26. Έτσι λοιπόν ολόκληρη η φιλολογία έλαμψε με τον ίδιο τρόπο όπως και με κάποιον θεό με το όνομα Λόγιος και οτιδήποτε και αν έλεγε καθαρά και δυνατά, αποτελούσε θεϊκή φωνή και ανώτερο νόμο από κάθε ρητορική τέχνη και ύψιστο αμετάβλητο κανόνα, προτάσσοντας την φράση «αυτός είπε», όπως οι Πυθαγόρειοι.
27. Δεν μου κάνει λοιπόν εντύπωση αν όντας ένας τέτοιος άνθρωπος ο Ευστάθιος, αξεπέραστος στην αρετή και κορυφή της σοφίας, κατέληξε να γίνει αντικείμενο έριδας αναμεσα στις δυο ηπείρους· Έτσι και για την πόλη μας υπήρχε μύθος από παλιά ότι δημιουργήθηκε από κάποιους θεούς και ο καρπός της ελιάς, το μηνοειδές σχήμα του τείχους του Πειραιά και το ήρεμο βουητό των κυμάτων λένε πως είναι σύμβολα της ερωτικής διαμάχης. Τέτοιο και το παράδοξο θαύμα γύρω από αυτόν. Η μητρόπολη της Λυκίας σε έπαιρνε για σύζυγο, εσένα ω κάλλιστε και ηθικά ενάρτε, εσύ σε σύγκριση με όλους τους νεαρούς γιους των ανθρώπων, κάποτε και της ιεροσύνης, όταν έπρεπε να στέκεσαι στην κορυφή της εκκλησίας μαζί με τον Χριστό, ακριβές αντίγραφο του πρωτοτύπου Χριστού, που κάτω από τον σεμνό ποδήρη μανδύα φέρεις με ιεροπρέπεια την απόλυτη δικαιοσύνη.
28. Προτού λοιπόν ψάλλει το ιερό γαμήλιο τραγούδι η πολυαγαπημένη και περιζήτητη Θεσσαλονίκη, θεωρώντας το συμβάν φοβερό και από την μεγάλη της ζήλεια να παραχωρήσει τον νυμφίο σε άλλη, χηρεύει αμέσως σαν να το έκανε επίτηδες και προσπαθεί να τον τραβήξει προς αυτήν. Ξεσπά έτσι μεταξύ των εκκλησιών εκκλησιαστική αντιζήλια, που θα μπορούσε να πει κάνεις ότι έκοψε στα δυο την Ασία και την Ευρώπη. Από την μια η Ασία ως ήδη σύζυγος σε αγκάλιαζε σφικτά και νόμιζε ότι υποφέρει το πιο δυσβάσταχτο, δίνοντας σου εγγυήσεις και συγκεκριμένα ότι είναι ανώτερη και ξεπερνά όλες τις καλές εκκλησίες της Ανατολής και επιπλέον, ότι αναδίδει ευχάριστα γλυκά πατρικά εκχυλίσματα, έπειτα όμως παραγκωνισμένη από τον καλό της νυμφίο, θα πάρει διαζύγιο. Από την άλλη πλευρά, η άλλη επειδή μετά την Βασιλεύουσα βρίσκεται ευτυχισμένη στην πρώτη θέση στα δυτικά της αυτοκρατορίας και αναβλύζει την μυρωδιά των λουλουδιών του μάρτυρα, θεωρεί πως είναι ανυπόφορο να δυστυχεί και να στερηθεί ένα τέτοιο αξιέραστο αγαθό.
29. Επομένως δεν σταματούσε να λέει και να κάνει τα πάντα, έως ότου πήρε τον καλό σύζυγο που της αρμόζει και που ποτέ προηγουμένως δεν είχε τέτοιο. Νομίζω όμως, ή καλύτερα γνωρίζω με ακρίβεια ότι, ποτέ στο μέλλον δεν θα συνταιριάξεις ξανά με

τέτοιον άνδρα επειδή δεν θα υπάρξει ξανά τόσο σπουδαίος άνθρωπος, όπως εσένα που σε γέννησε στο τέλος από τους σοφούς αρχιερείς του Χριστού ο γενεσιουργός και φθοροποιός αιώνας, ηλικιωμένο και τελευταίο, όπως κάποιος αποκάλεσε τον Φιλοποίμενα από την Αχαΐα τελευταίο αξιόλογο Έλληνα στρατηγό.

30. Ποιός άλλος υπάρχει όπως εσύ αξεπέραστος στον τρόπο ζωής και υψηλός στη ρητορική, αιθέριος στην ιεροσύνη όπως και ο Χριστός, που από τον ουράνιο θρόνο απονέμεις δικαιοσύνη γύρω σου; Θα έλεγα ότι μιλώντας από την κορυφή του όρους Σινά, σκεπτόμενος με ποιόν τρόπο να προχωρήσει κανείς προς το ύψος της ζωής σου ή πώς να ανέβει την ανηφορική σκάλα της ρητορικής, αυτό ούτε θα μπορούσε να συμβεί σε όλους, το να μπει δηλαδή κάποιος μέσα στο σύννεφο των νοημάτων σου και να ακούσει τη λογική σου, ούτε να το κάνει ο απλός άνθρωπος, γιατί δεν ήταν λόγια κάποιου άνδρα του μωσαϊκού νόμου. Ο πολυάριθμος λαός που έχει στηθεί κάτω από τους πρόποδες του βουνού, αντιλαμβάνεται ικανοποιητικά μόνο τη θεσπέσια χροιά των λόγων σου.
31. Χρειαζόταν βέβαια πιο πολύ από κάθε τι η δική σου άμεση και τολμηρή αντίσταση σε οποιοδήποτε θηρίο, χωρίς τρόμο και φόβο, είτε κάποιος φοροεισπράκτορας ήταν λιοντάρι και καταβρόχθιζε όλα τα εντόσθια, είτε κάποιος ντόπιος δυνάστης που με διάφορους πονηρούς τρόπους ήταν στιγματισμένος με σημάδια όπως η λεοπάρδαλη, είτε λύκος που ορμά αρπακτικά στο κοπάδι και το εξολοθρεύει. Γιατί φοβάται και στέκει επιφυλακτικός μήπως χτυπηθεί από τους λόγους σου σαν πέτρες. Και πράγματι όπως όταν λέγεται κάτι αξιοθαύμαστο στους ίδιους του βασιλείς, το ίδιο δεν συμβαίνει και σε εσένα και στέκονται όχι από υπερηφάνεια προς τους άλλους αλλά κυρίως από ντροπή και σεβασμό, τον οποίο μπορούν να δείχνουν οι μαθητές στον δάσκαλο;
32. Άγιο λοιπόν και φοβερό ανυμνούν οι ψαλμοί το όνομα του Θεού και εξυμνούν τον ίδιο τον Θεό όχι μόνο ως φως, αλλά και φωτιά που όλα τα τρώει και τα πολυόμματα Σεραφείμ αντικρύζουν από την μια πάντοτε το πρόσωπό του, αλλά από την άλλη δεν το ατενίζουν σταθερά και προσηλωμένα ολόκληρο και παρόλο που έχουν τα μάτια τους ορθάνοιχτα καλύπτονται από τα πτερά τους, και όποια και αν είναι τα ανοίγουν λίγο λίγο. Και ο ίδιος ο ήλιος που είναι αντιληπτός μέσω των αισθήσεων αρκεί για να απολαύσουν μόνο τις ακτίνες, ο πιο ευχάριστος από τα αστέρια και λειτουργεί σαν οφθαλμός της όρασης, αν όμως κάποιος προσπαθήσει χωρίς ντροπή να δει κατά πρόσωπο τη φυσική αυτή σφαίρα από την οποία προέρχονται οι ακτίνες, σύντομα θα τιμωρηθεί για το ανάρμοστο αντίκρισμα των ματιών του. Κατ' αναλογία και αν κάποιος από όσους πλησιάζουν τον θεόμορφο για εμάς ήλιο, δεν θεωρείται ανδρείος αλλά απερίσκεπτος και θρασύς, επειδή αγνοεί από ποιόν κίνδυνο παρασύρεται και προσέχει να μην πει τίποτα ανάρμοστο ή μήπως φανεί εντελώς θρασύς. Γιατί ο ψόγος που προέρχεται από σένα ισοδυναμεί τουλάχιστον με αυτόν που είναι ήρεμος.
33. Γιατί δεν ήξερες μόνο να ψυχαγωγείς με τη τέχνη των Μουσών ελκυστικότερα και γεμάτος χάριτες, αλλά και να κάνεις με σοβαρότητα επιπλήξεις με παιδευτικό σκοπό, όχι όμως όπως ο φοβερός άνδρας του Ομήρου που λένε ότι εύκολα βρίσκει πταίσμα στον αθώο. Διότι χτυπώντας με λογικές και καίριες επιπλήξεις πάρα με σφοδρές, μετέστρεφες τον ένοχο, με αποτέλεσμα να μην αρνείται ο ίδιος ο τιμωρούμενος την δίκαιη τιμωρία του.
34. Έτσι λοιπόν η αγιοπρεπής χάρις σου χαμογελούσε, μακαριότητα των ανδρών, και το φοβερό τάγμα φρουράς που μοιάζει με κάτι θεϊκό και άγιο ακολουθεί από πίσω με αποτέλεσμα εκείνοι που το συναντούσαν τυχαία, επειδή φοβούνταν μήπως χάσουν τις

- χάριτες σου ή μήπως περιπέσουν στις κατακρίσεις σου, καταλάβαιναν από τον εύλογο φόβο ότι χρειάζονται κάθαρση με ράντισμα, όπως αυτοί που μούνται στις τελετές.
35. Και ο Κλέαρχος από την άλλη ο Σπαρτιάτης, όπως κάποτε αφηγήθηκε ο Ξενοφών, ήταν και σκληρός στην όψη και τραχύς στην φωνή· αλλά αυτή η σκληρότητά του, που έλεγαν ότι έδειχνε στις επικίνδυνες καταστάσεις, φαινόταν ευχάριστη στους στρατιώτες του. Και βλέποντας τον χρόνο που κυλά ασταμάτητα και μιλώντας ευχάριστα με τους υπόλοιπους συνομιλητές, οι χάριτες γελούσαν, και δεν φαινόταν τίποτα λιγότερο, όταν με δίκαιο ζήλο φούντωνες εναντίον των πολύ μοχθηρών που είχαν ανάγκη και από αυστηρότερη κατακραυγή. Και κάποιος επιπληττόμενος που η ψυχή δεν ταρακουνήθηκε πολύ, θεωρούσε ότι χαίρεται και όχι πως ενοχλείται, όταν ακούει με προσοχή γλυκούς ψόγους που ευφραίνουν περισσότερο την καρδιά εξαιτίας της θελκτικής γλυκύτητας, παρά όταν ακούει κατακρίσεις που πικραίνουν την καρδιά λόγω της πικρόχολης διάθεσής τους, και ότι ραντίζεται με ρόδα που αναβλύζουν χάριτες, παρά ότι χτυπιέται από οξείς πόνους.
36. Έτσι η χάρις σου δεν ήταν χωρίς κεντρί· Γιατί θα μπορούσε να ήταν ευμενής και ηπιότερος ως προς τις νουθεσίες· Ούτε η οργή σου ήταν άκομψη. Και καθώς κυκλοφορούσε το καθένα μέσω του άλλου, ανακατεύονταν άριστα. Λοιπόν ποιο από τα δικά σου, και όσα κατακτά κανείς φοιτώντας διπλά σου και όσα κατέκτησε με χάρη διασκεδάζοντας ολοκληρώνοντας τις σπουδές του, δεν κυκλοφορούν και δεν τραγουδιούνται τώρα από τα στόματα των φιλολόγων; Και κάποιος άκουγε πολλά από αυτά στις αγορές και στους δρόμους, όπως λένε και για τις παροιμίες που κυκλοφορούν.
37. Είναι φυσικό λοιπόν για αυτόν τον τόσο σπουδαίο και ενάρετο άνδρα και για τον νεκρό που τους ωφέλησε όλους, να έφτασε κοινό πένθος στους πάντες· Και πολύ περισσότερο για την πόλη που της έλαχε ο ενάρετος άνδρας, η οποία ακόμα και τώρα, όπως κάποια γενναία γυναίκα που πενθεί τον αγνό άνδρα της, κάθεται κάτω, κυλιέται μάλιστα γύρω από τον πολύδακρυ τάφο και οδύρεται απαρηγόρητα· και θα έλεγε ο Ιερεμίας αισθανόμενος οίκτο για εκείνην όπως και για την παλαιότερη Σιών, ότι τα δάκρυα της έρρεαν πάνω στο στόμα της. Έπεσε το στεφάνι από το κεφάλι της και μένοντας εγκαταλελειμμένη από εκείνον, θέλησε να μπει κάτω από την γη πριν την ώρα της. Και αν ήταν δυνατόν, και θα είχε σφάζει ακόμα και την ίδια λόγω του άνδρα της, όπως η καλή Πάνθεια που αγαπούσε πολύ τον σύζυγό της, όπως περιγράφει ο Ξενοφώντας.
38. Εμπρός λοιπόν ξεκινώντας πρώτη τον θρήνο, θα έλεγε· «Ποιος ακούγοντάς με, δεν θα αναστέναζε βαριά και δεν θα έχυne συγχρόνως κρουνούς δακρύων; Τι δυστυχισμένη που είμαι εγώ· Έφυγε και χάθηκε ο καλός ποιμένας που έβαλε την ψυχή για μένα. Έφυγε και χάθηκε ο σοφός, ο αρχιερέας μου που είχε κάθε λογής αρετές, ο μέγας Ευστάθιος, αλίμονο, το σεμνό και πολυύμνηστο όνομα. Οϊμέ τη ταλαίπωρη· Χάθηκε μάταια ο αγαπητός σύζυγος μου, με τον οποίο ενώ παλαιότερα για καλή μου τύχη είχα συνδεθεί έχοντας ως νυμφαγωγό το Άγιο Πνεύμα, τώρα με μεγάλη θλίψη έχουμε χωρίσει εξαιτίας του θανάτου του. Ο οποίος, ήρθε πολύ πρόσφατα· Και ας χρησιμοποιήσω κάτι από τον Δαβίδ για τους δικούς του θρήνους. Με έντυσε με κόκκινο και χρυσό κόσμημα, τους πολυτιμημένους εκείνους και λαμπρούς λόγους· Τώρα όμως σιωπώντας έχω απογυμνωθεί από τα στολίδια και φορώ σκούρα ρούχα. Και ξέρει ο πυκνός και γεμάτος καπνό κλίβανος της χηρείας να με καταμαυρίζει περισσότερο από κάθε στάχτη.

39. Ας μην αναγγείλει κανείς στη πρεσβυτάτη Ρώμη τον θάνατο του Ευσταθίου, ούτε να ειδοποιήσει τις πόλεις της Ιταλίας που βρίσκονται υπό την εξουσία της, και ας μην χαιρεκακούν ποτέ οι αλαζόνες και οι υπερήφανοι, να μην παίρνουν θάρρος και εκτοξεύουν προσβολές που βασιζονται στα δογματικά θέματα της πίστης, τις οποίες έριχναν επιθετικά στον νεκρό μέχρι τώρα, φοβούμενοι την αδυναμία των επιχειρημάτων τους. Έχει χαθεί ο άνδρας και για αυτό κάθε στολίδι δεν έχει αξία. Αλίμονο έχει πέσει ο υπερασπιστής μου, που με ανύψωνε. Και με ποιον τρόπο εγώ δεν θα πέσω ήδη δειλή και μόνη, χωρισμένη από το στήριγμά μου; Ποιος αλαζονικός ήχος της θάλασσας δεν θα με κατακλύσει; Ποιος μόλος δεν κατέκλυσε τον μέγα, γύρω από τον οποίο κάθε κύμα που έσκαγε πάνω του διαλυόταν;
40. Ω τι λιβάδι από χάριτες ήταν αυτό που αφού το επιστράτευσε ο θάνατος, το λεηλάτησε, και για αυτόν τον λόγο έγινε και ο σικελικός πόλεμος, ο οποίος παρόλο που κατέστρεψε κάθε τι θείο και ανθρώπινο κατασκεύασμα, συγκρατήθηκε απέναντι του σαν να επρόκειτο για κάποιο απαραβίαστο και ιερό άλσος. Ω μα τι μύρο σοφίας κατέρρευσε στον Άδη, πνέοντας πάνω μου αυτό το μαρτυρικό βασανιστήριο, πολύ ευχάριστο όμως στην οσμή, σαν να προσέφερε θυσία ο καθένας που αγαπά τις τιμές. Εγώ όμως, όπως η νύφη στο Άσμα Ασμάτων, στηριζόμουν στα μύρα και μάλιστα σε διπλά μύρα, και σε εκείνο που αχνίζει μαρτυρικά αίματα, αλλά και σε εκείνο που αχνίζει ιδρώτες αρχιερέων, ενώ και από τα δυο αναβλύζει ευωδιά Χριστού, και κατά τον Παύλο, ενώ χθες μύριζα το άρωμα της ζωής, σήμερα καταπνίγομαι στον θάνατο από την ψυχρότατη οσμή του θανάτου.
41. Μα τι στόμα γεμάτο χάριτες και τι πέλεκυς λογικής παρρησίας έκλεισε τα μάτια του πρόσφατα. Τι χάρις χειλιών που μυροβολεί έχει χυθεί στην γη. Τι γλώσσα που πνέει φωτιά έσβησε. Τόσο σπουδαία φωνή πέταξε μακριά. Ω σχήμα και πρόσωπο, άγαλμα της προσωπικής σεμνότητας, ακρόπολη ευλάβειας. Ω μάτια, άγγελοι της εσωτερικής αδιασάλευτης γαλήνης, ω λύχνοι αιδούς, ω θάλαμοι σωφροσύνης, πού χαθήκατε κάποτε; Εμπρός έλα φιλοσοφία σεμνή. Εμπρός έλα ρητορική πολυστολισμένη από εκείνον. Και συνόδευσε και εσύ, γραμματική με χορό, όπως η εγκύκλιος παιδεία.
42. Γιατί σας καλώ σύμφωνα με τον προφήτη σαν σοφές μοιρολογήτρες ή συνθρηνούσες, σαν να έχετε χηρέψει και εσείς μαζί με εμένα από τον κοινό σύζυγο· διότι όχι μόνο για τις δυο αδελφές επιστήμες σύμφωνα με τον θείο Ιακώβ, αλλά για όλες ανεξαιρέτως υπήρξε ο άνδρας αυτός σύζυγος. Όχι από ένα έθνος αλλά από όλες τις εκκλησίες σχεδόν από κάθε πλευρά της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, γεννήθηκαν δώδεκα φιλόδοξοι ηγεμόνες. Επομένως, και όλες τις εκκλησίες που έμειναν ορφανές από τον κοινό πρόγονό τους θα συγκαλέσω, για να συμμετέχουν στον θρήνο και πρώτα από όλες βέβαια την πρεσβυτάτη μητέρα όλων, τη νέα Σιών, σα να έπεσε ο καλύτερος γιος της τον οποίο αγαπούσε πολύ, σύμφωνα με τον προφήτη. Γιατί έτσι θα στήσω ένα πιο τραγικό θρηνητικό κύκλο για το κοινό πένθος και κατάλληλο για την κοινή συμφορά. Και βέβαια όπως η Αίγυπτος θρήνησε πολύ τον Ιακώβ μαζί με τον Ιωσήφ, το ίδιο και πολλοί από τους αλλοεθνείς συμμετείχαν στους οδυρμούς με τους Ρωμαίους για αυτόν, για το άλας της γης κατά τους αποστόλους και τον ήλιο του Ευαγγελίου για όλο τον κόσμο, που περνώντας από το ένα άκρο του ουρανού στο άλλο, ακτινοβολεί σοφία και αρετή. Γιατί αν και περιφραζόταν πάνω σε ένα κύκλο που με περιβάλλει, άπλωνε τις ακτίνες του στα πέρατα της πολύκαρπης γης.
43. Και τώρα επειδή λείπει το δικό μου φως που είναι παράλληλα και κοινό για όλους, απλώνεται σκοτάδι παντού, όχι για μικρό χρονικό διάστημα, αλλά αιώνια και για όσο

το φρικτό αυτό φως του τάφου θα μπαίνει μπροστά, όπως ο μόδιος που κρύβει το φως. Κάτω από τέτοιο ζοφερό σκοτάδι, ιδανικό για τους κλέφτες και τα θηρία της νύκτας, ποιά από τα δεινά σε μένα την κακόμοιρη να μην συμβεί; Σε κάθε περίπτωση πέφτω στα χέρια των φοροεισπρακτόρων. Με κάθε τρόπο καταβροχθίζομαι από τους συλλέκτες των φόρων σαν έτοιμη και καλή λεία και παραδίδομαι στα ανθρωποφάγα αυτά θηρία. Ποτέ πια δεν θα επαγρυπνεί για χάρη μου εκείνος ο ύψιστος ποιμένας μου και δεν θα έχει συνέχεια ανοιχτά τα αναρίθμητα μάτια του· ούτε θα συνεχίσει να με προφυλάσσει μέρα νύχτα. Γιατί έπεσε τώρα σε πανίσχυρο ύπνο πραγματικά και μεγαλύτερο σε διάρκεια από τον συνηθισμένο, και η ατρόμητη σφεντόνα των λόγων του που χτυπά, δεν φοβίζει καθόλου πλέον τα θηρία.

44. Γιατί σαν άλλος Δαβίδ τραυμάτιζε την αρκούδα του κοπαδιού και κατατρόπωνε το λιοντάρι, και αν κάποια στιγμή έπιανε κάτι από την αγέλη να επιτίθεται εναντίον του, του τραβούσε με δύναμη το στόμα, όπως όταν απόσπασε όπως έλεγαν, ο ποιμένας δυο πόδια ή το λοβό αυτιού από το στόμα του λιονταριού. Γιατί είτε φώναζε αθόρυβα στον Κύριο ή έστελνε επιστολές στους αυτοκράτορες και μέσα από αυτά η θλίψη, σαν ένα είδος σύννεφου, πετούσε μακριά.
45. Τώρα όμως αλίμονο αυτόν εδώ τον άρπαξε ο θάνατος μόλις έπεσε η νύχτα, και αφού αποκοιμήθηκε γρήγορα από τις καθημερινές κοπιαστικές ασχολίες, τοποθετήθηκε πάνω στο στρώμα χωρίς να μου δώσει τον τελευταίο χαιρετισμό, χωρίς να δώσει τις τελευταίες του εντολές και χωρίς να έχει συντάξει το αποχαιρετιστήριο κείμενό του. Και ύστερα έχοντας χάσει αυτόν τον άνδρα, θα αντέξω η δύστυχη να συνεχίσω την ζωή μου;»
46. Θρηγώντας πολύ αυτή εδώ η Θεσσαλονίκη πολλές φορές και κλαίγοντας θα θελήσει εκείνον που τώρα είναι απών, και θα τον ανακαλέσει μάταια και κυρίως θα τον θυμάται στις συμφορές. Γιατί εσύ, ω μακαριότητα από όλους τους πάνσοφους ιερείς όλων των εποχών, έφυγες από εδώ ήρεμα και αδιάτρητος από ασθένειες, και απαλλαγμένος από κάθε δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι θνητοί, και σαν λεπτό χιτώνα απεκδύθηκες το σώμα και μένοντας έτσι γυμνός, αποσπάστηκε η ψυχή σου χωρίς να περιπλεχθείς και να τραβηχτείς με την βία. Γιατί παλαιότερα είχες αποκοπεί από τους συνδέσμους αυτούς με το σώμα, απείχες από την φιλοσοφική μελέτη του θανάτου· γιατί ψηλαφίζοντας επιδερμικά και γρηγορά, έτσι θα άγγιζε και κάποιος σε ένα επιφανειακό επίπεδο μια σφαίρα, και ήσουν τόσο περικυκλωμένος ή κρεμόσουν με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην χαθεί η φυσική και οργανική βοήθεια από σένα που μεταφέρει την ψυχή προς την αρετή. Και σαν να έχεις παραδοθεί σε λυσιμελή ύπνο, έδωσες ύπνο στα μάτια και ανάπαυση στους κροτάφους σου, και απροσδόκητα λόγω του ύπνου, αφού συνένωσες με εγρήγορση τον συνεχή ύπνο πάνω στον διακοπτόμενο, πάνω στον σύντομο τον πολύ μακρύ, και στον αβέβαιο τον χάλκινο, έτσι αποκοιμήθηκες σε θάνατο των οσίων ανδρών και αξιότιμο από τον Θεό.
47. Ούτε χέρια θνητών ανθρώπων έκλεισαν τα μάτια σου, ούτε τοποθέτησαν τα νεκρά μέλη του σώματος σου στο κρεβάτι, αλλά η πολύ απαλή επαφή του ύπνου, που σε αποκοιμίζει με τα φιλικά θέληγτρά της και σε καθιστά κλινήρη, έτσι ατάραχο και έφιππο στη γαλήνη του ύπνου και όπως μέσα από τις πύλες των ονείρων, σε οδήγησε μπροστά στον θάνατο ή, για να το πούμε πιο σωστά, σε πέρασε από την ξένη παροικία απέναντι στην πατρίδα· όπως και κάποιος μυθικός και πολυταξιδεμένος σοφός από κάποιο άλλο νησί κοιμισμένος από την ποίηση, μεταφέρεται στο νησί από όπου κατάγεται.

48. Διότι, κατά τον θεσπέσιο Ιακώβ όταν έπαυσες να διατάξεις τους γιους σου σύμφωνα με το Άγιο Πνεύμα, αφού σήκωσες πάνω στο κρεβάτι τα πόδια, έφυγες. Όταν είδες μόνος σου ένα όραμα και όχι όνειρο, κατά το οποίο εσύ ο ίδιος για χάρη του εαυτού σου ανέβαινες μια διαβαθμισμένη κλίμακα, και αφού έβαλες για βάση την μετριοπάθεια στη ζωή σου, και από την άλλη πάνω στην μετριοπάθεια έχτισες την εξαγνιστική απάθεια, και πάνω στην απάθεια την νοερή ενέργεια, και επάνω στην νοερά ενέργεια, το ανώτερο όλων το σκαλί της θέωσης· πάνω στην σκάλα ανεβαινοκατέβαιναν άγγελοι ανοίγοντας για σένα τον δρόμο της ανόδου και τον έστελναν μπροστά σου για να γίνεις από κοσμικός και σπουδαίος άνδρας, εξαγνισμένος στην θεωρία και από την θεωρία στην νόηση, από την νόηση στη θέωση. Το ίδιο η δική σου σκάλα στηριζόταν αφενός στη γη, αλλά με τη κορυφή της είχε φτάσει τον ουρανό, και πάνω σε αυτήν είχε στηριχθεί και ο Κύριος, στον οποίο έφτασες από εμάς, που προερχόμαστε από εδώ κάτω, μέσω της ανηφορικής κλίμακας.
49. Θα έλεγα ότι πραγματοποιήσες την διαδρομή όπως οι απόστολοι. Και πραγματικά εσύ όπως και ο Πέτρος ο κορυφαίος, δέθηκες με δίπλες αλυσίδες, με τον ύπνο δηλαδή αλλά και με τα φυσικά δεσμά περνώντας στην ζωή σου σαν σε φυλακή· αλλά τη νύχτα σου παρουσιάστηκε άγγελος Κυρίου, όπως και σε εκείνον όταν κοιμόταν, και αμέσως οι ίδιες οι αλυσίδες έσπασαν από πάνω σου και βγήκες από την φυλακή και ακολούθησες εκείνον που καθοδηγούσε την ψυχή σου. Νόμιζες λοιπόν ότι τάχα βλέπεις ένα όραμα όπως του Πέτρου, αμφιβάλλοντας για το αν είναι αληθινό αυτό που συνέβη μέσω του αγγέλου μέχρι που πραγματικά βγήκες, όταν η σιδερένια πόρτα άνοιξε αυτόματα για σένα και σε μετέφερε στην πόλη που έχει τους θεμελιώδεις λίθους, και κατάλαβες καθαρά ότι ο Κύριος έστειλε πραγματικά τον άγγελό του και σε απέσπασε από το σώμα, δηλαδή από τον θάνατο. Μάλλον όμως ο ίδιος ο Κύριος όταν ήρθε στη μέση της νύκτας, σε βρήκε να ξαγρυπνάς κάτω από το φως της διακρίσεως και να είσαι περιζωσμένος με σωφροσύνη. Γιατί αν και είχες πέσει σε έναν φυσικό ύπνο, η καρδιά σου πάντα ξαγρυπνούσε, όπως οι φρόνιμες παρθένες που κόσμησαν τις άσβηστες λαμπάδες τους. Και όταν ήρθε ο πραγματικός και καλός νυμφίος σε ακατάλληλη ώρα μέσα στη νύχτα, έτοιμες τον προϋπάντησαν.
50. Πραγματικά στολίδι εσύ του παλαιού χρυσού γένους που απέμεινες και μέσα σε αυτό έζησες σύμφωνα με τους πατροπαράδοτους νόμους του και έτσι έσβησες υποταγμένος σε μαλακό ύπνο, κυρίως όμως αφού έβαλες κάτω από το ζυγό ένα άρμα με δυο δίδυμα αδέρφια άλογα, τον ύπνο και τον θάνατο, οδήγησες το άρμα και πέταξες αμέσως πάνω από την γη των ζωντανών, χαρούμενος με τις ουράνιες πύλες που ανοίγουν για σένα, και εισήλθες ντυμένος με την αίγλη της αρχιερατικής ενδυμασίας και προστέθηκες σε αυτούς που περιποιούνται το θυσιαστήριο εκεί. Εκεί ο θίασος όσων περιτριγυρίζουν τον Ααρών και τον Σαμουήλ, εμφανίζεται για σένα και σου παραχωρούν την θέση που προεδρεύει, σεβόμενοι όχι μόνο το γεγονός ότι σου ταιριάζει πιο σεμνή ιεραρχία σύμφωνη με τον Χριστό, αλλά και επειδή είχες γύρω σου λαμπρότερα χρυσά ρόδια και κουδούνια από εκείνους, με τα οποία άστραψες υπερβολικά, κατά το Ευαγγέλιο και συγχρόνως και στην ρητορική, και βρόντηξες περισσότερο πάνω από τα σύμβολα του σκοτεινού και χαμηλόφωνου Νόμου. Και καθώς οι κορυφαίοι στολίστηκαν με στεφάνι σοφίας και με ιερατική τιάρα, από την μία πλευρά οι Κλήμεντες και οι Διονύσιοι σε συναντούν και σε αγκαλιάζουν, επειδή χαίρονται με τον όμοιό τους και για αυτό υποκλίνονται στην ελληνική φιλοσοφία με την χριστιανική σοφία του Θεού, όπως και η σεμνή κυρία του σπιτιού στην άξια υπηρέτριά της· και από την άλλη, οι Βασιλείοι

και οι Γρηγόριοι σε καλωσορίζουν και σου δίνουν την αξίωση να είσαι κοινός κληρονόμος του τόπου που κατοικούν, καθώς μέσα σε αυτές κατά την γνώμη τους τοποθετησες πολύτιμο στολίδι για την εκκλησία, δηλαδή τους μεγαλειώδεις λόγους και τα δόγματα του Ευαγγελίου, γυαλισμένα θαυμάσια σαν να είχε πέσει χρυσός πάνω σε άργυρο.

51. Και βέβαια και τα σχετικά με σένα είναι εξίσου αξιοζήλευτα σε σύγκριση με εκείνα που είχε ο Φινεές και καθόλου κατώτερα. Και εκείνοι σε τραβούν προς το μέρος τους και σε τοποθετούν να κάτσεις δίπλα τους, επειδή γνωρίζουν ότι εσύ απέτρεμες τους περισσότερους από το να καταστραφούν όλοι μαζί από διεφθαρμένες παρανομίες και έκανες κοφτερότερους ελέγχους από τη θερίστρα.
52. Ο ανώτερος όλων ο Χριστός, ο λόγος ο ζών, η έμφυτη σοφία, ο δημιουργός όλων που κατασκεύασε τα πάντα, σε τοποθέτησε δεξιά του και όσο πιο κοντά γίνεται στο θρόνο του, και έστησε για χάρη σου έναν μεγαλύτερο κρατήρα σοφίας και κάνει πρόποση για σένα με το καινούριο ποτό, το οποίο ανήγγειλε ότι θα πιεί αληθινά μετά από τους αξιόλογους στην βασιλεία του Θεού. Γιατί αυτός δεν αγαπά καθόλου, όπως λέει ο Σολομών, όποιον δεν μετέχει στη θεία σοφία· εσύ όμως, που κατοικείς εδώ κοντά, πιάστηκες από το μοναδικό κάλλος της σοφίας και επιφορτίστηκες με τη μοναδική σοφία αμέσως από την παιδική ηλικία, και έχεις ζήσει μαζί της και εξέπνευσες μαζί της, και τώρα σου έλαχε το κατάλληλο τέλος της αιώνιας πηγής, καθώς απέβαλες τις δυσκολίες των θνητών γύρω από το σώμα και μέσα στο σώμα.
53. Αλλά γύρισες πίσω για να καλέσεις κάτι από τα επίγεια και εκείνα που συμβαίνουν τώρα, ω σοφή και αγαπητή ψυχή, έτσι ακριβώς έχεις επιστρέψει· γιατί το ίδιο το βραβείο, όπως μαθαίνουμε από τα απόκρυφα λόγια, για σένα αποτελεί έναν αρραβώνα με τα επαγγελόμενα αγαθά, τα οποία ούτε είναι ορατά με τα μάτια, ούτε είναι δυνατόν να τα ακούσει κάποιος με τα αυτιά, ούτε να συλληφθούν με την ανθρώπινη καρδιά· Μακάρι να δεχτείς τα δάκρυα που χύνω για σένα, όχι όμως πάνω από τον πλούσιο και πολύδακρυ τάφο σου, καθώς μου είναι αδύνατο να τον αγκαλιάσω και να αντλήσω από εκεί μια παρηγοριά και όσους επαίνους χρειαζόταν ανακατεμένους με μέλι και ενστάλαξέ μου τις χάριτές σου σαν ψέκασμα· γιατί έχεις την δυνατότητα να χαρίζεσαι σε όποιον θέλει και κυρίως τώρα παρά παλαιότερα.
54. Γιατί δεν θα βλέπουμε ο ένας τον άλλο από εδώ και στο εξής, ούτε αλληλογραφώντας μεταξύ μας θα επικοινωνούμε εξ αποστάσεως· Γιατί μεγάλο χάσμα, όση απόσταση χωρίζει την γη από τον ουρανό με τα αστέρια, έχει δημιουργηθεί ανάμεσα σε εμάς και εσένα. Και μακάρι να ήταν μόνο αυτό και δεν ελπίζουμε να σε συναντήσουμε πάλι κάποτε· Γιατί είναι αναγκαστικό για εμάς να περάσουμε κάποια στιγμή το χάσμα αυτό, όχι όμως τώρα και θα συνεχίζουμε όλοι εμείς να ζούμε σε αυτό εδώ το μέρος στο μέλλον.
55. Τώρα όμως στη συνέχεια, πληροφορούμαι ότι το χάσμα είναι πολύ πιο επικίνδυνο, διότι έσπασε εξαιτίας του απότομου χωρισμού που ήταν μεγαλύτερο από την απόσταση που οδηγεί από τον Κάτω Κόσμο του Άδη στους κόλπους του Αβραάμ. Ούτε είναι δυνατόν στο καθένα από τους δυο μας να περάσει προς το άλλο μέρος. Τουλάχιστον όμως είναι λογικό να φοβάται κανείς μήπως, ενώ εσύ ήδη κατέλαβες μια θέση στον παράδεισο, εμείς σαν αδέρφια του πλουσίου που βασανίζεται στον Άδη, οδηγηθούμε στον ίδιο τόπο με εκείνον, και τότε όντως το χάσμα θα είναι μεγάλο και αδιαπέραστο.

56. Έτσι ήδη θλίβομαι από την ήδη υπάρχουσα απόσταση και φοβάμαι περισσότερο για το μέλλον του αποχωρισμού. Μακάρι ο Θεός αφού εξιλεώνεται συνεχώς από εσένα, να ακούει από την μια το Μωυσή και τους προφήτες, και να πείθεται από την άλλη σε εκείνον που μαρτυρεί για χάρη μας στον αναστημένο από το θάνατο δεσπότη Χριστό και μετανοεί πραγματικά για να μην αποχωρήσουμε και πάμε και εμείς στους βασανιστικούς εκείνους τόπους, αλλά να αξιωθούμε μαζί με σένα να προσφέρουμε στον Θεό παρακλητική θυσία, στον εσωτερικό άγιο χώρο της αληθινής σκηνής, την οποία έπηξε ο Κύριος και όχι άνθρωπος, να εισέλθουμε και να καθίσουμε πιο καθαροί δίπλα στο νοερό θυσιαστήριο που βρίσκεται εκεί και να το τιμούμε.

Ευθύμιου Μαλάκη

Μονωδία του σοφοτάτου κυρίου Ευθυμίου, που αναγνώσθηκε στο τάφο του αγιοτάτου μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, λίγες μέρες μετά τον θάνατό του⁶⁹

Νεοελληνική Απόδοση

1. Θα απορήσει κάνεις με εμένα που τώρα μιλώ, ενώ θα έπρεπε, επειδή ο φίλος μου έχει πεθάνει και ανάσαινε μαζί μου, και τα χείλη να σφραγίζω και να μου κόβεται ταυτόχρονα όλη η ανάσα. Αλλά τι έπαθα; Επιθυμούσαμε πολύ, εγώ να δω εκείνον που με ήθελε πολύ και τρεφόμασταν και οι δυο με καθημερινές ελπίδες. Εκείνος από την μια επιθυμούσε να υποδεχτεί τον αδελφικό φίλο του και να τον συναγωνιστεί στην φιλοξενία και από την άλλη εγώ, ήθελα να τον αγκαλιάσω και να του εκφράσω τα φιλικά μου αισθήματα. Αλλά αλίμονο! Φτάνει ο γρήγορος και φτερωτός θάνατος. Και κείται ο αγαπημένος αφανέρωτος και σιωπηλός· εγώ όμως στέκομαι πάνω από αυτό το τάφο, τον οποίο δεν ξέρω πώς είχα το κουράγιο να αντικρύσω· γιατί δεν ερχόμουν για έναν τάφο, ούτε για μια πένθιμη περίπτωση, αλλά για ένα λιβάδι με χάριτες, για μια ευχάριστη ατμόσφαιρα. Και τουλάχιστον τώρα το χαρτί αυτό αναπληρώνει για μένα την ζωντανή συνομιλία και μαύρισε περισσότερο από την καπνιά της συμφοράς, παρά από το συνηθισμένο χρώμα του μελανιού του. Τον εξυμνώ όμως, όχι μόνο για να υπακούσω στον αδελφό και να του ανταποδώσω το κατάλληλο εγκώμιο, αλλά και για να διαλαλήσω τον ίδιο τον τάφο και να παρασύρω σε θρήνο τους παρευρισκομένους. Παρόλο όμως που νόμιζα ότι θα πάω στο σπίτι του αδελφικού φίλου, δεν είδα τον αδελφό να με προϋπαντεί, ούτε το θυρωρό να μου ανοίγει κρυφά· Στάθηκα όμως από μακριά να φωνάζω και να χτυπώ την πόρτα, αλλά κάνεις δεν με ακούει.
2. Αλλά ω πιο αξιοσέβαστε από τους αρχιερείς και πιο σοφέ· μήπως δεν άκουσες τα λόγια μου, επειδή είχες στο χέρι κάποιο βιβλίο και το μυαλό σου το έστρεψες προς τα εκεί, μήπως γράφοντας όσα προορίζονται για τη νοθεσία του ποιμνίου ή συνθέτοντας βίους σκοτεινούς βυθισμένους στο Έρεβος και άλλα τόσα κρυφά πράγματα, ή μήπως πλέκοντας εγκώμια προς τιμήν των βασιλέων ή γράφοντας επιστολές στους φίλους (αυτά πάντα κάτω από την δική του προσευχή και επιμέλεια), μήπως έκλεισες λοιπόν την πόρτα για να μην διαταραχθεί το δύσκολο έργο σου; Αλλά έτσι από την μια πλευρά με αδικείς, που μάταια έκανα για σένα τόσο δρόμο και ήθελες να με δεις και μου ετοιμάζεις το τραπέζι και το κρεβάτι. Ούτε άνοιγες την πόρτα να με υποδεχτείς, ούτε και την μικρή πορτούλα της ψυχής σου που μου άνοιγες κρυφά· αδικείς όμως παράλληλα και τη πόλη σου, αφού δεν ακούς τους μεγάλους θρήνους που έχυνε για σένα πάνω από τη σωρό σου όλη νύχτα και όλη μέρα· εγώ την λυπάμαι πολύ για αυτό, επειδή έχασε το στολίδι της και υπέστη τόσο μεγάλη δυστυχία. Το ίδιο λυπήθηκα πολλές φορές την πόλη και παλαιότερα, επειδή έχασε τον κυβερνήτη της, όπως και το στράτευμα που έχασε τον στρατηγό του· και έτσι για ένα όμορφο και κόσμιο σώμα που έχασε το κεφάλι του, δάκρυσα.

⁶⁹ Η νεοελληνική απόδοση της μονωδίας στηρίχθηκε στην έκδοση του κειμένου από τον Κ. Γ. Μπόνη: Κ. Γ. Μπόνης, *Ευθύμιου τοῦ Μαλάκη*, σ. 78-83.

3. Και τώρα πράγματι, όπως ποτέ άλλοτε, η πόλη των Θεσσαλονικέων βρέθηκε αιχμάλωτη και αυτή τη φορά δίχως πόλεμο και επιδρομή βαρβάρων, απογυμνώθηκε από τα κειμήλιά της, και μάλιστα από το πολυτιμότερο. Μου φαίνεται ότι και εκείνος που μυροβλύζει μεταξύ των μαρτύρων, αφού ανέκοψε τη ροή του μύρου για λίγο, σήμανε τη συμφορά στην οικεία πόλη του. Εκείνος κατακλύζοντας την πόλη σαν δεύτερος ποταμός, που η ροή των λόγων του θα ξεπερνούσε και τους καταρράκτες του Νείλου, σταμάτησε να ρέει και η μεγάλη εκείνη βουή σίγησε. Και τώρα αυτοί που εχθές είχαν ρουφήξει με βουλιμία και είχαν γλυκαθεί από το γλυκό σαν μέλι νάμα, ξεραμένοι σήμερα και καμένοι από τη φωτιά της δίψας, λιώνουν στο καμίνι. Και θα διψούν νομίζω πολύ ανά την οικουμένη, όσοι γεύθηκαν το γλυκό νερό του μακαρίου άνδρα· άλλοι έχοντας απολαύσει από κοντά την χρυσή του γλώσσα, και άλλοι έχοντας δεχτεί από μακριά τους ήχους του· γιατί ούτε η ηχώ των λόγων του δεν είναι περισσότερο ανάξια από τη βροντή, ώστε να μη διαδίδεται από παντού στα πέρατα του κόσμου και να κάνει δειλούς εκείνους που τολμούν να αντιμιλούν, και τρομαγμένους στο άκουσμα εκείνους που του επιτίθενται και υποπτεύονται έκπληκτοι την ανικανότητά τους. Ούτε η ομιλία δεν είναι πιο σκοτεινή από την αστραπή, ώστε να μην φέγγει παντού, και να καίει όσους δεν ήταν ευγνώμονες για όσα άκουγαν· επομένως, αυτό που ήταν για τους αποστόλους εξαιρετικό, ότι δηλαδή μεταδόθηκε η φωνή τους σε ολόκληρη τη γη και τα λόγια τους στα πέρατα της οικουμένης, δεν θα διστάσω να το αποδώσω και στον καλό αυτόν φωστήρα και αληθινό μαθητή του Χριστού· και δεν έτρεχε εδώ και κει πάνω στη γη, ούτε μετρούσε τις πόλεις και μεταφερόταν από τη μια στην άλλη κατά την εντολή του Κυρίου· ούτε η φτερωτή φήμη τον έστελνε παντού. Η πόλη των Θεσσαλονικέων είχε όμως εκείνον που έγραφε λόγους, ενώ οι υπόλοιπες πόλεις, στις οποίες ζούσαν ορισμένοι που αγαπούσαν τον λόγο και εκτιμούσαν το ωραίο, καλούσαν τους λόγους πίσω· και ήταν πράγματι φτερωτοί, και μεταφέρονταν γρήγορα σε όσους τους ζητούσαν. Έτσι λοιπόν γέμισε η πόλη αυτή με τα σοφά συγγράμματα του μακαρίτη, γέμισε όμως και η βασιλίδα των πόλεων, από όπου πήρε τους λόγους. Αν λοιπόν επισκεφθείς άλλες πόλεις, δεν θα βρεις κάποια που είναι αμύητη μέτοχος στη μούσα του Ευσταθίου. Και βρίσκονται σε μένα λοιπόν πολλοί φάκελοι των επιστολών του που ήταν γεμάτοι με πολλή σοφία και καυτηρίαζαν κάθε είδους κακία· από αυτούς εγώ, και έμαθα να σβήνω πολλές φορές τον φλογερό θυμό και να διώχνω την υπερβολική λύπη. Και γενικά μου φαινόταν σπουδαίο· ακόμα και το απλό γραμματάκι του δασκάλου· γιατί δεν αποτελούσε μόνο ένα δείγμα αγάπης, αλλά στηλίτευε τους κακούς και θαύμαζε τους καλούς. Και άλλους τους επέπληττε για την απληστία τους, αυτούς που βλάπτουν πολύ τις πόλεις και λυμαίνονται τις εκκλησίες του Θεού· Θρηγούσε όμως επειδή ο κόσμος δεν ζούσε με καλοσύνη, καθώς εξαχρειωνόταν από τις δικές μας παρανομίες και αμαυρωνόταν και εκείνος,
4. Αλλά ο καλός αυτός αρχιερέας κατείχε και την τέχνη του λόγου και τη σοφία, ώστε έκανε τους φιλότεχνους και συγχρόνως και τους φίλους της ρητορικής να κρέμονται από τα λόγια του και δεν χρειάστηκε να βάλουν ούτε κεριά για τα αυτιά, όπως εκείνοι που έπλευσαν κοντά στο τραγούδι των Σειρήνων για να μην εγκλωβιστούν από την μελωδία. Όλοι ήθελαν να πεθάνουν με το άκουσμα της γλυκιάς μελωδίας. Στολίδι ήθους και χρηστότητα στη συμπεριφορά και προαίρεση καλόβουλη σε καθετί, για ποιόν θα ήταν αυτό τόσο σπουδαίο πράγμα και έπαινος, αν δεν ήταν για τον Ευστάθιο; Γιατί για άλλον, θα ήταν κάποιο άλλο από τα αξιέπαινα κατορθώματα· εκείνος όμως αφού άνθισε και στα δυο, θεωρείται άριστος από εμάς και θαυμάσιος. Στον Ευστάθιο,

στον οποίο όλα μαζί από κοινού τα καλύτερα συγκεντρώθηκαν, αποτέλεσαν έναν ανθισμένο παράδεισο, που είναι γεμάτος με όλες τις ιδέες των αρετών και πλούσιος, διαθέτει άφθονα ωραίους καρπούς, φέρει όμως και το ξύλο της γνώσης χωρίς την γυναίκα και το φίδι. Ω τι καινούριος αυτός ο παράδεισος, στον οποίο ο φθόνος εξαφανίστηκε, ψίθυρος δεν υπήρξε, ούτε εξαπάτηση ούτε γύμνια. Ο καρπός όμως της γνώσης δεν απαγορεύτηκε, αλλά πολλοί μάζεψαν τους καρπούς και έφαγαν μέχρι κορεσμού, και υπακούοντας στην εντολή του καλλιεργητή τους δεν αποκλείστηκαν από το ξύλο της γνώσης. Και την υπόλοιπη χάρη του λιβαδιού, με ποιόν τρόπο μπορώ να την περιγράψω, αφού κάμπτομαι από τη συναισθηματική φόρτιση; Ω νους αιθέριος· ω μυαλό σταθερό· ω μέγεθος της φρόνησης· ω γλυκύτητα των χειλιών ακόμα και μέσα σε μια προσφώνηση· ω καλά χέρια που εκτείνονται προς τον Θεόν και εξευμένιζαν τον Κύριο για χάρη του λαού σου· ω καλά χέρια που πήγάζαν παράλληλα και τον κρουνό του ελέους για τους φτωχούς. Ω όλα καλά και όσα αφορούσαν τον εαυτό σου και τους άλλους και σαν κάποια λύρα ή κιθάρα, όμορφα συναποτελούσαν μια κοινή αρμονία. Ω γλυκέ χαιρετισμέ και προσηγές βλέμμα και μελίχιο. Και όταν δεν συνέβαινε αυτό και σε μερικούς συμπεριφερόταν πάρα πολύ αυστηρά, σε αυτή τη περίπτωση το αυταρχικό δικαιολογείται από αυτό το αξιοθαύμαστο και το προηγούμενο λάθος συγκαταλέγεται στα κατορθώματά του. Δεν ήταν δυνατόν εκείνος που ανέλαβε αυτή την ράβδο ως βακτηρία να την χρησιμοποιήσει ως διάκτρια των κακών, αλλά επιπλήττει τώρα με τα λόγια και το βλέμμα του τον άτακτο και διορθώνει χωρίς πόνο τον παράνομο. Αλλά αυτό το έκανε και ο Χριστός με τους ασεβείς γύρω από το ιερό. Δεν ήταν κάτι περισσότερο εκεί το μαστίγιο, όπως τότε, εντελώς ανάλητο και ανεπιτίμητο, και καταστροφικό για τους κυβερνώμενους και καθόλου αξιέπαινο για τους κυβερνώντες· γιατί και ο ιερέας του παλαιού νόμου θα έμενε ακατάκριτος, που άφησε ασύδοτους τους γιους του αν δεν δεχόταν δριμύτατη επίπληξη. Ω ύψος ταπείνωσης, ω υψηλή ταπείνωση μέσα στο πλήθος τόσων αρετών, τις οποίες συνοδεύει η υπερηφάνεια· γιατί ούτε η υπερβολική σοφία, ούτε η υπερβολική σύνεση, ούτε η φιλοσοφική στάση ζωής, ούτε τίποτε άλλο από τα κατορθώματα δεν σε έριξε στον γκρεμό της αλαζονείας. Ούτε η μεγάλη σου αξία, ούτε ο ένδοξος θρόνος και όσα συνεπάγονται για εκείνους που τους δίνονται, μπόρεσαν να τον κάνουν αυταρχικό. Αλλά ήταν υψηλός στα έργα, ταπεινός όμως στο φρόνημα και υψηλός στο ήθος και έτσι θα έμενε κανείς έκπληκτος, αν το καταλάβαινε και θα τον συμπεριελάμβανε στα δένδρα του Λιβάνου· εξωτερικά μικρόσωμος και μικροκαμωμένος έκανε όσους τον συναντούσαν να τον περιφρονούν· γιατί δεν τον ακολουθούσαν οι φρουροί και οι θιασώτες και οι κόλακες. Μόνο το φως που συνήθως προπορεύεται και η λαμπάδα που συνοδεύει τον μεγάλο ιεράρχη, τον κοσμούσαν και μαρτυρούσαν την λαμπρότητα που είχε και προανήγγειλαν το φως των έργων του. Αν αγαπούσε τον πλούτο, αν συγκέντρωσε μεγάλα ποσά χρημάτων, ζητά την απάντηση από εσάς, με τους οποίους ήταν πάντα συγκάτοικος και σύντροφος. Τι λοιπόν; Γέμισε τα χέρια του με κέρδη; Τι άλλο; Ευχαριστήθηκε με φιλικά τραπέζια και δώρα, όπως κάνουν εκείνοι που θέλουν να αποκτήσουν πνευματικά προσόντα και μολύνουν τα χέρια με παράνομα κέρδη; Και ποιος θα ήταν τόσο συκοφάντης και αυθάδης, ώστε να ξεστομίσει με θάρρος τέτοια λόγια, και να αμαυρώσει το καθαρό και το φως να το ονομάσει σκότος και τον πολύτιμο λίθο να τον αποκαλέσει πετραδάκι; Γιατί τα χέρια του ήταν πάντα λεία και καθαρά μετά την απληστία του Ιακώβ, δεν ανέχθηκε όμως να τα κάνει τριχωτά για να κρυφτεί η αλήθεια· γιατί εκ φύσεως μισούσε την κλεψιά και απεχθανόταν την δολιότητα. Και αν κάποτε χαρούμενος για αυτά, τα

έφερε στο φως, και έγινε εχθρός για κάποιους και η κακία τον μισούσε πέρα για πέρα, γιατί εκείνος με ανεξικακία στη καρδιά του έμπαινε στη κατοικία του, δεν ευχαριστιόταν τη νεαρή του ηλικία με το να μπαίνει σε σπίτια και να περιτριγυρίζει, και δεν σύχναζε στα σπίτια των πλουσίων αλλά των λογίων· αλλά πρεσβεύοντας την αλήθεια και ακολουθώντας τον δρόμο του Θεού, απεχθανόταν εκείνους που έκαναν παράνομες πράξεις και έδιωχνε μακριά όσους ψιθύριζαν κρυφά κατά του διπλανού τους.

5. Για ποιό από όλα θα πρωτοκλάψω, θειότατε αδελφέ; Για ποιό να δακρύνω στη συνέχεια; Για την εμπρίθεια και τη φιλοσοφική σκέψη σου, ή για την κοινωνικότητα και την φιλαλληλία σου; Τη σωφροσύνη της γλώσσας, ή τη γλυκύτητα και τη χάρη; Την αρχιερατική ευκοσμία ή την κοσμική σου ανάδειξη; Γιατί αφού τα συγκέντρωσες όλα το ίδιο, όσα πραγματικά στολίζουν τον άνθρωπο, αφού τα συνένωσες καλά το ένα με το άλλο τα συνταίριαζες όπως πρέπει, όπως σχηματίστηκαν επιδέξια όλων των ειδών τα άνθη και τα χρώματα. Ω τι άνθρωπος με τόσο μεγάλες χάριτες· ω με τόσο σπουδαία στολίδια και αρετές· ω τι άνθρωπος που και πριν από το τέλος της ζωής του ήταν πραγματικά μακάριος αλλά και μετά τον θάνατο του, έκλαψαν για την απώλεια του και εξυμνήθηκε για τις αρετές του. ω ενδοξότατη νεότητα· ω φημισμένα γηρατειά· γιατί και η πόλις των λόγων, η Κωνσταντινούπολη, τον είχε όταν ήταν νέος και η νεολαία που αγαπά την φιλολογία μαζευόταν γύρω του και η οικία του ήταν το μουσείο, μια άλλη Ακαδημία και Στοά και Περίπατος. Και τους παρέδιδε γραμματική και μετρική και ποίηση, έχοντας τόσο μεγάλη επιστημονική γνώση για αυτά, ώστε δεν απέμενε τίποτα για εκείνους που ξεκινούσαν την έρευνα· τους ακόνιζε τη γλώσσα, τους έδειχνε τον σωστό δρόμο στη ρητορική, ενώ άλλους τους εκπαίδευε με άλλα μαθήματα και γνώσεις. Και από εκεί δημιούργησε και ευρεία δόξα, βρισκόμενος σε όλα ανεξαίρετως τα στόματα. Αφού άφησε στην άκρη τη νεαρή του ηλικία και ανέβηκε στο ύψος της ιεροσύνης, τι πρέπει να πω πολλά ακόμα; Μοναδικός ανάμεσα στους αρχιερείς, μοναδικός ανάμεσα στους σοφούς ανακηρύχθηκε από όλους ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης. Και τώρα επειδή έφυγε από τη ζωή όλοι οι άνθρωποι των γραμμάτων πενθούν από εδώ και στο εξής, το ίδιο και οι σοφοί μαθητές του· πενθεί όμως και το πλήθος των αρχιερέων, για τον οποίο ήταν περήφανος και έχασε το στολίδι και περισσότερο από όλους εγώ, ο συνομήλικος και ο σύντροφός του, που συμμετείχα και στα μαθήματα μαζί του και έμεινα με εκείνον σε όλη την διάρκεια της νεανικής μου ζωής και έζησα μαζί του, και για να συνοψίσω, δεθήκαμε μαζί σε μια ψυχή και συνδεθήκαμε στενά.

6. Αυτές οι νεκρικές χοές προσφέρονται από εμάς για σένα που κείτεσαι νεκρός, θεία και πολυαγαπημένη μου κεφαλή. Αυτές είναι για σένα οι προσφορές της αγαπημένης γλώσσας και τα ρητορικά πονήματα ενός συνομιλήκου, την οποία παλαιότερα αγαπούσες όταν μιλούσε, τώρα όμως επειδή καίγεται από την συμφορά δεν με λυπάσαι, και ούτε από τον κόλπο του Θεού που σε φέρει δεν μας στέλνεις δροσερή σταγόνα, καθώς φλεγόμαστε από τη φωτιά της λύπης.

Αυτά λοιπόν από εμάς για σένα, λίγα όμως και ασθματικά σχεδόν από τον δρόμο· γιατί, πώς θα ήταν αλλιώς δυνατόν κάποιος πάνω σε ένα άλογο, να έγραφε παράλληλα και λόγους; Με ποιόν τρόπο έχοντας το κεφάλι στραμμένο στον δρόμο και καταβεβλημένος από τα γηρατειά, θα μπορούσε να θρηνήσει κανείς αντάξια τον φίλο του που κείτεται νεκρός; Ίσως πολλοί φίλοι θα σταθούν γύρω μας μετά από το δικό σου θάνατο όμως καμία γλώσσα δεν θα κάνει διάσημο τον τάφο μας, όπως αυτή η

γλώσσα που γνωρίσαμε. Και αυτό είναι για μένα μετά την τωρινή συμφορά, το δεύτερο δυσάρεστο γεγονός.

Πραγματολογικά Σχόλια

§3.2-3 εἷς ὑπολέλειπτο βίου λαμπτήρ - ἱερωσύνης ἥλιος: Χαρακτηρισμοί που ὅλοι σχετίζονται με τὸ φῶς. Τὸ μοτίβο τοῦ φωτός λειτουργεῖ ὡς σύμβολο ἐξουσίας καὶ στὴν βυζαντινὴ λογοτεχνία εμφανίζεται συχνὰ στους ἐγκωμιαστικούς λόγους πρὸς τιμὴν τοῦ αυτοκράτορα καὶ τοῦ πατριάρχου. Ὁ ἥλιος συνδέεται με τὸν αυτοκράτορα που εἶναι τὸ σύμβολο τῆς ἐπίγειας ἐξουσίας⁷⁰, ἐνῶ ὁ πατριάρχης παρομοιάζεται με λαμπερὸ λύχνο τῆς ἐκκλησίας, με μιὰ φωτεινὴ νεφέλη που ὀδηγεῖ τὸν κόσμον μακριὰ ἀπὸ τὸν Σατανά, με τὸν παμφαῖ ἥλιο τῆς οἰκουμένης⁷¹. Οἱ θετικὲς ιδιότητες τοῦ ἡλίου, τοῦ φωτός, τῶν ἀστέρων ἀποδίδονται ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Χωνιάτη σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σε πρόσωπα που φέρουν κάποιο ἐκκλησιαστικὸ ἀξίωμα. Τὸ στοιχεῖο τοῦ «φωτός», ὡς σύμβολο τοῦ ἀγαθοῦ ἐπανερχεῖται με τὴν μορφή τοῦ πυρός, τοῦ πυρσοῦ, καὶ τοῦ φωστήρα στὶς μεταφορὲς που χρησιμοποιοῦ ὁ ρήτορας μέσα στους λόγους καὶ κυρίως τὶς ἐπιστολές τοῦ⁷². Ὁ ἥλιος λειτουργεῖ ὡς σύμβολο τῆς ἀρετῆς καὶ ὡς στοιχεῖο γιὰ τὴν δημιουργία εἰκόνων (π.χ. παράγραφος 32). Ἡ χρῆση τοῦ φωτός ὡς ρητορικὸ μοτίβο τοῦ ἠθους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, τῶν ἐπίγειων ἐκπροσώπων τοῦ Θεοῦ που εἶναι συνδεδεμένα ἀρρηκτὰ με τὴν ἐννοια τοῦ θείου μάλλον ἔχει μάλλον τὶς ρίζες τῆς στὴν Καινὴ Διαθήκη⁷³.

§4. 11-13 Ζόφος οὖν ἀκοσμίας ἐπικέχεται - καὶ συμφορᾶς ἀναστρὸς νύξ: Ἐγκαινιάζεται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ φῶς καὶ τὸ σκοτάδι που διατρέχει ὅλο τὸ κείμενο. Σε πολλὰ σημεῖα τῆς μονωδίας⁷⁴ ὁ Εὐστάθιος παρομοιάζεται με φῶς, ἥλιο ἢ ἀστὲρι που φώτιζε με τὶς πράξεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ὅλη τὴν οἰκουμένη. Τώρα ὁμως τὸ ἀστὲρι που συμβολίζει τὴν εὐδαιμονία ἐσβῆσε, με ἀποτέλεσμα νὰ κυριαρχήσει τὸ *ἀλαμπὲς σκότος* καὶ ἡ *ἀναστρὸς νύκτα*, δηλαδὴ ἡ καταστροφή.

§5. 2-3 ὡς ἂν εἰ ἄκρας ἑάλω - πάσχειν οἶεται: Ἡ πρώτη ἄλωση που υπέστη ἡ Θεσσαλονικὴ ἦταν τὸ 1185 ἀπὸ τὸς Νορμανδούς. Ὡς δευτέρη θεωρεῖται ὁ θάνατος τοῦ Εὐστάθιου.

§5. 25-28 τὸν ὥραϊον νυμφίον - πολιοῦχον, τὸν πρόβolon: Ὁ Εὐστάθιος πρωτοστατεῖ σε κάθε τομέα καὶ εἶναι ἀξεπέραστος. Ἐχει ὠραία ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση, εἶναι καλὸς ποιμενάρχης, ἀριστος ρήτορας, καὶ σωτήρας τῆς Θεσσαλονικῆς. Σύμφωνα με τὶς συμβάσεις τοῦ ἐγκωμίου, τὸ ἐγκωμιαζόμενον πρόσωπο δεν υστερεῖ σε τίποτα. Ἔτσι καὶ ἐδῶ, ὁ Εὐστάθιος τα συνδυάζει

⁷⁰ Γιὰ τὴν ρωμαϊκὴ ἰδέα τοῦ «Αὐτοκράτορα -Ἡλίου» καὶ τὴν σημασία που αποκτὰ στὸ Βυζάντιο βλ. H. Hunger, *Konstantinopel und Kaisertum als "Neue Mitte" des Oströmischen Reiches-Überarbeitete Fassung von «Reich der Neuen Mitte. Der christliche Geist den byzantinischen Kultur»*, Graz, Wien, Köln 1965.

⁷¹ Μ. Λουκάκη, «Ὁ ἰδανικὸς πατριάρχης μέσα ἀπὸ τὰ ρητορικὰ κείμενα τοῦ 12^{ου} αἰῶνα»: Ν. Οικονομίδης, *Τὸ Βυζάντιο κατὰ τὸν 12^ο αἰῶνα, Κανονικὸ Δίκαιο, Κράτος, Κοινωνία*, Δίπτυχα- Παράφυλλα 3, Αθήνα 1991, σ. 325. (Στὸ ἐξῆς: Μ. Λουκάκη, «Ὁ ἰδανικὸς πατριάρχης»)

⁷² Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ συμβόλου τοῦ ἡλίου ἀπὸ τὸν Μιχαήλ Χωνιάτη βλ. Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 216-217.

⁷³ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 218.

⁷⁴ βλ. π.χ. Χων. *Εὐστάθιος*, σ. 285. 3, σ. 296. 32, σ. 300. 43.

όλα στον ύψιστο βαθμό. Το μοτίβο αυτό συμβάλλει στην κατασκευή του δομικού σκελετού της μονωδίας. Βλ. το σχόλιο στις παραγράφους 23 και 24.

§5.21-22 εὐδαίμων χθῆς - ἐκείνου χήρα, §6. 11-13 ὡς νῦν ὄντως - κρήδεμνα: Για την παρουσία της Θεσσαλονίκης ως τραγικό πρόσωπο στην μονωδία βλ. το κεφάλαιο του συγκριτικού ειδολογικού σχολιασμού.

§6. 3-10 Πρῶτον, μὲν γάρ Ἰταλῶν - στρατὸν ριπτάζοντος: Οι Νορμανδοί, τον Ιούνιο του 1185, αφού κατέλαβαν το Δυρράχιο, κατευθυνθήκαν στη Θεσσαλονίκη και αφού κυρίευσαν τη Κέρκυρα, τη Ζάκυνθο και τη Κεφαλονιά, έφτασαν στις 15 Αυγούστου στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης και την πολιορκήσαν από ξηρά και θάλασσα. Λίγες μέρες αργότερα, η πόλη έπεσε στα χέρια των εχθρών⁷⁵. Ο Ευστάθιος, που ήταν τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (terminus post quem 1174 και terminus ante quem 1180. Το 1175 πιθανότατα διορίστηκε σε αυτή την θέση⁷⁶) υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της νορμανδικής επίθεσης και συμμετείχε ενεργά στην άμυνα της πόλης⁷⁷.

Ωστόσο ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Α΄ Κομνηνός (1183-1185), τον οποίο ο Ευστάθιος στο ιστορικό του έργο για την άλωση της Θεσσαλονίκης κατηγορεί απροκάλυπτα για την καταστροφή της πόλης, είχε επιλέξει ένα κλειστό σύστημα συμβούλων, με αποτέλεσμα η σικελική αυλή να λειτουργεί ως καταφύγιο πολλών βυζαντινών αριστοκρατών που αναζητούσαν την νορμανδική υποστήριξη για να ανατρέψουν τον Ανδρόνικο⁷⁸. Το καλοκαίρι του 1185 οι Νορμανδοί κατέλαβαν το Δυρράχιο και ο βυζαντινός στρατός υποχώρησε καθώς ο διοικητής της φρουράς Ιωάννης Βρανάς⁷⁹ προτίμησε μια άνετη αιχμαλωσία στην Σικελία παρά να επιστρέψει και να αντιμετωπίσει την οργή του Ανδρονίκου. Η απόφαση του μητροπολίτη να υπερασπιστεί την πόλη και να εμψυχώσει τους Θεσσαλονικείς που αντιστάθηκαν σθεναρά αποδείχθηκε σημαντική, καθώς ο διοικητής της πόλης Δαβίδ Κομνηνός πρέπει να οργάνωσε πολύ πρόχειρα την άμυνα της Θεσσαλονίκης. Ο αυτοκράτορας έστειλε στρατό αλλά οι αρχηγοί του, που προέρχονταν από τους μεγάλους αριστοκρατικούς οίκους, αποδείχθηκαν άτολμοι⁸⁰. Η έξοδος των Νορμανδών από τη Θεσσαλονίκη έγινε τον Νοέμβριο του 1185 από τον νέο αυτοκράτορα Ισαάκιο Β΄ Άγγελο (1185-1195) που τους νίκησε κατά κράτος. Οι Νορμανδοί εγκατέλειψαν την Θεσσαλονίκη, επέστρεψαν στο Δυρράχιο, το οποίο το 1186 ο βυζαντινός αυτοκράτορας κατέλαβε και οι εχθροί υπέστησαν τεράστιες καταστροφές⁸¹.

§7. 16-20 ἔλευθεριώτατα καὶ κάλλιστα - φιλοπόνους: Η Κωνσταντινούπολη ήταν εκείνη που έθρεψε πνευματικά τον Ευστάθιο, δίνοντάς του τα ερεθίσματα να διαπρέψει. Για αυτό το λόγο, και ο Ευστάθιος μεταλαμπάδευσε τη σοφία του παραδίδοντας μαθήματα στην

⁷⁵ G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ. Γ΄, Αθήνα 1981 σ. 68-70.

⁷⁶ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 139,149.

⁷⁷ Για την νορμανδική επίθεση το 1185 στη Θεσσαλονίκη βλ. C. M. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge/Massachusetts 1968, σ. 160-175 και C. D. Stanton, *Warfare in History. Norman Naval Operations in the Mediterranean*, Woodbridge 2011, σ. 143-160.

⁷⁸ D. Kyritses, «Political and Constitutional Crisis at the end of Twelfth Century»: A. Simson, *Byzantium, 1180-1204: "The sad Quarter of a Century?"*, International Symposium 22, Αθήνα 2015, σ.101-105.

⁷⁹ Ιωάννης Βρανάς: Βυζαντινός διοικητής του Δυρραχίου το 1185. Μέλος τις οικογένειας των Βρανάδων που εμφανίζεται στις βυζαντινές πηγές από τον 11^ο αιώνα. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. A. Kazhdan, "Branas" στο ODB 1: 319-320.

⁸⁰ M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204. Μια πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1997, σ. 477. (Στο εξής: M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204*)

⁸¹ Αναλυτικότερα βλ. M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204*, σ. 476- 483.

Κωνσταντινούπολη. Ο Ευστάθιος βέβαια συνέχισε να διδάσκει και μετά την εγκατάσταση του στην Θεσσαλονίκη. Οι γονείς έστελναν τα παιδιά τους σε αυτόν από την Κωνσταντινούπολη⁸². Για την εκπαιδευτική δραστηριότητα του Ευσταθίου βλ. το επόμενο σχόλιο.

§8. 25-30 ἀκούσαι λόγον - ἐπιβῆναι φιλοσοφίας, §13. 21-30 Παρ' ἐκείνῳ δ' ὅμως - πράξεων ἀρχαιολογουμένων μυθεύμασιν: Οι μαθητές διδάσκονταν από τον Ευστάθιο κάθε λόγο *τεχνικόν εἶτ' ἐπιστημονικόν*, δηλαδή ρητορική και κάθε επιστήμη. Εξασκούσαν στη γραμματική, τη ρητορική και τη διαλεκτική, βασικά μαθήματα της εγκυκλίου παιδείας⁸³. Εκτός από τη ρητορική, οι μαθητές εξασκούσαν ακόμα στη μετρική, την ετυμολογία των λέξεων και ψυχαγωγούνταν με τη μελέτη μύθων.

§8. 5-7 τῆς τῶν σοφῶν - προφητικῶς ὄνειρώττοντι: Η εικόνα του Ευστάθιου που προφητεύει παραλληλίζεται με τη κλήση και τον φωτισμό του Ιεζεκιήλ από τον Θεό στη Παλαιά Διαθήκη. Βλ. *Ίεζ*, 3, 1.

§9. 8-9 Μέλιτος γάρ - νέκταρος, §17-18 ὃ χαρίτων ἀπασῶν - σειρήνων ἐπαγωγότερε. Η γλυκύτητα των ομιλιών του Ευστάθιου παρομοιάζεται με την θελκτική και μαγευτική χροιά της φωνής των σειρήνων. Την παρομοίωση αυτή την συναντάμε και στην μονωδία του Ευθύμιου Μαλάκη. Για την πρόσληψη των σειρήνων στην λογοτεχνία βλ. J. Leclercq- Marx, *La sirène dans la pensée et dans l' art del' Antiquité et du moyen âge. Dy mythe païen au symbole chrétien*, Bruxelles 1997.

§9. 18-22 καὶ πείθων τὰ μέχρι σοῦ - λογικὴν μέθοδον: Οι αρετές του καλού δασκάλου που ενσαρκώνονται με τον Ευστάθιο είναι η γλυκύτητα, η πειθώ και η πολυμάθεια. Ο Ευστάθιος μετέδιδε τις επιστημονικές του γνώσεις με λογικές μεθόδους βασιζόμενος δηλαδή σε εμπειριστατώμενα παραδείγματα και αποδεικτικά στοιχεία για να καταλήξει σε αληθή και έγκυρα συμπεράσματα. Εδώ η φράση *λογικὴν μέθοδον* μέσα στο συγκεκριμένο περιεχόμενο παραπέμπει πιθανότατα στον αριστοτελικό τρόπο σκέψης του Ευσταθίου. Ο Αριστοτέλης θεωρείται θεμελιωτής της λογικής, γιατί εκείνος προχώρησε πρώτος στην συστηματική μελέτη των λογικών θεμάτων. Στο έργο του *Ὅργανον* υποστηρίζει ότι η λογική διδάσκει την τέχνη της έγκυρης γνώσης και της απόδειξης, γι' αυτό θεωρείται και απαραίτητο όργανο, δηλαδή εργαλείο, για κάθε επιστημονική εργασία⁸⁴.

§10. 22-26 Οὐ γὰρ τῆς ἐν χεροῖν - τῶν προκειμένων φιλοτιμούμενος: Πληροφορίες που συμπληρώνουν τη μέθοδο και τον τρόπο διδασκαλίας του Ευσταθίου. Δεν έκανε απλώς μια κοινή ανάγνωση των αρχαίων συγγραφέων με τους μαθητές του, επεξηγώντας τα δυσνόητα σημεία, αλλά δίδασκε την «ερμηνεία» των κλασικών κειμένων⁸⁵ και τη «ρητορική γραφή». Ο Ευστάθιος συνήθιζε τις παρασελίδες παρατηρήσεις, προκειμένου να ερμηνεύσει τα δύσκολα χωρία συμπληρώνοντας παράλληλα τις ερμηνείες του με ετυμολογικά ή ρητορικά σχόλια. Εμπλούτιζε τη διδασκαλία του με παρεκβάσεις που δεν ήταν άσκοπες και καθόλου άσχετες με το θέμα. Με αυτό τον τρόπο βοήθησε τους μαθητές του να συλλάβουν τα βαθύτερα νοήματα

⁸² A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 149-152.

⁸³ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ.516-525.

⁸⁴ W. D Ross, *Αριστοτέλης*, μτφρ: Μαριλίζα Μητσου, Αθήνα 2015.

⁸⁵ Για την μελέτη των κλασικών κειμένων στο Βυζάντιο βλ. H. Hunger, «The classical tradition in Byzantine Literature: The importance of rhetoric»: M. Mullet and R. Scott, *Byzantium and the Classical Tradition*, Birmingham 1981, σ. 35-47. και A. Kaldellis, «Classical scholarship in twelfth century Byzantium»: C. Barber / D. Jenkins, *Medieval Greek Commentaries on the Nicomachian Ethics*, Leiden/ Boston 2009, σ. 1-44.

των μύθων και των κλασικών κειμένων⁸⁶. Τα σχόλια του δεν σταμάτησε να τα ανανεώνει και να τα τελειοποιεί και μετά την εγκατάσταση του στην Θεσσαλονίκη. Ανέλαβε την αρχιεπισκοπή της Θεσσαλονίκης παραμένοντας εν ενεργεία λόγιος και δάσκαλος⁸⁷.

Επιπλέον, τις περισσότερες φορές στα σχόλια του κατέληγε σε γενικότερα συμπεράσματα για τη τέχνη της ποίησης και τις δυνατότητες του ποιητή. Προέβαινε σε ένα είδος κριτικής της ποίησης που προοριζόταν για την παράδοση του μαθήματός του, τον λογοτεχνικό προβληματισμό των μαθητών και την εξάσκηση της ρητορικής τους ικανότητας. Τα σχόλια του εμπεριέχουν τεχνικές παρατηρήσεις, γραμματικές, γλωσσικές, ετυμολογικές, αφηγηματικές, μυθολογικές και είναι φιλτραρισμένες από το οξύ ποιητικό και ρητορικό του αισθητήριο⁸⁸. Με τα σχολαστικά και πολύπλευρα υπομνήματά του στα αρχαία κείμενα, ο Ευστάθιος λειτουργούσε ως καθοδηγητής για τους μαθητές του, προκειμένου να διευρύνουν τους πνευματικούς τους ορίζοντες, να αποκτήσουν στέρεη ρητορική παιδεία και να μιμηθούν τους αρχαίους συγγραφείς, και κυρίως την γραφή του Ομήρου⁸⁹.

Και ο πρόλογος των *παρεκβολών* του Ευσταθίου στον Πίνδαρο μπορεί να θεωρηθεί κείμενο λογοτεχνικής κριτικής. Ο Ευστάθιος θαύμαζε την ποιητική τέχνη του Πινδάρου και επαινεί μέσω των σχολίων του τους εξαιρετικούς ύμνους του. Επισημαίνει τον άψογο χειρισμό του ποιητικού λόγου του Πινδάρου, την χρήση περιφράσεων, τα ποικίλλα σχήματα λόγου και την επιλογή ασυνήθιστων συντάξεων. Σχολιάζει την γλώσσα των ύμνων και προσπαθεί να ερμηνεύσει τις παρεκβάσεις της πινδαρικής ποίησης, εκείνο δηλαδή το χαρακτηριστικό που κατά καιρούς θεωρήθηκε πλατυασμός⁹⁰. Με το αναβαθμισμένο επίπεδο των σχολίων του απευθύνεται στο λόγιο και μορφωμένο κοινό του 12^{ου} αιώνα, αλλά οι παρατηρήσεις, όσο μπορούμε να κρίνουμε από τον πρόλογο που σώζεται, δεν είναι σε μεγάλο βαθμό δυσνόητες για ένα ευρύτερο, καλλιεργημένο πάντα, κοινό. Συνεπώς, ο Ευστάθιος είχε συντάξει και στον Πίνδαρο επιλεκτικά σχόλια και αποφεύγοντας ένα εκτενές υπόμνημα, τα χρησιμοποιούσε και αυτά πιθανότατα στα μαθήματά του⁹¹.

§11. 5-7 Τῶν γὰρ ὁμιλητῶν - κρατῆρι σοφίας μείζονι: Σαφής μαρτυρία ότι ο Μιχαήλ Χωνιάτης υπήρξε μαθητής του Ευσταθίου στην Κωνσταντινούπολη. Παρακολουθούσε τις παραδόσεις του και ήταν υπερήφανος για αυτό⁹².

§14. 2-4 καὶ τὰ τῶν μύθων - ἐποπτεῦσαι θέαμα: Βλ. το σχόλιο για την διδακτική μέθοδο του Ευσταθίου στην παράγραφο 10.

§14. 4-11 πόσοι προσιόντες νήπιοι...μέχρι τούτου γραμματικὴν ἠκριβῶσθαι τοσοῦτον ᾧοντο... πόσοι μέχρι τούτου ῥητορικᾶς χάρισι θύειν ἐνόμιζον..., §15. 13-16 πόσοι φιλοσοφίαν - ἐπιστημοῦντι παρέβαλον: Με υπαινικτικά ειρωνικά σχόλια, καυτηριάζεται η σύγχρονη πραγματικότητα του ρήτορα. Αποδοκιμάζονται οι πρακτικές των ρητόρων της

⁸⁶ R. Nünlist, «Homer as a Blueprint for the Speechwriters: Eustathius Commentaries and Rhetoric», *GRBS* 52 (2012), σ. 493-509. (Στο εξής: R. Nünlist, «Homer as a Blueprint for the Speechwriters»)

⁸⁷ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 149-150.

⁸⁸ V. Valiavitcharska, *Rhetoric and Rhythm in Byzantium. The sound of persuasion*, Cambridge/ New York 2013, σ. 101.

⁸⁹ B. van den Berg, «The wise Homer and his erudite commentator: Eustathios' imagery in the poem of the *Parekbolai* of the *Iliad*», *BMGS* 41 (1), σ. 30-44.

⁹⁰ Σ. Λαμπάκης, «Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο πρόλογος τῶν σχολίων στὸν Πίνδαρο»: *EEBM* 2 (1995), σ. 1176-1177. (Στο εξής: Σ. Λαμπάκης, «Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο πρόλογος»)

⁹¹ Σ. Λαμπάκης, «Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο πρόλογος», σ. 1178.

⁹² A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 150.

εποχής και σκιαγραφούνται οι τάσεις της επιδεικτικής ρητορικής τον 12^ο αιώνα, περίοδος που αναμφίβολα ευνόησε την άνθιση του συγκεκριμένου ρητορικού είδους⁹³. Οι φλόαροι ρήτορες της εποχής είχαν την ψευδαίσθηση ότι κατείχαν τη ρητορική τέχνη, ενώ ταυτόχρονα θεωρούσαν ότι ήταν καλλιεργημένοι σε βάθος και γνώριζαν κάθε επιστήμη και φιλοσοφία. Στη πραγματικότητα πολλοί από αυτούς ήταν ανίκανοι ρήτορες που υπηρετώντας τις λογοτεχνικές συμβάσεις της εποχής στόχευαν απλώς στον εντυπωσιασμό του ακροατηρίου. Βλ. και το σχόλιο στην παράγραφο 19.

§15. 21-25 τὸς ἀεὶ προσφοιτῶντας - ὀσημέραι φιλολόγων σμήνη μυρία: Εκθειάζεται η ποιότητα της γνώσης που πρόσφερε ο Ευστάθιος ως δάσκαλος και η επιτυχία της διδασκαλίας του. Απόδειξη αποτελεί το γεγονός ότι οι μαθητές που συγκεντρώνονταν γύρω του συνεχώς πολλαπλασιάζονταν. Οι *παῖδες* γίνονταν κοντά του *ἀρτιμαθεῖς* και αποκτούσαν την επιθυμία να μαθαίνουν συνεχώς. Ο Ευστάθιος είχε καταφέρει να δημιουργήσει την φήμη του κορυφαίου εγκυκλοπαιδιστή της εποχής του⁹⁴.

§16. 1-10 Περικλέους καὶ Ξενοκράτους αἰδεσιμώτερον, ...μήτε βωμολόχοις εὐτραπέλαις γελοιαζόντων...κατὰ τους λωτοφαγῶντας λαθόμενον: Εκτός από την μεγαλομανία των σύγχρονων ρητόρων, θίγεται το χαμηλό πνευματικό τους επίπεδο και η ρητορική τους ανικανότητα. Ταυτόχρονα με τον έπαινο του Ευσταθίου, εντοπίζονται τα στοιχεία που λείπουν από την πλειοψηφία των ρητόρων. Δηλαδή η ευφράδεια του λόγου, ιδιότητα που αποδεσμεύει τον γνήσιο ρήτορα από μια τυποποιημένη χρήση της γλώσσας, και η εκφραστική λεπτότητα. Οι ρήτορες της εποχής του Μιχαήλ Χωνιάτη επέλεξαν τους εκχυδαϊσμένους αστεϊσμούς, την αποκρουστική σοβαρότητα, γίνονταν υπερβολικοί και δεν υιοθετούσαν έναν διακριτικό τόνο στο λόγο τους, όταν ήθελαν να στηλιτεύσουν κάποιο γεγονός. Δεν ήξεραν να συνδυάζουν το αστείο ύφος με το βαθύτερο μήνυμα, με αποτέλεσμα να κατέφευγαν σε μια τυποποιημένη και εξεζητημένη γλώσσα και οι ομιλίες τους να είναι κενές περιεχομένου⁹⁵. Αντίθετα, η ποιότητα των ρητορικών λόγων του Ευσταθίου και οι επιδέξιοι εκφραστικοί χειρισμοί του, τον ανυψώνουν στο ίδιο επίπεδο με τον Περικλή τον σπουδαιότερο πολιτικό άνδρα και ρήτορα της Αθήνας τον 5^ο αιώνα που διακρίθηκε για την χαρισματική του ευλωτία και τον Ξενοκράτη, τον πλατωνικό φιλόσοφο (396-314 π. Χ.). Με αυτό τον τρόπο υποδεικνύεται έμμεσα ποιό θα έπρεπε να ήταν το επίπεδο της ρητορικής την εποχή του Χωνιάτη.

§18. 19-20 ἀπαράμιλλον ἄλλοις- γλῶτταν ἀνθάμιλλον: Αναπτύσσεται το δίπολο του καλού ιεράρχη από τη μια πλευρά, που λειτουργεί ως πρότυπο απαράμιλλου βίου στη θρησκευτική ζωή και του ιδανικού ρήτορα-δασκάλου από την άλλη, που αποτελεί πρότυπο ευλωτίας και αξεπέραστης πολυμάθειας. Πάνω στο πρότυπο του ιδανικού ρήτορα που είναι συγχρόνως και εξαιρετικός ιεράρχης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στηρίζεται ολόκληρο το εγκώμιο προς τιμήν του Ευσταθίου, διότι ο Ευστάθιος ανέλαβε και τον *σοφιστικὸν καὶ τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον* και θριάμβευσε.

§18. 23 σοφιστικοῦ καὶ ἀρχιερατικοῦ θρόνου: Η φράση *σοφιστικὸς θρόνος* παραπέμπει στην θέση του μαῖστορος των ρητόρων του αυτοκρατορικού παλατιού που ανέλαβε ο Ευστάθιος

⁹³ Για τις εξελίξεις στον πνευματικό τομέα τον 12^ο αιώνα βλ. Α.Ρ. Kazhdan, E.W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley 1985, σ. 130-133, 220-230.

⁹⁴ Η. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, μτφρ: Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, τομ. Β', Αθήνα 2007, σ. 449-450.

⁹⁵ Για την φορμαλιστική και τυποποιημένη χρήση της ρητορικής τον 12^ο αι. βλ. Ρ. Magdalino, *Ἡ Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 561-563.

στις αρχές της δεκαετίας του 1170⁹⁶, ενώ ο αρχιερατικός θρόνος συνδέεται με την ανάληψη της αρχιεπισκοπικής θέσης της Θεσσαλονίκης περίπου το 1174/5. Η περίπτωση του Ευσταθίου αποτελεί τυπικό παράδειγμα ευνοούμενου της πολιτικής των Κομνηνών. Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός (1143-1180) τον επέλεξε για την θέση του μαΐστορος των ρητόρων και για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Θεσσαλονίκης πιθανότατα το 1174/1175⁹⁷.

§19.16-19 οὐκ ἀλλόκοτα ὀνοματοθετῶν - ἐκτραχηλιζόμενος δριμύτησι, §20. 19-24 Ταῦτα γὰρ τῶν - καθ' Ὅμηρον κροτέοντες: Επίσης, το αποκλειστικό ενδιαφέρον των ρητόρων της περιόδου για τον γλωσσικό εξωραϊσμό των λόγων τους και η συνειδητή υπερφόρτωσή τους με διθυραμβικά στολίδια καλλιεργήθηκε συστηματικά την περίοδο των Κομνηνών⁹⁸. Οι Κομνηνοί με τη σύναψη επιγαμιών και τη δημιουργία νέων αυλικών και διοικητικών θέσεων που καλύπτονταν από μέλη της οικογένειάς τους, κατάφεραν να μετατρέψουν την αυτοκρατορική οικογένεια σε μέσο κοινωνικής ανόδου. Η αυτοκρατορική οικογένεια συνεπώς χρειάστηκε μια συστηματική προώθηση της αίγλης και του ρόλου της, με αποτέλεσμα η ανάπτυξη μιας λογοτεχνίας κατά παραγγελία να εντατικοποιηθεί⁹⁹. Αυτό το είδος της ρητορικής καλλιεργήθηκε τον 12^ο αιώνα μέσα από τις σχέσεις εξάρτησης που διαμορφώθηκαν μεταξύ των ευγενών και των ρητόρων. Οι ρήτορες του 12^{ου} αιώνα συνέθεταν άτεχνα παραφορτωμένους επιδεικτικούς λόγους, γιατί αυτούς προτιμούσαν οι πλούσιοι οικοδεσπότες που τους φιλοξενούν στα σπίτια τους. Οι ρήτορες επευφημούσαν τους οικοδεσπότες που αρέσκονταν στους μεγαλόστομους λόγους των ιδίων και των οικογενειών τους, και εκείνοι με τη σειρά τους αντάμιβαν τους κόλακές τους, οι οποίοι αποκτούσαν χρήματα και φήμη¹⁰⁰.

Αξίζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι, ανάλογος ψόγος γίνεται και περίπου σαράντα χρόνια πριν, γύρω στο 1150, όταν ο δάσκαλος του Ευσταθίου, ο Νικόλαος Καταφλώρον εξαπέλυσε μια οξύτατη κριτική σε βάρος των ρητόρων της εποχής του, που σαν τυμβωρύχοι και αρπακτικά πουλιά άρπαζαν τον λεξικό πλούτο των αρχαίων συγγραφέων και τον χρησιμοποιούσαν μόνο και μόνο για να στολίσουν τους επιφανειακούς λόγους τους και να επιδείξουν τις γνώσεις που δήθεν κατείχαν¹⁰¹. Τώρα βλέπουμε πώς ο μαθητής του Ευσταθίου, ο Χωνιάτης -μετά το 1193¹⁰²- γράφει έναν παρόμοιο ψόγο με εκείνον του Καταφλώρον (συνδεδεμένος κρίκος των δυο αποτελεί ο Ευστάθιος) ασκώντας σφοδρή κριτική στους σύγχρονούς του ρήτορες. Ο Καταφλώρον βέβαια μιλά για το δωδεκαμελές σώμα των διδασκάλων της Κωνσταντινούπολης¹⁰³, ενώ ο Χωνιάτης στην συγκεκριμένη μονωδία είναι

⁹⁶ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 522.

⁹⁷ M. Angold, *Church and Society*, σ. 146.

⁹⁸ M. Λουκάκη, «Τυμβωρύχοι και σκυλευτές νεκρών: Οι απόψεις του Νικόλαου Καταφλώρον για την ρητορική και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12^{ου} αι», *Σύμμεικτα* 14, (2001), σ. 165-162. (Στο εξής : M. Λουκάκη, «*Τυμβωρύχοι και σκυλευτές νεκρών*»)

⁹⁹ I. Nilsson, «Komnenian Literature»: D. Sakel, *Byzantine Culture. Papers of the Conference 'Byzantine Days of Istanbul*, May 21-23, Türk Tarih Kurumu 2010, σ.122-123.

¹⁰⁰ M. Λουκάκη, *Τυμβωρύχοι και σκυλευτές νεκρών*, σ. 157-160.

¹⁰¹ M. Λουκάκη, *Τυμβωρύχοι και σκυλευτές νεκρών*, σ. 152-155.

¹⁰² Terminus post quem για την χρονολόγηση της μονωδίας θεωρείται η ημερομηνία θανάτου του Ευστάθιου. Δεν έχουμε ενδείξεις για μια ακριβέστερη χρονολόγηση. Βλ. Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 30.

¹⁰³ Στο εκπαιδευτικό σύστημα της Κωνσταντινούπολης τον 12^ο αιώνα καθοριστικό ρόλο έπαιζαν οι δώδεκα διδάσκαλοι, που διηύθυναν τις σπουδές των ελευθέρων τεχνών και των Αγίων Γραφών. Το δωδεκαμελές αυτό σώμα των μοναχών της Αγίας Σοφίας ήταν σε στενή σχέση με τον πατριάρχη και αρμοδιότητά τους ήταν να διαδίδουν το ορθόδοξο δόγμα των Γραφών και να καταπολεμούν τις αιρέσεις. Το δωδεκαμελές σώμα των διδασκάλων του πατριαρχείου, ήταν παράλληλα και μια ομάδα δώδεκα ικανών ρητόρων που εκτός από εξηγητές των ιερών κειμένων, είχαν ελληνική παιδεία και ήταν μορφωμένοι. Βλ. M. Loukaki, «*Remarques sur le corps de douze didascales au XIIIe siècle*»: *Ενψυχία, Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Byzantina Sorbonensia 16, Paris 1998, σ. 428-434 και M. Angold, *Church and Society*, σ. 90-93.

πιο γενικός. Συμπεραίνουμε πάντως, ότι το φαινόμενο που περιγράφεται από τον Μιχαήλ εξακολουθεί να υπάρχει και μάλιστα σε υπερβολικό βαθμό. Η ροή δεν διασπάται, ασκείται έμμεσα κριτική στη σύγχρονη πραγματικότητα του ρήτορα και οι παράγραφοι καταλήγουν πάντα στο εγκώμιο του νεκρού. Αμέσως μετά δηλαδή, στις επόμενες παραγράφους 21 και 22, ο Ευστάθιος παρουσιάζεται ως σωτήρας της γλώσσας που την προστατεύει από τη κακοποίηση και τον εκφυλισμό που της προκάλεσαν οι υπόλοιποι ανίδεοι ρήτορες.

Στον λόγο του επίσης *Πρὸς τοὺς αἰτωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον* ο Χωνιάτης εκφράζει και πάλι την απόρριψη του προς την άκριτη ρητορική επίδειξη της εποχής του και την τάση της μεθοδευμένης διαφήμισης του ρητορικού ταλέντου και της ευρυμάθειας εκ μέρους των ρητόρων. Η άρνηση του όμως αυτή ενδεχομένως, όπως και στην συγκεκριμένη μονωδία, να είναι και ως ένα βαθμό και φαινομενική¹⁰⁴. Όσα δηλαδή εκφράζονται μέσω της συγγραφικής του φωνής, ενδέχεται να μην ταυτίζονται απόλυτα με την πραγματική στάση του ρήτορα¹⁰⁵. Έτσι και αλλιώς, ο αυτοκράτορας δεν θα τοποθετούσε στη θέση του μητροπολίτη των Αθηνών, ένα πρόσωπο τυχαίο που υπονόμει το σύστημα της διακυβέρνησης του και δεν συμβάδιζε με την πολιτική του. Ο Χωνιάτης υποστήριζε το αυτοκρατορικό σύστημα διακυβέρνησης, αλλά επέλεξε να επιδείξει τη μόρφωση του σεβόμενος τους κανόνες της ρητορικής τέχνης. Όπως φαίνεται εξάλλου από τη σταδιοδρομία του, γνώριζε πολύ καλά να αναλαμβάνει τον ρόλο του καλού ηθοποιού του βυζαντινού ρητορικού *θέατρου* που άκμασε τον 12^ο αιώνα, με απώτερο σκοπό να προβάλλει την ευφράδεια του και να εξυπηρετεί ταυτόχρονα και τον εκάστοτε σκοπό για τον οποίο συνέθετε τον λόγο του, αποφεύγοντας όσο ήταν δυνατόν την εξόφθαλμη επιδειξιμανία και τις υπερβολές. Ας μην ξεχνάμε επίσης ότι μεταξύ των ρητόρων είχε αναπτυχθεί και μια ανταγωνιστική σχέση και κατά συνέπεια, ο καθένας επεδίωκε να ξεχωρίσει¹⁰⁶. Πιθανόν λοιπόν και ο Μιχαήλ στη συγκεκριμένη μονωδία να επεδίωκε να ξεχωρίσει και παράλληλα να δώσει συμβουλές, ώστε να σταματήσουν οι ρήτορες να καταπατούν τους ρητορικούς κανόνες και να σεβαστούν την ρητορική τέχνη, όπως ο Ευστάθιος.

§19. 25-28 στύλος νεφέλης- πνευματικῶς προσέλαμπε: Ο Ευστάθιος παρομοιάζεται με *στύλο νεφέλης* όπως εκείνος που ακολούθησε τους Ισραηλίτες κατά την έξοδό τους από την Αίγυπτο σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη. Βλ. *Έξ.* 13, 21-22. Και όπως η νεφέλη φώτιζε τους Ισραηλίτες, έτσι και ο Ευστάθιος καθοδηγούσε τους ανθρώπους στον πνευματικό τομέα και ταυτόχρονα και στον δρόμο της ρητορικής, όταν κάποιοι βρίσκονταν σε πλάνη. Εισάγεται το μοτίβο του κορυφαίου ιεράρχη¹⁰⁷ που συνδυάζει ταυτόχρονα και τις αρετές του αρίστου ρήτορα.

§19. 5-12 καὶ ὅτε διηύγαζεν ἀρχιερατικῶς καὶ ῥητορικῶς διεπύρσευε... Ἄειδε μὲν γὰρ κλέα βασιλέων μεγαλοργῶν καὶ ὑψιθρόνων πατριαρχῶν, τὰ δ' ἐπέρρεον ἔθνεα σοφιστῶν

¹⁰⁴ E. C. Bourbounhakis, «The end of Ἐπίδειξης. Authorial Identity and Authorial Intention in Michael Choniates' *Πρὸς τοὺς αἰτωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον*»: A. Pizzone, *The author in middle Byzantine Literature. Modes, Functions and Identities*, Byzantinisches Archiv 28, Boston/Berlin 2014, σ.206- 207. (Στο εξής: E. C. Bourbounhakis, «The end of Ἐπίδειξης»)

¹⁰⁵ E. C. Bourbounhakis, «The end of Ἐπίδειξης», σ. 208-210, 217-218.

¹⁰⁶ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 532-537.

¹⁰⁷ Για τις αρετές του ιδανικού ιεράρχη τον δωδέκατο αιώνα βλ. M. Loukaki, «L'image littéraire du patriarche de Constantinople chez les rhéteurs byzantins»: M. Grübart, L. Rickelt, M. M. Vučetič, *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche and Patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter. Akten der internationalen Tagung 3-5 November 2010*, Teilband I, Byzantinistische Studien und Texte 3, Münster 2011, σ. 71-76. (Στο εξής: M. Loukaki, «L'image littéraire du patriarche de Constantinople»)

καὶ παντοῶν ἐτέρων ἀκροατῶν... Ἐξέπληττε δ' αὖ ἀστράπτων...: Ο Ευστάθιος με την ιδιότητα του μαῖστορος των ρητόρων, ιδιότητα που προτάσσεται με τα ρήματα *ἄειδε* και *ἐξέπληττε* εκφώνησε επαινετικούς λόγους προς τιμὴν του αυτοκράτορα και του πατριάρχη¹⁰⁸. Ο Ευστάθιος εγκωμίασε τον αυτοκράτορα εκθειάζοντας τις στρατιωτικές του επιτυχίες και τις ευεργεσίες του στην αυτοκρατορία, ενώ παράλληλα συνέθεσε και λαμπρούς επαίνους για τον πατριάρχη. Η εορτή των Θεοφανίων και το Σάββατο του Λαζάρου ήταν οι καθιερωμένες θρησκευτικές εορτές στις οποίες ο ρήτορας του παλατιού επευφημούσε τον αυτοκράτορα και τον πατριάρχη αντίστοιχα¹⁰⁹. Τον 12^ο αιώνα, τα εγκώμια προς τιμὴν των αυτοκρατόρων αποσκοπούσαν κυρίως στην διατήρηση του *status quo* μεταξύ του αυτοκράτορα και των υπηκόων, στην ενίσχυση του κύρους του βυζαντινού αυτοκράτορα και φυσικά στην αυτοπροβολή του ρήτορα. Η εικόνα από την άλλη του ιδανικού πατριάρχη διαμορφώθηκε κυρίως τον 12^ο αιώνα, καθώς οι Κομνηνοὶ προσπάθησαν να ενισχύσουν τους παλαιούς θεσμούς της Εκκλησίας και να αναδείξουν τον ρόλο των υπαλλήλων του πατριάρχη πάνω στους οποίους στηριζόταν και η εκπαίδευση. Επιδίωκαν κυρίως να διαμορφώσουν την εικόνα ενός ικανού πνευματικού ηγέτη που εκπροσωπούσε ολόκληρη την ορθοδοξία έναντι του πάπα της δυτικής εκκλησίας, που διεκδικούσε συνεχώς την πρωτοκαθεδρία¹¹⁰. Και αναμφίβολα ο μαῖστωρ των ρητόρων ειδικά μέσω των καθιερωμένων εγκωμίων του, διαδραμάτισε καθαριστικό ρόλο στην υλοποίηση του παραπάνω στόχου.

§19. 9-10 ἐπέρρεον ἔθνεα- Ὀρφέως ἔλκόμενα: Στη δημόσια παρουσίαση των λόγων των ρητόρων και ειδικά σε ομιλίες του μαῖστορος των ρητόρων, συγκεντρωνόταν μεγάλο πλήθος κόσμου, κυρίως ρήτορες αλλά και κάθε λογῆς ακροατές. Πολλοὶ ρήτορες σύχναζαν σε τέτοιες συγκεντρώσεις με σκοπό να συνάψουν γνωριμίες με τους πλούσιους μεγιστάνες που παρευρίσκονταν εκεί και να προωθήσουν το ταλέντο τους. Επίσης, στις καθιέρωνες συναθροίσεις το Σάββατο του Λαζάρου και την ημέρα των Θεοφανείων, μετά την εκφώνηση του επιδεικτικού λόγου του μαῖστορος των ρητόρων, αγόρευαν οι μαθητές του δασκάλου. Επρόκειτο για την καταληκτικὴ επίδειξη των σπουδῶν των μαθητῶν, όπου διαφημίζαν την ρητορικὴ τους ευγλωττία και ξεκινούσε η προώθηση της καριέρας τους¹¹¹.

§21. 5-9 Ἕλληνας ῥητορικῆς- προστάτης καὶ σωτήρ, §22. 15-17 ἀτόπως ἐκτετοπισμένους - κατήγαγε πάτρια: Η ρητορικὴ του Ευστάθιου διέφερε από εκείνη πολλῶν ρητόρων, διότι δεν τον ικανοποιούσε η αντικατάσταση της σκέψης από παγιωμένους τύπους. Σεβόμενος τους γλωσσικούς και τους ρητορικούς κανόνες, τους εφάρμοσε σωστά για να καινοτομήσει και όχι για να αποκαταστήσει την παράδοση. Δεν εγκατέλειψε στην ουσία τις τετριμμένες εκφράσεις και τις συμβατικότητες, αλλά αφομοιώνοντας πάντα δημιουργικά τις παραδοσιακές αισθητικές αρχές, αναζητούσε νέες φόρμες για να εκφράσει τις ιδέες του¹¹².

§23. 9-11 εἴ τις ἐκεῖ πρὸς μίαν - ἐξ ἀπάντων ἄριστα ἠρμολογμένον: Για να γίνει κανείς άξιος μιμητῆς του Ευσταθίου και να φτάσει στο επίπεδό του, όφειλε να μιμηθεῖ κάθε στοιχείο της προσωπικότητας και της τέχνης του, καθώς ο Ευστάθιος συνδύαζε όλες τις επιμέρους αρετές

¹⁰⁸ Για τους λόγους βλ. Wirth, *opera minora* και A. Stone, *Eustathios of Thessaloniki. Secular Orations 1167/8 to 1179*, Byzantina Australiensia 19, Brisbane 2013.

¹⁰⁹ M. Loukaki, «Le samedi de Lazare et les éloges annuels du Patriarche de Constantinople»: Φ. Ευαγγέλου-Νοταρά/Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη, *Κλητόριον εἰς μνήμην Νίκου Οικονομίδη*, Αθήνα 2005, σ. 335-336. (Στο εξής: M. Loukaki, «Le samedi de Lazare»).

¹¹⁰ Αναλυτικότερα βλ. M. Loukaki, «Le samedi de Lazare», σ. 335-344.

¹¹¹ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 546.

¹¹² A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 208, 216.

αρμονικά. Πρόκειται για ένα μοτίβο που επανέρχεται συνεχώς στην μονωδία ¹¹³. Ο Ευστάθιος ενσαρκώνει παράλληλα τις αρετές του άριστου ρήτορα, του τέλειου δασκάλου, του ιδανικού ιεράρχη και του ηθικού ανθρώπου αγγίζοντας, κατά τον Χωνιάτη, την τελειότητα¹¹⁴.

§25. 22-27 οὐ γὰρ ἐφίησιν - τῶν νοημάτων χάριτος: Κατηγοριοποιούνται τα προτερήματα του καλού ρήτορα. Δεν αναλύονται αλλά καταγράφονται συνοπτικά, ταξινομημένα με αξιολογική σειρά σύμφωνα με τη κρίση του ρήτορα. Με τις αρετές του καλού ρήτορα και ολόκληρο το είδος της ρητορικής, έχει ασχοληθεί διεξοδικά ο Αριστοτέλης στο τρίτομο έργο του *Ρητορική*, από τον οποίο φαίνεται να επηρεάστηκε ο Μιχαήλ Χωνιάτης. Εκεί, ο φιλόσοφος παρουσιάζει την θεωρία της πειθούς στη ρητορική τέχνη, αναλύοντας μεταξύ άλλων, και τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να λειτουργήσει πειστικά ένας ρητορικός λόγος. Άλλοτε μέσω του χαρακτήρα του ρήτορα, άλλοτε μέσω της διάθεσης που δημιουργεί στη ψυχή του ακροατή και άλλοτε με τα επιχειρήματα που παρουσιάζει ο ρήτορας¹¹⁵. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι η πείθω επιτυγχάνεται μέσω της απόδειξης και ότι οι ρήτορες πείθουν με τα ενθυμήματα και τα παραδείγματα¹¹⁶. Ο Αριστοτέλης ονομάζει τον ρητορικό συλλογισμό ενθύμημα. Έτσι και ο Χωνιάτης, στην ιεραρχική κλίμακα, τοποθετεί στην πρώτη θέση τον συλλογισμό (*τὸ γόνιμον ἐνθυμηματικὸν*) και τη συλλογιστική πορεία των επιχειρημάτων του ρήτορα, τα οποία πρέπει να είναι *γόνιμα*. Δηλαδή αποτελεσματικά, ώστε να οδηγούν σε ένα έγκυρο συμπέρασμα. Να διακρίνονται από ενότητα, αλληλουχία και να συνδέονται λογικά μεταξύ τους.

Ο ρήτορας της μονωδίας συνεχίζει με τον τόνο, τον ρυθμό στο πεζό λόγο που επιτυγχάνεται μέσω των εναλλαγών στο ύφος. Και ο Αριστοτέλης, δίνει μεγάλη έμφαση στη ρυθμική αρμονία του πεζού λόγου που χρειάζεται να είναι εύρυθμος, χωρίς να είναι έμμετρος, όπως ο ποιητικός¹¹⁷. Ακολουθεί η εκφορά του λόγου μέσω της φωνής, η φορά όπως την αναφέρει ο Χωνιάτης. Σημαντικό στοιχείο στην εκφώνηση του λόγου είναι το κατάλληλο ανεβοκατέβασμα της φωνής του ρήτορα και οι σωστές αναπνοές που παίρνει καθώς μιλά. Ο Αριστοτέλης αντίστοιχα τονίζει ότι, η γλώσσα πρέπει να είναι σαφής και πρόπουσα με την περίσταση και προσθέτει, πως ο ρήτορας οφείλει να ανεβάζει και να χαμηλώνει τη φωνή του, ανάλογα με το θέμα. Η εναλλαγή αυτή δεν πρέπει να είναι εμφανής αλλά να γίνεται με φυσικότητα¹¹⁸. Προτελευταία, αφήνει ο Χωνιάτης τη δεινότητα, την ικανότητα να εκφωνεί κάποιος ρητορικούς λόγους που μπορεί να είναι και έμφυτη και καλλιεργείται. Στο τέλος, τοποθετεί την ομορφιά του λόγου, η οποία επιτυγχάνεται με το στρογγύλεμα της ομιλίας και την κομψότητα, ώστε το περιεχόμενο του λόγου να μεταδίδεται με γλυκύτητα στο κοινό.

§26. 5-8 καὶ ὅτι ἂν φθέγγαιτο - ἔφατο προβαλλόμενος: Ο Ευστάθιος λειτουργεί ως αυθεντία. Επειδή είναι τέλειος ρήτορας, είναι εκείνος που εφαρμόζει τους κανόνες της φιλολογίας και της ρητορικής και καινοτομεί. Βλ. και το σχόλιο στις παραγράφους 21 και 22.

§27. 17 ἢ τῆς Λυκίας μητρόπολις, §28. 21-25 Πρὶν ἢ ἄσαι- χηρεύει τε παρὰ χρήμα: Για το πιθανό έτος ενθρόνισης του Ευσταθίου στην αρχιεπισκοπική θέση των Μυρών βλ. στα προσωπογραφικά στοιχεία για τον Ευστάθιο. Στην παράγραφο 28, όπου συνεχίζεται η

¹¹³ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 293. 17-20.

¹¹⁴ Το τρίπτυχο του άριστου ιεράρχη, ρήτορα και δασκάλου διαμορφώθηκε κυρίως από τα εγκώμια των πατριαρχών τον 12^ο αιώνα. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Μ. Loukaki, «L'image littéraire du patriarche de Constantinople», σ.76-79.

¹¹⁵ *Ρητ. Α'*. 2. 8.

¹¹⁶ *Ρητ. Γ'*. 2. 8.

¹¹⁷ *Ρητ. Γ'*. 8. 1-4.

¹¹⁸ *Ρητ Γ'*. 3. 3.

προσωποποίηση των δυο εκκλησιών, της Θεσσαλονίκης και των Μυρών, που φιλονικούν για το ποιά θα «νυμφευθεί» τελικά τον Ευστάθιο¹¹⁹, ο ρήτορας αναφέρει ότι πριν προλάβει να ψάλλει η εκκλησία της Ανατολής το γαμήλιο τραγούδι, η Θεσσαλονίκη της αρπάζει τον μελλοντικό σύζυγο. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι, μάλλον προτάθηκε για την επισκοπική έδρα των Μυρών το 1174 και σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ανέλαβε τον αρχιεπισκοπικό θρόνο στη Θεσσαλονίκη. Το μοτίβο των πόλεων που φιλονικούν για τον Ευστάθιο έχει χρησιμοποιηθεί ήδη από τον Χωνιάτη σε μια επιστολή του προς αυτόν. Εκεί παρουσιάζεται η Κωνσταντινούπολη, ο τόπος διαμονής του Μιχαήλ, ως αντίζηλος της «νυμφευσαμένης» τον Ευστάθιο, δηλαδή της Θεσσαλονίκης¹²⁰. Το μοτίβο λοιπόν όπως διαπιστώνουμε επανέρχεται και στην σύνθεση της μονωδίας για τον Ευστάθιο. Γιατί όμως ο Ευστάθιος ήθελε να εγκαταλείψει την επισκοπή των Μυρών; Πιθανότατα επειδή την περίοδο εκείνη (1170-1180) η κατάσταση στην Ανατολή ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνη και οι Σελτζούκοι είχαν καταλάβει πολλά εδάφη στην Μικρά Ασία. Τα λατινικά κρατίδια που μάχονταν συγχρόνως με τους μουσουλμάνους, οι συγκρούσεις των μουσουλμανικών δυναστειών μεταξύ τους και η αυξανόμενη εξάπλωση των Σελτζούκων στην Μικρά Ασία¹²¹, καθιστούσαν το περιβάλλον της Ανατολής πλήρως ανασφαλές για την τύχη του Ευσταθίου.

§28. 5-8 ανίσχουσα πανευδαίμων - έρασμίου καλοῦ, §29. 8-11 Οὔκουν ἀνήκε- πρότερον ἤρμοστα: Επανέρχεται η προσωποποίηση της Θεσσαλονίκης και η δραματοποίηση της θέσης της. Βλ. το σχόλιο στην παράγραφο 5.

§28. 4-5 μετὰ τὴν βασιλίδα πόλιν πρώτη δυσμόθεν: Η Θεσσαλονίκη αποτελούσε σημαντικό οικονομικό και εμπορικό κέντρο όλη τη διάρκεια της ιστορίας της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας¹²². Η Μακεδονία, η Ήπειρος και η Θεσσαλία αποτελούσαν τα βασικότερα εδαφικά τμήματα της αυτοκρατορίας που ο Βυζαντινός αυτοκράτορας έπρεπε πάση θυσία να διατηρήσει, καθώς από τις περιοχές αυτές εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό και η εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, αφού και οι βυζαντινές πόλεις στην Μικρά Ασία μετά την ήττα στο Μυριοκέφαλο το 1176 χάθηκαν οριστικά¹²³. Όταν στα μέσα του 8^{ου} αιώνα περίπου οι επισκοπικές έδρες του Ιλλυρικού υπήχθησαν στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, καθώς πριν υπάγονταν στην εκκλησία της Ρώμης, η Θεσσαλονίκη διατήρησε τον τίτλο της αρχιεπισκοπής που χρησιμοποιούνταν και προηγουμένως από την Δυτική Εκκλησία για τις έδρες των εκκλησιαστικών επαρχιών¹²⁴. Οι περισσότεροι βέβαια μητροπολίτες της αυτοκρατορίας απέφυγαν να χρησιμοποιήσουν τον τίτλο του αρχιεπισκόπου, γιατί ήθελαν να διαχωρίζονται από τους ιεραρχικά κατώτερους τους που εξαρτώνταν άμεσα από το Πατριαρχείο. Ο μητροπολίτης της Θεσσαλονίκης διατήρησε για κάποιο διάστημα τον τίτλο

¹¹⁹ Και εδώ συναντάμε το μοτίβο του νυμφίου της Εκκλησίας που συνηθίζεται στα εγκώμια στών πατριαρχών, Βλ. Μ. Λουκάκη, «Ο ιδανικός πατριάρχης», σ. 314-315 και μάλιστα εδώ ο Ευστάθιος εμφανίζεται νυμφίος δυο εκκλησιών που φιλονικούν.

¹²⁰ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 206.

¹²¹ Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού ελλητισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος} – 15^{ος} αιώνας)*, μτφ: Κάτια Γαλαταριώτου, Αθήνα 2008, σ. 130-199, 356-360. (Στο εξής: Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού ελλητισμού*)

¹²² Πληροφορίες για την εξέλιξη της Θεσσαλονίκης κατά την βυζαντινή περίοδο βλ. Α. Κωνσταντοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Χώρος και Ιδεολογία*, ΕΕΦΣΠ Δωδώνη Παράρτημα αριθ. 62, Γιάννενα 1996.

¹²³ Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού ελλητισμού*, σ. 112-118.

¹²⁴ Ε. Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη της Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8^{ου} αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη-Εκκλησιαστική περιφέρεια-Διοικητική οργάνωση*. Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 42, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 73 (Στο εξής: Ε. Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη της Θεσσαλονίκης*)

του αρχιεπισκόπου για να ενισχύσει με κάποιον τρόπο την παλιά του αίγλη αλλά κατά τον 12^ο αιώνα, ο τίτλος του αρχιεπισκόπου για τον μητροπολίτη της Θεσσαλονίκης εξαφανίστηκε¹²⁵.

§30. 16-18 ὕψηλὸς τὸν βίον - θεμιστεύων ἄντικρυς: Ο Ευστάθιος συνδύαζε όλες τις αρετές και διακρίνεται σε κάθε τομέα. Για το τρίπτυχο του κορυφαίου ρήτορα-δασκάλου, εκκλησιαστικού ηγέτη και ενάρετου ανθρώπου βλ. το σχόλιο στις παραγράφους 23 και 24.

§30. 19-24 ὡς ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας... τὸν βατήρα τοῦ λόγου.... ἦν ἀνδρός: Ο Ευστάθιος όταν ανέλαβε την αρχιεπισκοπική έδρα της Θεσσαλονίκης συνέχισε να εκφωνεί λόγους και να κάνει κηρύγματα προς όφελος του ποιμνίου του. Ο Ευστάθιος παρομοιάζεται με τον Μωυσή που ανεβαίνει στο Σινά και ανακοινώνει στους Ισραηλίτες τις εντολές του Θεού. Βλ. Έξ. 19-20.

§30. 18-26 ὡς ἐπ’ αὐτῆς τῆς ἀκρωρείας - ἀγαπητῶς ἀκρωόμενος: Το πλήθος είναι *σύμμικτο*, χαρακτηρισμός που φωτογραφίζει και το χαμηλό πνευματικό υπόβαθρο του ποιμνίου του Ευσταθίου στη Θεσσαλονίκη (το ίδιο ίσως να συνέβαινε και με ποιμνιο του Μιχαήλ Χωνιάτη στην Αθήνα). Το κοινό εντυπωσιαζόταν μόνο από το άκουσμα της ομιλίας. Αδυνατούσε να συλλάβει το βαθύτερο νόημα και να εκτιμήσει το γλωσσικό επίπεδο των ομιλιών του ιεράρχη. Το ακροατήριο αποτελείτο από διάφορους ανθρώπους, μορφωμένους και μη, πλούσιους και φτωχούς και ήταν πολυάριθμο. Δίνεται δηλαδή η αίσθηση του όχλου που συναθροίζεται ανοργάνωτα και επικρατεί ταραχή.

§31. 27-29 ἔντευξιν θηρίων - πάντα λαφύσσω: Θίγεται το θέμα της οικονομικής παρακμής της αυτοκρατορίας στα τέλη του 12^{ου} αιώνα και της πλεονεξίας των δημοσίων υπαλλήλων. Από τις κατηγορίες που προσάπτει ο ρήτορας στους φοροεισπράκτορες παρομοιάζοντας τους με ποικίλα θηρία που κατασπαράζουν την λεία τους, γίνεται αντιληπτό το μένος που επικρατούσε εναντίον τους λόγω της αδίστακτης συμπεριφοράς τους σε βάρος του απλού λαού¹²⁶. Αρνητικές ιδιότητες των ζώων προσάπτονται σε κοσμικούς, στους φοροεισπράκτορες, πραιότερες, αναγράφεις και στους Λατίνους κατακτητές¹²⁷. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης παραπονιέται για την άθλια οικονομική κατάσταση των επαρχιών και την απληστία των φοροεισπρακτόρων σε πολλές επιστολές του, όπως και ο Ευθύμιος Μαλάκης, μητροπολίτης Νέων Πατρών. Πολλοί μητροπολίτες τον 12^ο αιώνα, είχαν αναλάβει να προστατεύουν το ποιμνίο τους από τις αδικίες των οικονομικών υπαλλήλων του κράτους και έστελναν υπομνήματα ή επιστολές στους ανωτέρους για τη βελτίωση της θέσης των κατοίκων στις πόλεις τους. Ο Ευστάθιος έλαβε μέτρα για να προστατεύσει το ποιμνίο του στην Θεσσαλονίκη από τους φοροεισπράκτορες. Σε μια από τις επιστολές του ζητά από τον Νικηφόρο Κομνηνό να χρησιμοποιήσει την επιρροή του και να βοηθήσει ακόμα και τον ίδιο να αντιμετωπίσει έναν εφοριακό που τον δίωκε ποινικά¹²⁸. Οι φόροι πρέπει να αποτελούσαν για τον Ευστάθιο μεγάλο πρόβλημα. Λυπόταν τους φτωχούς που αδυνατούσαν να πληρώσουν και για αυτό το λόγο εντατικοποίησε και το φιλανθρωπικό έργο της εκκλησίας¹²⁹. Βλ. και το σχόλιο στην παράγραφο 43.

¹²⁵ Ε. Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη της Θεσσαλονίκης*, σ. 76-77 και 80-86

¹²⁶ K. Smyrlis, «Sybaris of the Vosporus: Luxury, Corruption and the Byzantine State under the Angeloi (1185-1203)»: A. Simson, *Byzantium, 1180-1204: "The sad Quarter of a Century?"*, International Symposium 22, Αθήνα 2015, σ.169-174.

¹²⁷ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ.216-217, 219-221.

¹²⁸ Tafel, *Opuscula*, σ. 322. 70-88.

¹²⁹ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 167-168.

§32. 15-24 Καὶ ἥλιος δὲ οὗτος - ἢ ἄλλως ὑπαγοικίσαιτο: Για το μοτίβο του ήλιου βλ. σχόλιο στην παράγραφο 3. Γίνεται υπαινιγμός ταυτόχρονα και για την απότομη μερικές φορές και οξύθυμη αντίδραση του Ευστάθιου προς τα μέλη του ποιμνίου του¹³⁰.

§33. 3-5 τῷ γὰρ εὐλόγῳ - οὐ δικαίως εὐθύνεσθαι, §35. 11-14 Κλέαρχος μὲν - ἐφαίνεται, 18-22 καὶ πού τις ἐπιπληττόμενος - ἐπιστρέφουσι βάλλεσθαι, §36. 23-26 ἀνειμένον γὰρ ἂν ἦν- κεκραμένον ἐγκατεμέμικτο.: Ο Ευστάθιος τόσο μέσα από τις ομιλίες του όσο και μέσα από τη καθημερινή του στάση, επέπληττε συχνά τους Θεσσαλονικείς που θεωρούσε ότι είχαν απομακρυνθεί από τον δρόμο του Θεού και πως η ηθική τάξη στη Θεσσαλονίκη είχε διαταραχθεί¹³¹. Ο Ευστάθιος είχε την πεποίθηση ότι η επίκριση βοηθούσε τον άνθρωπο να τελειοποιηθεί υπό την προϋπόθεση ότι γίνεται καλόβουλα. Ο μητροπολίτης ήταν αντίθετος στο σύστημα των αμοιβαίων συκοφαντιών που παρουσιάζεται πολλές φορές υποκριτικά ως ευεργετικό. Η κακομεταχείριση, η κακόβουλη συμβουλή και η εχθρική συκοφαντία δεν μπορούσαν να θεωρηθούν ωφέλιμες, εφόσον σκοπός τους ήταν η καταστροφή και όχι η καθοδήγηση¹³². Σκοπός του Ευσταθίου κατά τον Χωνιάτη, ήταν να μεταστρέψει τον επιπληττόμενο με λογικές και καιρίες νουθεσίες πάρα με σφοδρές κατηγορίες, προκειμένου ο άδικος άνθρωπος να συνειδητοποιήσει ο ίδιος το λάθος του και να διορθωθεί. Οι Θεσσαλονικείς όμως πολύ συχνά αντιδρούσαν στις επιπλήξεις του αρχιεπισκόπου, τον αντιμετώπιζαν με καχυποψία και τον υποτιμούσαν. Για αυτό ίσως και στη μονωδία να επαναλαμβάνεται συνεχώς η καλοπροαίρετη διάθεση και ο παιδευτικός σκοπός των επιπλήξεών του. Το ποιμνίό του δυσανασχετούσε συχνά με τον δύσκαμπτο χαρακτήρα του και την προσκόλληση στις παραδοσιακές αξίες που τις περισσότερες φορές προσπαθούσε να επιβάλλει ο Ευστάθιος¹³³.

§35. 17-18 Καὶ ὅτε ζήλῳ δικαίῳ - τῆς ἐμβριμίσεως: Σκιαγραφείται ο χαρακτήρας του Ευστάθιου και ἑμμεσα και η σχέση του με τους Θεσσαλονικείς, αλλά κυρίως με τους *μοχθηροτέρους*, που του προκάλεσαν μεγάλα προβλήματα και υποβίβαζαν τον ρόλο του. Υπήρχαν φήμες που ήθελαν τον μητροπολίτη υπερβολικά αυστηρό, οξύθυμο και κακό με τους κατοίκους στην Θεσσαλονίκη. Οι κάτοικοι της πόλης αντιδρούσαν πολλές φορές στα κηρύγματά του, οργίζονταν μαζί του και τον κατηγορούσαν για κακοήθη άνδρα¹³⁴. Μάλιστα είχε κυκλοφορήσει και μια λιβελλογραφία κατά του αρχιεπισκόπου στη Θεσσαλονίκη, η οποία είχε φτάσει ακόμα και στη Κωνσταντινούπολη¹³⁵. Είναι σίγουρο ότι ύποπτα γεγονότα συνέβησαν τόσο πριν της άλωσης της Θεσσαλονίκης το 1185, όσο και μετά. Το 1178 κυρίως, λίγο μετά την εγκατάστασή του στην Θεσσαλονίκη, ξέσπασε η «υπόθεση Λεπενδρηνού» για την οποία δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες. Φαίνεται ότι ο Λεπενδρηνός για τον οποίο αγνοούμε τα πάντα, υπήρξε αιτία κάποιας ανωμαλίας που αμφισβήτησε τον μητροπολίτη και τον τρόπο με τον οποίο διαχειριζόταν την εκκλησία¹³⁶. Μετά την «υπόθεση Λεπενδρηνού προέκυψε η σύγκρουση του Ευστάθιου με κάποιον Λέοντα, τον οποίο ο μητροπολίτης κατηγορούσε για άσχημη συμπεριφορά απέναντι του. Πληροφορίες για την υπόθεση του Λεπενδρηνού και κυρίως για την στάση που κράτησε ο Ευστάθιος και τα συναισθήματά του, μπορούμε να αντλήσουμε από μια ομιλία που εκφώνησε στη πόλη για το κακό το 1180 με αφορμή τον

¹³⁰ M. Angold, *Church and Society*, σ.184-185.

¹³¹ M. Angold, *Church and Society*, σ. 183-190.

¹³² A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 195.

¹³³ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ. 36.

¹³⁴ M. Angold, *Church and Society*, σ.187.

¹³⁵ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ.151-152.

¹³⁶ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ. 33-35.

εορτασμό του Αγίου Νικηφόρου, στις 9 Φεβρουαρίου¹³⁷. Στις αρχές πιθανότατα του 1179 υπολογίζει ο Stone ότι ο Μέγας Εταιρειάρχης Ιωάννης Δούκας έφτασε στην μητρόπολη του Ευσταθίου με εντολή του αυτοκράτορα, για να εξομαλύνει τις προστριβές που είχε με το ποιμνίο του και πιο συγκεκριμένα μάλλον με την υπόθεση του Λεπενδρηνού¹³⁸. Στην ομιλία του ο ρήτορας σκιαγραφεί την δύσκολη θέση στην οποία έχει περιέλθει και ζητά από τον αυτοκράτορα να προφυλάξει την πόλη από τα ταραχοποιά στοιχεία απομακρύνοντας τους εχθρούς. Τόσο το ρητορικό ταλέντο του Ευστάθιου όσο και η ευστροφία του, έγκειται στον τρόπο που παρουσιάζει τα γεγονότα και ταυτόχρονα τα συνδέει εύστοχα και διακριτικά με την σύγχρονη του επικαιρότητα, ενισχύοντας τον πολιτικό χαρακτήρα του λόγου του¹³⁹.

Ακόμα και μετά την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1185, η σχέση του Ευσταθίου με τους κατοίκους της μητρόπολης δεν βελτιώθηκε ιδιαίτερα. Οι ήδη τεταμένες σχέσεις του Ευσταθίου με το ποιμνίο του δηλητηριάστηκαν ακόμα περισσότερο εξαιτίας της επαφής του με τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο και των διφορούμενων σχέσεων του με τους Νορμανδούς κατά τη διάρκεια της νορμανδικής κατοχής στην πόλη (Αύγουστος -Νοέμβριος 1185)¹⁴⁰. Από το ιστορικό έργο του μητροπολίτη για την άλωση της πόλης, διαπιστώνουμε ότι οι συνθήκες αιχμαλωσίας του δεν ήταν δυσβάσταχτες και ότι αξίωμά του τον διαφύλαξε από βιαιότητες. Ο ίδιος αφηγείται ότι συνεργάστηκε με τους κατακτητές για να ανακουφίσει τις δυσκολίες του ποιμνίου, αλλά λεπτομέρειες σε διάφορα σημεία του κειμένου αφήνουν να εννοηθεί ότι γνώρισε ιδιαίτερη μεταχείριση από τους Νορμανδούς και το γεγονός αυτό αύξησε την μνησικακία των κατοίκων εναντίον του. Είναι πολύ πιθανό να είχε δεχτεί επιθέσεις από κάποια μέλη του ποιμνίου του με τα οποία είχε διαφορές εδώ και αρκετό καιρό¹⁴¹. Με το ιστορικό του έργο για την άλωση της Θεσσαλονίκης το 1185, ο Ευστάθιος μεταξύ άλλων προσπάθησε και να απενοχοποιηθεί για την συνεργασία του με τους Νορμανδούς και την υποστήριξη που έδειξε στο προηγούμενο καθεστώς του Ανδρονίκου Κομνηνού (1183-1185). Όφειλε να εξηγήσει ότι η αρχική του στάση απέναντι στους δυνατούς του προηγούμενου καθεστώτος ήταν λανθασμένη, ότι εξαπατήθηκε στις κρίσεις του και ομολογεί τώρα πίστη στον νέο αυτοκράτορα. Συνεπώς απώτερος σκοπός του έργου είναι η ανασύνθεση των γεγονότων με στόχο την υπεράσπιση της προσωπικής δράσης του συγγραφέα¹⁴². Ο Ευστάθιος ωστόσο επεδίωκε μάλλον παράλληλα να θορυβήσει και τους εχθρούς του στην Θεσσαλονίκη πως αν συνεχίσουν τις συκοφαντίες, θα τιμωρούνταν από τον Θεό υπογραμμίζοντας πως η καταστροφή της πόλης προκλήθηκε από τις αμαρτίες των κατοίκων.

Στη πραγματικότητα, ο Ευστάθιος ήταν αντιπαθής στους κατοίκους της πόλης, γιατί δεν έκανε ιδιαίτερες διακρίσεις μεταξύ της ελίτ και των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων στην Θεσσαλονίκη. Ένα από τα προβλήματα που δυσχέραιναν τη σχέση του με τους κατοίκους, ήταν η απομάκρυνση τους από τους ιερούς κανόνες της εκκλησίας, όπως για παράδειγμα η στάση των ντόπιων απέναντι στο μυστήριο του γάμου. Η τελετή του γάμου είχε ξεφύγει από τους παραδοσιακούς κανόνες της εκκλησίας και είχε εκπέσει σε κάλυμμα για την σύναψη εξωσυζυγικών σχέσεων. Επιπλέον, αυτό που ενοχλούσε πολύ τον Ευστάθιο ήταν η παρουσία της εβραϊκής κοινότητας στην πόλη. Οι χριστιανοί έδειχναν μεγαλύτερη επιείκεια στους

¹³⁷ Tafel, *Opuscula*, σ. 1-7.

¹³⁸ M. Angold, *Church and Society*, σ.180.

¹³⁹ A. Stone, «Eustathios of Thessaloniki and St. Nikephoros of Antioch: Hagiography of a political end», *Βυζάντιον* 77 (2007), σ. 416-431.

¹⁴⁰ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ. 38.

¹⁴¹ *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ.38-39.

¹⁴² *Ιωάννης Καμινιάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης*, σ. 42.

Εβραίους παρά στους αδελφούς τους, τους χριστιανούς. Τον προβληματίζε η καχυποψία μεταξύ των χριστιανών και έλλειψη αγάπης. Παράλληλα, οι αντίπαλοι, που ποτέ δεν τους κατονομάζει, μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν την μειονότητα των Εβραίων ως όπλο εναντίον του, κάτι που φόβιζε τον αρχιεπίσκοπο. Τέλος, ο Ευστάθιος παραπονιέται πως οι Θεσσαλονικείς δεν μετείχαν σε ορισμένες γιορτές του έτους που είναι καθιερωμένες από την εκκλησία¹⁴³.

Ο Μανουήλ επομένως έστειλε τον Ευστάθιο στην Θεσσαλονίκη, επειδή η κατάσταση στην Θεσσαλονίκη πρέπει να ήταν γενικότερα έκρυθμη. Ο Ευστάθιος ανέλαβε τον ρόλο του μητροπολίτη, με στόχο να διορθώσει την κατάσταση. Πήρε σοβαρά τον ρόλο του ως ιεροκήρυκας. Πίστευε εν μέρει πως αιτία της κοινωνικής ανισορροπίας ήταν η φτώχεια. Γι' αυτό και ως ιεράρχης έδωσε έμφαση στην φιλανθρωπία. Ο Ευστάθιος προσπάθησε να εφαρμόσει τις ιδέες της Κωνσταντινούπολης που ήταν σχεδιασμένες να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της Θεσσαλονίκης στην πρωτεύουσα, που ήταν το κέντρο της εξουσίας. Μέσω των κηρυγμάτων του επιχείρησε να περάσει τις ιδέες αυτές, μιλώντας για την υπακοή και πίστη, στοιχεία που αρμόζουν σε μια χριστιανική κοινότητα¹⁴⁴. Στο έργο του *Περί ύπακοης και εὐπειθείας προεπούσης πολιτεύματι χριστιανικῷ*¹⁴⁵ ο Ευστάθιος καταδείκνυε την ηθική εξαχρείωση της εποχής και δήλωνε πως το κακό πολεμά ολόκληρη την ανθρωπότητα. Πρόκειται για μια παρακλητική ομιλία που εκφώνησε ο αρχιεπίσκοπος έχοντας μπροστά του ένα ετερογενές κοινό, καθώς ο πολιτισμός της Θεσσαλονίκης ήταν σε μεγάλο βαθμό πολυπολιτισμικός¹⁴⁶.

§36. 28-30 οὐκ ἀνὰ στόμα -παροιμιώδη περιλαλούμενα: Η εξάπλωση της φήμης του Ευστάθιου ως κορυφαίου δασκάλου και αυθεντίας στα γράμματα. Βλ. και το σχόλιο στην παράγραφο 15.

§37-45: Μονόλογος της προσωποποιημένης Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη σαν τραγική ηρωίδα πενθεί για το χαμό του άνδρα της και υποφέρει με δυσάρεστο συμβάν. Για την παρουσία της Θεσσαλονίκης στο έργο και το ρόλο της στην δομή της μονωδίας βλ. τον ειδολογικό συγκριτικό σχολιασμό.

§39. 26-29 Μὴ εὐαγγελισάσθω - καὶ ὑπερήφανοι: Οι Βυζαντινοί κατηγορούσαν τους Λατίνους ότι ήταν αλαζόνες, υπερήφανοι και τολμούσαν να διαδίδουν ανυπόστατα επιχειρήματα πάνω σε θέματα του χριστιανικού δόγματος. Οι Λατίνοι κατακτητές αποκαλούνται συχνά από τον Χωνιάτη και «Τελχίνες», πονηροί δηλαδή δαίμονες ή φθονεροί άνθρωποι και η αρπακτικότητα τους παραβάλλεται συχνά στα έργα του με εκείνη των «Αρπιῶν»¹⁴⁷. Οι τεταμένες σχέσεις μεταξύ Βυζαντινών και Δυτικών είχαν οξυνθεί ιδιαίτερα αφενός λόγω των Σταυροφοριών και αφετέρου, εξαιτίας του ανταγωνισμού μεταξύ της δυτικής και της ανατολικής εκκλησίας. Μια από τις αρνητικότερες συνέπειες των Σταυροφοριών ήταν η αντιπαλότητα και το μίσος που αναπτύχθηκε μεταξύ των Δυτικών και των Βυζαντινών που σφραγίστηκε με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Δυτικούς και τον πάπα το

¹⁴³ M. Angold, *Church and Society*, σ.184-186.

¹⁴⁴ M. Angold, *Church and Society*, σ. 192.

¹⁴⁵ K. Metzler, *Eustathii Thessalonicensis*.

¹⁴⁶ P. Cesaretti, «The exegete as a storyteller» σ. 137.

¹⁴⁷ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 226.

1204¹⁴⁸. Ήδη από τη πρώτη Σταυροφορία (1096-1099) καλλιεργήθηκε από τους Νορμανδούς ο μύθος περί ελληνικής δολιότητας (*perfidia Graecorum*)¹⁴⁹, ενώ από την άλλη οι Βυζαντινοί θεωρούσαν τη δυτική εκκλησία αιρετική και τα μέλη του κλήρου επηρεάζαν αρνητικά την κοινή γνώμη για τους Δυτικούς¹⁵⁰. Η αμοιβαία δυσπιστία στις σχέσεις του Βυζαντινού αυτοκράτορα και των δυτικών βασιλείων πυροδοτήθηκε ιδιαίτερα και κατά την διάρκεια της δεύτερης Σταυροφορίας (1147-1149), όταν ο Γερμανός αυτοκράτορας Κορράδος Γ΄ (1138-1152) αυτοανακηρύχθηκε *rex Romanorum Augustus*¹⁵¹. Τον 12^ο αιώνα προστέθηκαν και άλλες αιτιάσεις που αφορούσαν λεπτομέρειες στην καθημερινή ζωή, όπως λόγου χάρι τα έθιμα της βάπτισης και της Θείας Κοινωνίας¹⁵², οι οποίες σχηματίστηκαν από την μαζική και άμεση επαφή του βυζαντινού λαού με τους Νορμανδούς, τους σταυροφόρους και τους Ιταλούς εμπόρους¹⁵³. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας επεδίωκε με οποιονδήποτε εφικτό διπλωματικό χειρισμό να αποφευχθεί με κάθε τρόπο και με κάθε κόστος μια ενδεχομένη επίθεση των σταυροφορικών στρατευμάτων στην δική του πρωτεύουσα¹⁵⁴. Συνεπώς, πολλές κινήσεις των Βυζαντινών ερμηνεύονταν από τους Λατίνους ως προδοτικές και συχνά μεγαλοποιούνταν, για να δημιουργηθεί παράλληλα και μια εύλογη δικαιολόγηση των δικών τους ενεργειών.

Επιπλέον, η εύνοια που απολάμβαναν οι Λατίνοι στην αυλή των Κομνηνών ήταν αιτία δυσaráσκειας πολλών λογίων της εποχής που κατείχαν υψηλές θέσεις, παρόλο που δεν μιλούσαν ελληνικά. Έπαιρναν τεράστια χρηματικά ποσά από τον αυτοκράτορα, υψηλά αξιώματα ακόμα και θέσεις στα δικαστήρια για τα οποία απαιτούνταν νομικές γνώσεις. Ειδικά ο αυτοκράτορας Μανουήλ χρησιμοποίησε συστηματικά τους Λατίνους σε αποστολές στις δυτικές και σταυροφορικές αυλές, ενώ στα θρησκευτικά θέματα φαίνεται ότι επηρεάστηκε από τον θεολόγο Ούγο Εθεριανό (1115-1182) από την Πίζα, στον οποίο είχε αναθέσει μάλιστα να δημιουργήσει έναν φάκελο για το δόγμα της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος¹⁵⁵.

Τέλος, σχετικά με το μίσος που έτρεφαν οι Βυζαντινοί για τους Λατίνους ενδεικτική είναι η εξόντωση όλων των Λατίνων της πρωτεύουσας που διέταξε ο Ανδρόνικος Κομνηνός, όταν εισέβαλε στην Κωνσταντινούπολη τον Μάιο του 1182. Το γεγονός αυτό ερμηνεύθηκε ως μεθοδευμένη εκδήλωση του μίσους των Βυζαντινών κατά των Λατίνων¹⁵⁶. Αντίθετα, η προθυμία του Ανδρονίκου να υποστηρίξει την επιστροφή των Λατίνων στην Κωνσταντινούπολη λίγο πριν την εκθρόνιση του, ενώ πριν λίγα χρόνια τους εξόντωσε, ήταν ίσως ένας από τους παράγοντες που ωθήσαν τον όχλο να ξεσπάσει σε βάρος του. Οι παρανοϊκές πολλές φορές βιαιότητες σε βάρος των Βυζαντινών και των ξένων, ο αδίστακτος

¹⁴⁸ Αναλυτικά για τις σχέσεις Βυζαντινών και Δυτικών κατά την διάρκεια των Σταυροφοριών βλ. Α. Κόλια-Δερμιτζάκη, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας: οι απόψεις των Βυζαντινών για τους Σταυροφόρους*, Αθήνα 1994.

¹⁴⁹ J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, London 2003, σ. 54-92.

¹⁵⁰ T.M. Kolbaba, «Orthodoxy of the Latins in the twelfth century»: A. Louth, A. Casiday, *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty Sixth Spring Symposium of Byzantine Studies*, University of Durham, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Aldershot 2006, σ. 210.

¹⁵¹ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 98-99.

¹⁵² Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων την εποχή των Κομνηνών»: *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθίνο. Σύμμεικτα 9*, Αθήνα 1994, σ. 160-162. (Στο εξής: Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων»)

¹⁵³ Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων», σ. 163-165

¹⁵⁴ J. Harris, «Collusion with the infidel as a pretext for western military action against Byzantium (1180-1204)»: S. Lambert, H. Nicholson, *Languages of Love and hate. Conflicts. Communication and identity in the Medieval Mediterranean*, Turnhout 2012, σ. 102. (Στο εξής: J. Harris, «Collusion with the infidel»)

¹⁵⁵ M. Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, σ. 374-385.

¹⁵⁶ J. Harris, «Collusion with the infidel», p. 108.

χαρακτήρας του¹⁵⁷ και η αποτυχία του Ανδρονίκου παράλληλα να αντιμετωπίσει την νορμανδική εισβολή το 1185, διαδραμάτισαν επίσης καθοριστικό ρόλο στην διάθεση του όχλου εναντίον του¹⁵⁸.

§39. 27 Μὴ εὐαγγελισάσθω τις τῇ πρεσβυτάτῃ Ῥώμῃ τὸν Εὐστάθιου μόνον: Ο χαρακτηρισμός *πρεσβυτάτη* Ῥώμη πιθανότατα έχει μια ελαφριά δόση ειρωνείας, υπονοώντας τις συνέχεις διεκδικήσεις του πάπα για την πρωτοκαθεδρία της δυτικής εκκλησίας και έρχεται σε αντίθεση με την Νέα Ῥώμη, την Κωνσταντινούπολη.

§40. 9-11 οὗ καὶ σικελικὸς πόλεμος - ἄλλους ἐφείσατο: Για την νορμανδική εισβολή το 1185 στη Θεσσαλονίκη βλ. το σχόλιο στην παράγραφο 6.

41. 25-26 Δεῦρ' ἴθι, φιλοσοφία - ὅσος ἐγκύκλιος: Προσωποποίηση των εννοιών της γραμματικής, της φιλοσοφίας και ρητορικής. Βλ. στην σύγκριση για τον μονόλογο της Θεσσαλονίκης. Ο Ευστάθιος είχε ξεκινήσει ως γραμματικός, δάσκαλος δηλαδή της γλώσσας και της λογοτεχνίας¹⁵⁹. Οι τρεις αυτές έννοιες συνδέονται άρρηκτα με την εκπαιδευτική δραστηριότητα του Ευστάθιου. Βλ. το σχόλιο στην παράγραφο 8. Αποτελούσαν τον στυλοβάτη του εκπαιδευτικού συστήματος, καλλιεργούνταν συστηματικά και αλληλοσυμπληρώνονταν. Ο ικανός ρήτορας και δάσκαλος όφειλε να κατέχει και τις τρεις και να τις αξιοποιεί σε κάθε επιστημονικό πεδίο.

§43. 23-25 Πάντως φορολόγοις - θηρσὶν ἔκδοτος: Η οικονομική δυσπραγία σε συνδυασμό με την απληστία των φοροεισπρακτόρων ειδικά στα τέλη του 12^{ου} αιώνα αποτέλεσαν ένα από μεγαλύτερα προβλήματα των βυζαντινών επαρχιών. Όταν έφτασε στη Θεσσαλονίκη, ο Ευστάθιος βρήκε τους φοροεισπράκτορες και τους ντόπιους να εκμεταλλεύονται την περιουσία της εκκλησίας, επιδόθηκε στην φιλανθρωπία για την εξάλειψη της φτώχειας¹⁶⁰. Βλ. και στο σχόλιο στην παράγραφο 31. Ο Ευστάθιος είχε υπερασπιστεί το ποιμνίό του έναντι των σκληρών φορολόγων¹⁶¹, όπως και έκανε και ο Μιχαήλ Χωνιάτης όταν ανήλθε στην μητροπολιτική θέση των Αθηνών. Ειδικά το *ὑπομνηματιστικὸν* του Μιχαήλ Χωνιάτη στον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ' Κομνηνό (1198/1199)¹⁶², με το οποίο διαμαρτύρεται για την βαριά φορολόγηση και την ένδεια του ποιμνίου του, είναι εκείνο που λαμβάνεται ως το αντιπροσωπευτικότερο κείμενο της κατάστασης που επικρατούσε στις επαρχίες κατά τον ύστερο 12^ο αιώνα.

§43. 26-29 ὁ μέγας ποιμὴν- πονηρὰ βάλλουσα, §44. 1-7 Ἄλλος γὰρ ἦν - ἐκ στόματος λέοντος: Η εικόνα του ποιμένα που προστατεύει τα πρόβατα απαντάται συχνά και στις επιστολές του Μιχαήλ Χωνιάτη¹⁶³. Εδώ ο Ευστάθιος παρομοιάζεται με τον Δαυίδ που προστάτευε τα πρόβατά του και κατατρόπωσε τον Γολιάθ. Βλ. *Α' Βασ.* 17, 35-36 και 79-50.

¹⁵⁷ J. H. Magoulias, «Andronikos I Komnenos: A Greek Tragedy», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 21 (2011), σ. 125-132. Για την ανάλυση του χαρακτήρα, της ζωής και της πολιτικής του Ανδρονίκου βλ.: H. J. Magoulias, «Andronikos I Komnenos: A Greek Tragedy», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 21 (2011), σ. 101-136.

¹⁵⁸ M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204*, σ. 478.

¹⁵⁹ P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ*, σ. 522.

¹⁶⁰ M. Angold, *Church and Society*, p. 191.

¹⁶¹ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 168.

¹⁶² Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα* σ. 307-311.

¹⁶³ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 222.

§48. 14-27 διεβαθμίδωσας κλίμακα- συνανιοῦσι δορυφορούμενος: Η πορεία του νεκρού μετά θάνατον και η μετάβασή του από τον υλικό κόσμο στον ουράνιο. Για τις αντιλήψεις των Βυζαντινών γύρω από τον θάνατο και την αποσύνδεση της ψυχής από το φθαρτό σώμα και την μετέπειτα πορεία βλ. Μ. Alexiou, *The ritual Lament in Greek Tradition*, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers, 2002, σ. 24-31. Η εικόνα του Ευστάθιου που ανέρχεται την κλίμακα των αρετών εμφανίζεται επίσης και σε μια επιστολή του Χωνιάτη προς τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Η πηγή έμπνευσης της εικόνας από τον Χωνιάτη είναι το όραμα του Ιακώβ στην Παλαιά Διαθήκη βλ. *Γεν.* 28, 1-22. ενώ η ταυτόχρονη αναφορά της εξύψωσης της ψυχής στον ουρανό παραπέμπει στο δεύτερο τμήμα περί των θεολογικών και ηθικών αρετών του έργου «Κλίμαξ» του Ιωάννη της Κλίμακος¹⁶⁴.

§49. 12-17 ὁ Κύριος μέσης νυκτὸς ἔλθὼν - τὴν λαμπάδα κοσμήσασα: Το πνεύμα του Ευσταθίου μένει ζωντανό και άσβηστο και μετά το θάνατο του, όπως οι λαμπάδες των φρόνιμων παρθένων του Ευαγγελίου. βλ. *Ματ.* 25. 1-13. Η παράγραφος είναι γεμάτη με παραπομπές στην Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, με στόχο την ενίσχυση της παραμυθίας.

§49. 2-11 σὺ κατὰ τὸν κορυφαῖον Πέτρον - θανάτου τούτου: Ο Ευστάθιος έσπασε τα φυσικά δεσμά του θανάτου με την βοήθεια ενός αγγέλου από τους Ουρανούς και του ανοίχθηκε η πόρτα για τον παράδεισο, όπως συνέβη και με τον απόστολο Πέτρο που διέλυσε τις αλυσίδες στη φυλακή με την βοήθεια του Κυρίου και απελευθερώθηκε. βλ. *Πρ.* 12. 6-11.

§50. 27-30 περὶ τὸν Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ - κωδῶνων κυκλουμένων, §52. 18-23 Ἐπὶ πᾶσι Χριστὸς - ἀψευδὼς ἀπήγγελο: Η αρχιερατική στολή του Ευσταθίου είναι πιο λαμπερή από του Ααρών και του Σαμουήλ, διότι ακολουθεί την ιεράρχηση του Χριστού και όχι της Παλαιάς Διαθήκης. Παρουσιάζεται ανώτερος και στην στολή και στους λόγους. Ο Χριστός παράλληλα τον τοποθετεί σε περίοπτη θέση δίπλα του. Τόσο η μονωδία του Χωνιάτη όσο και του Μαλάκη συνέβαλλαν σε μεγάλο βαθμό στην ένδοξη υστεροφημία του Ευσταθίου¹⁶⁵.

§53. 6-7 δέχοιο τήνδε - κεχυμένην τύμβω: Ο τόνος γίνεται πιο προσωπικός. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης δεν έγραψε την μονωδία του προς τιμήν του δασκάλου του για να εκφωνηθεί την ημέρα της κηδείας του ή πάνω από τον τάφο του, όπως εκείνη που συνέθεσε ο Ευθύμιος Μαλάκης. Ο Ευστάθιος απεβίωσε περίπου το 1195/6. Ο Μιχαήλ έγραψε τον θρήνο πιθανόν λίγο αργότερα από την ημέρα του θανάτου του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης¹⁶⁶. Δηλώνεται σαφώς πως δεν βρίσκεται στον τάφο του Ευσταθίου, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να τον αγκαλιάσει και να παρηγορηθεί.

§54. 12-14 οὐ γὰρ ἄτερος ὀψόμεθα - ὁμίλιαν σοφισόμεθα: Το ύφος της μονωδίας γίνεται πιο οικείο. Ο μαθητής με τον δάσκαλο, οι δυο αυτοί λόγιοι του 12^{ου} αιώνα είχαν αναπτύξει ισχυρούς φιλικούς δεσμούς μεταξύ τους. Ο Χωνιάτης στενοχωριέται, γιατί δεν θα ξανασυναντηθεί με τον Ευστάθιο και δεν θα ανταλλάσσουν πλέον επιστολές. Γνωρίζουμε καλά από το επιστολογραφικό έργο του Ευσταθίου και του Χωνιάτη, ότι οι δυο άντρες είχαν συχνή γραπτή επικοινωνία με την ανταλλαγή επιστολών¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 211.

¹⁶⁵ Α. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 129.

¹⁶⁶ Άδηλος ο τόπος εκφώνησης ή συγγραφής του λόγου. Terminus post quem 1 Σεπτεμβρίου 1193 βλ. Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 30.

¹⁶⁷ Βλ. επιστολές αρ. 2, 4, 6, 7 στο F. Kolovou, *Michaelis Choniatae epistulae*, σ. 4-5, 7-11.

§56. 29-30 Οὕτω καὶ τῷ ἤδη παρόντι - τὸ μέλλον πεφόβημαι: Η μονωδία ολοκληρώνεται μέσα σε μια έντονα χριστιανική ατμόσφαιρα. Η πραγματική ανακούφιση του πόνου αντλούνταν από την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, ενώ παράλληλα ο φόβος της κολάσεως ήταν ριζωμένος στο τρόπο σκέψης των Βυζαντινών και απασχολούσε κάθε πιστό.

Ευθυμίου Μαλάκη

Μονωδία

τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐθυμίου, ἀναγνωσθεῖσα ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ ἀγιωτάτου

Θεσσαλονίκης κυρίου Εὐσταθίου, μετὰ τινὰς ἡμέρας τῆς αὐτοῦ τελευτῆς

Πραγματολογικά Σχόλια

§1. 19-24 ἐπόθουν ιδεῖν... καὶ ὀξύδρομον: Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο Ευθύμιος Μαλάκης υπήρξαν στενοί φίλοι ὅλη τη διάρκεια της ζωῆς τους¹⁶⁸.

§1. 1-10 ἐγὼ δὲ τάφον -ὕπακούων οὐδεῖς: Ο Μαλάκης μετέβη ἀπὸ τη μητρόπολή του στον τάφο του Ευσταθίου και εκφώνησε δημόσια την ομιλία του πάνω ἀπὸ τον τάφο του.

§1. 3-5 Καὶ γοῦν μοι-βάμματος μεμελάνωται: Ο Ευθύμιος συνειδητὰ ἀναλαμβάνει τον ρόλο του ηθοποιού συμμετέχοντας στη «ρητορική του θεάτρου»¹⁶⁹ που ακμάζει τον 12^ο αἰώνα¹⁷⁰, σκιαγραφώντας ἔμμεσα τις περιστάσεις κάτω ἀπὸ τις οποίες οι ρήτορες της εποχῆς του παρουσίαζαν δημόσια τους λόγους τους¹⁷¹. Εδῶ ἀναφέρεται στο μολύβι και το χαρτί που κρατούσαν συχνὰ οι ρήτορες, ὅταν εκφωνούσαν τις ομιλίες τους. Ο ρήτορας συμπληρώνει την ζωντανή προσφώνηση προς τον φίλο του δηλώνοντας ὅτι και το χαρτί που φέρει την ὥρα που εκφωνεῖ την ομιλία, μαύρισε περισσότερο ἀπὸ την καπνία της συμφοράς, παρά ἀπὸ το συνηθισμένο χρώμα του μελανιού του.

§2. 11-17 μή τι σου καὶ -ἐπιταραχθῆ τὸ ἐμπόνημα;: Ο Ευθύμιος ἀναφέρεται συνοπτικά στην συγγραφική παραγωγή του Ευσταθίου και στο υψηλὸ της επίπεδο. Ο Ευστάθιος συνέθεσε ομιλίες, κατηγορίες, βίους, εγκώμια και επιστολές.

§2. 20-25 ἀλλὰ καὶ ψυχῆς - στρατηγὸν ἀπολέσασαν, §3. 27-35 γέγονεν ἡ Θεσσαλονικέων-δίψης καμινεύονται: Αντίστοιχη εικόνα του Ευσταθίου-στρατηγού¹⁷², εντοπίζεται και στον Μιχαήλ Χωνιάτη. Ο Ευστάθιος παρουσιάζεται ὡς προστάτης της πόλης, η οποία ὁμως τον

¹⁶⁸ Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 10.

¹⁶⁹ Με τον ὄρο «ρητορικό θέατρο» περιγράφεται η παρουσίαση ενός ρητορικού λόγου ενώπιον ενός ακροατηρίου εμπειρόχοντας τον ρόλο που διαδραματίζει τόσο το κοινὸ ὅσο και οι συνθήκες (χῶρος, χρόνος, σκοπός) εκφώνησης του λόγου. Βλ. αναλυτικά για το ρητορικό θέατρο: E. C. Bourbouhakis, «Rhetoric and performance»: P. Stephenson, *The Byzantine World*, London/ New York 2010, σ. 180. και A. F. Stone, «Eustathios of Thessaloniki and the performance of rhetoric». The case for “Theatron” », *Βυζαντινά* 26 (2006), σ. 10-17.

¹⁷⁰ Ἀπὸ τον 11^ο αἰώνα και μετὰ καλλιεργήθηκε συστηματικά μια τάση «θεαματοποίησης» της εκφώνησης των ρητορικών λόγων, πρακτική που κορυφώθηκε τον 12^ο αἰώνα. Ἐτσι, τον 12^ο αἰώνα οι ρήτορες υιοθετούσαν στους λόγους τους παράλληλα και μια εγωκεντρική διάθεση, που ἀποδείκνυε την αυτοπεποίθηση τους η οποία πήγαζε ἀπὸ την συνειδητοποίηση εκ μέρους τους ὅτι κατέχουν υψηλή μόρφωση και ἀνήκουν σε μια πνευματική ἐλίτ, στοιχείο που τους ἔκανε πιο ανταγωνιστικούς μεταξύ τους και περισσότερο ἐπιδεικτικούς στο ρητορικό τους ὕφος. Αναλυτικότερα για το θέμα βλ. M. Mullet, «Rhetoric, theory and the imperative of performance: Byzantium and now»: E. Jeffreys, *Rhetoric in Byzantium. Papers from the Thirty- Fifth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Oxford 2001, σ. 151-155.

¹⁷¹ A. Stone, «Euthimios Malakes in Theatron», *Βυζαντινά* 30 (2010), σ. 58-60 (Στο ἐξῆς: A. Stone, «Euthimios Malakes in Theatron»)

¹⁷² Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 285, 5. 25-28, σ.286, 6. 7-13, σ. 300, 43. 25-29.

έχασε και θρηνεί απαρηγόρητη. Υπονοείται η συμβολή του Ευσταθίου στην άμυνα της πόλης κατά την νορμανδική επίθεση του 1185. Η Θεσσαλονίκη υπέστη αυτή τη φορά φοβερή «άλωση» με τον θάνατο του Ευσταθίου, διότι έχασε το πολυτιμότερο «λάφυρο» της. Ο παραλληλισμός του θανάτου του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης με άλωση της πόλης χρησιμοποιείται και από τον Μιχαήλ Χωνιάτη και στηρίζεται στην αντίθεση μεταξύ του *χθές* και του *νῦν*, αποδίδοντας αμεσότερα την αλλαγή της τύχης της Θεσσαλονίκης¹⁷³. Η αντίθεση ανάμεσα στο *χθές* και στο *σήμερον* εντοπίζεται και στον Μαλάκη, προκειμένου να υπογραμμίσει και εκείνος την ανατροπή που επέφερε ο θάνατος του Ευσταθίου στην πόλη. Ο Μαλάκης τον παρομοιάζει με ορμητικό ποταμό που σταμάτησε πλέον να ρέει και εγκατέλειψε την οικουμένη διασπασμένη.

§3. 15-20 αἱ δὲ λοιπαὶ τῶν πόλεων - Μούσης ἀμήτηον: Οι λόγοι και τα έργα του Ευσταθίου έγιναν γνωστά σε πολλές πόλεις της αυτοκρατορίας. Η ευγλωττία του και τα συγγράμματα του διαδοθήκαν τόσο ανάμεσα στους μορφωμένους κύκλους της πρωτεύουσας όσο και στις επαρχίες, με αποτέλεσμα ο Ευστάθιος να δημιουργήσει την φήμη του γνωστότερου φιλόλογου της εποχής του.

§3. 21-24 παρ' εμοὶ δὲ ἄρα καὶ φάκελοι - λύπης ἀμετρίαν ἀποσεισάμενος: Αντλούμε στοιχεία για την στενή αλληλογραφία των δυο μητροπολιτών, για τον χαρακτήρα τους και τον σκοπό των επιστολών τους. Η στενή φιλική τους σχέση φαίνεται από το οικείο ύφος και το περιεχόμενο των επιστολών τους¹⁷⁴. Για παράδειγμα, ο Ευθύμιος σε μια επιστολή στον φίλο του, παραπονιέται για την κατάσταση της υγείας του περιγράφοντας αναλυτικά τα συμπτώματα. Επειδή είναι κοντά στην ηλικία, ο φίλος του μπορεί να συμμεριστεί την ανησυχία του¹⁷⁵. Και σε μια άλλη επιστολή του Ευθυμίου προς τον Ευστάθιο, ο πρώτος παραπονιέται επειδή οι δυο φίλοι έχουν να αλληλογραφήσουν καιρό και ο Ευθύμιος επεθύμησε να δει τον φίλο του¹⁷⁶. Ο Ευθύμιος αλληλογραφούσε συχνά και με τον Μιχαήλ Χωνιάτη, καθώς και οι τρεις άνδρες συνδέονταν μεταξύ τους με στενούς φιλικούς δεσμούς. Μοιράζονταν προβλήματα, ανταλλάσσαν συμβουλές, αλληλοενημερώνονταν για τις εξελίξεις και ζητούσαν βοήθεια ο ένας από τον άλλο¹⁷⁷. Πράγματι πολλές φορές οι συμβουλές που έδινε ο Ευστάθιος στον Ευθύμιο μέσω των επιστολών του, πρέπει να είχαν αποτρέψει τον Ευθύμιο από απερίσκεπτες εκδηλώσεις οργής. Ο Ευθύμιος πρέπει να ήταν ένας ιδιαίτερος χαρακτήρας, ευερέθιστος και συχνά έκανε παράπονα όταν κάτι τον ενοχλούσε¹⁷⁸. Ενδεικτικά περιστατικά του οξύθυμου χαρακτήρα του Ευθυμίου είναι η σύγκρουση του Ευθυμίου με τον Βαλσάμ, τον χωροεπίσκοπο Ευρίπου που υπαγόταν στην μητρόπολη της Αθήνας, την ακριβή αιτία της οποίας δεν γνωρίζουμε. Τελικά ο Μιχαήλ Χωνιάτης, ως μητροπολίτης των Αθηνών επέλυσε το θέμα, αλλά ο Ευθύμιος εξακολουθούσε να παραπονιέται για την ευκολόπιστη στάση που έδειξε ο Μιχαήλ απέναντι στον κληρικό¹⁷⁹. Επιπλέον, ο Ευθύμιος είχε εκφράσει έντονα την διαφωνία του και στον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Κομνηνό για την επεικική στάση του αυτοκράτορα προς τον Δημήτριο εκ Λάμπης που διέδιδε αιρετικές ιδέες σε βάρος της ορθοδοξίας¹⁸⁰. Τέλος, από τις επιστολές που αντάλλαξε με τον Μιχαήλ Χωνιάτη

¹⁷³ Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα*, σ. 286, 6.

¹⁷⁴ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 157.

¹⁷⁵ Επιστολή αρ. 30 στο Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 70.

¹⁷⁶ Επιστολή αρ. 35 στο Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 70.

¹⁷⁷ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, σ. 140 και Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 107-117.

¹⁷⁸ Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 26-27.

¹⁷⁹ Αναλυτικά βλ. για την υπόθεση Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 14-16.

¹⁸⁰ Αναλυτικά βλ. για την υπόθεση Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 17-19.

αντιλαμβανόμαστε ότι και ο Ευθύμιος ήταν εξοργισμένος με τους μοναχούς που είχαν παρεκτραπεί χωρίς καμία διάθεση υπακοής στους επισκόπους τους. Ο Ευθύμιος είχε μεταβεί ακόμα και στην Κωνσταντινούπολη το διάστημα 1198 με 1202, για να καταγγείλει στον πατριάρχη την παράνομη εκλογή του επισκόπου Δαυλίας¹⁸¹.

§4.25-29 οὐδέ γὰρ εἰς ἀγάπης - και συναμαυρούμενον: Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση, ο Ευστάθιος επαινούσε την αγάπη ως υπέρτατο τρόπο ζωής¹⁸². Ο Μαλάκης αναφέρεται στην προσπάθεια του Ευσταθίου να ανορθώσει τους κατοίκους από την έκπτωση των ηθικών αξιών που θεωρούσε ότι είχε επιφέρει το κακό στην ανθρωπότητα¹⁸³. Ο Ευστάθιος ως εκπρόσωπος της εκκλησίας του Θεού όφειλε να επαναφέρει την αγάπη, την καλοσύνη και την τάξη, αξίες που πρωτοστατούν σε μια οργανωμένη χριστιανική κοινωνία¹⁸⁴. Καθίσταται φανερό η πρόθεση του Ευσταθίου να εξιδανικεύσει τον χαρακτήρα του Ευσταθίου και να διασφαλίσει τα αγαθά κίνητρα των πράξεών του.

§4. 1-4 ὁ δὲ καὶ - παράδεισον ἀποτέλεσαν: Το τρίπτυχο των αρετών που ενσαρκώνεται με τον Ευστάθιο. Ο Ευστάθιος κατέχει τις αρετές του καλού αρχιερέα, του ιδανικού ρήτορα και του κορυφαίου δασκάλου. Βλ. και το σχόλιο στις παραγράφους 23 και 24 στον σχολιασμό της μονωδίας του Χωνιάτη.

§4. 20-26 ῥάβδῳ μὲν γὰρ... τοῖς ἄρχουσι αἰνέσιμον: Η ποιμαντική ράβδος είναι βακτηρία που στηρίζει και ανορθώνει τους αδύναμους αλλά και ράβδος πατακτική, που χτυπά τους ασεβείς¹⁸⁵. Ο Ευστάθιος πολλές φορές οργιζόταν και ζητούσε την επέμβαση του αυτοκράτορα για την επίλυση σοβαρών προβλημάτων. Οι αντίπαλοί του είχαν προσάψει πολλές κατηγορίες σε βάρος του για την αδιάλλακτη στάση και τον απότομο χαρακτήρα του¹⁸⁶. Βλ. και το σχόλιο στην παράγραφο 3. Αυτές τις κατηγορίες επιχειρεί ο Μαλάκης να διανεύσει μέσω του εγκωμίου. Παραπέμπει εύστοχα στην δικαιολογημένη αντίδραση του Κυρίου στο Ευαγγέλιο, για να ενισχύσει την αξιοπιστία της θέσης του. Βλ. *Ψαλμ.* 2, 13-22.

§4. 10-23 λημμάτων ἐπληροῦτο - και ψιθυρίζοντας ἐξεδίωκεν: Ο Ευστάθιος διακρίνεται για τη ταπεινότητά του, τη συνειδητή αποχή του από τις υλικές απολαύσεις, τον αδιάφορο και άδολο χαρακτήρα του. Ζει με εγκράτεια και απλότητα, ακολουθώντας τον δρόμο του Θεού ενσαρκώνοντας τις αρετές του τέλειου πατριάρχη¹⁸⁷.

§4.20-21 Οὐδὲ θύρας πλουσίων μᾶλλον ἢ τῶν λογίων ἐξέτριβε: Ο Ευστάθιος εγκωμιάζεται γιατί δεν σύχναζε στα σπίτια των πλουσίων και η προαγωγή στην εκκλησιαστική ιεραρχία δεν προήλθε με την προσφορά οικονομικών ανταλλαγμάτων. Ο Μαλάκης στο πλαίσιο του εγκωμίου εξιδανικεύει την προσωπικότητα του Ευσταθίου, καθώς γνωρίζουμε ότι ο Ευστάθιος αναγκάστηκε πολλές φορές να ικετεύει για να βρει προστασία μεταξύ των ευγενών και να ανέλθει κοινωνικά και επαγγελματικά. Κατά την βασιλεία του Μανουήλ Κομνηνού, οι πιο σταθεροί προστάτες του ήταν ο *ἐπί τῶν δεήσεων* Νικηφόρος Κομνηνός, ο μεγάλος

¹⁸¹ Αναλυτικά βλ. Κ. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη*, σ. 20-21.

¹⁸² Tafel, *Opuscula*, σ. 69, 73.

¹⁸³ Για την διάκριση του καλού και του κακού στην οποία πίστευε ο Ευστάθιος βλ. Tafel, *Opuscula*, σ. 73.

¹⁸⁴ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 158, 178-179

¹⁸⁵ Μ. Λουκάκη, «Ο ιδανικός πατριάρχης», σ. 307.

¹⁸⁶ Για την σχέση του Ευσταθίου με το ποίμνιο του βλ. M. Angold, *Church and Society*, σ. 183-193.

¹⁸⁷ Μ. Λουκάκη, «Ο ιδανικός πατριάρχης», σ. 311-312.

εταιρειάρχης Ιωάννης Δούκας, ο λογοθέτης τους δρόμου Μιχαήλ Αγιοθεοδωρίτης και πολλοί ακόμα¹⁸⁸.

§5.35-36 και ἡ φιλολόγος νεολαία-καὶ Περίπατος: Ως δάσκαλος ο Ευστάθιος διέθετε μεγάλη επιστημονική γνώση, ήταν πολυμαθής, μεταδοτικός με μεγάλη απήχηση στο κοινό των μαθητών του. Ανέπτυξε την εκπαιδευτική του δραστηριότητα στην Κωνσταντινούπολη και υπήρξε κορυφαία αυθεντία στην διδασκαλία. Για την διδασκαλική του δραστηριότητα βλ. και το σχόλιο στην παράγραφο 10 στον σχολιασμό της μονωδίας του Μιχαήλ Χωνιάτη.

§5. 6-10 Εἷς ἐν ἀρχιεῦσιν- τῶν ἀρχιερέων κατάλογος: Ο Ευστάθιος θεωρήθηκε μοναδικός σε κάθε τομέα. Βλ. το σχόλιο στην παράγραφο 4.

§5. 10-14 πλέον ἐγὼ-καὶ συνεδέθημεν: Σαφής δήλωση ότι ο Ευθύμιος υπήρξε συμμαθητής με τον Ευστάθιο στην Κωνσταντινούπολη και ήταν συνομήλικοι. Συνδέθηκαν με στενούς δεσμούς φιλίας και πέρασαν μαζί τα νεανικά τους χρόνια¹⁸⁹.

§6. 15 ταυτά σοι τὰ τῆς φιλουμένης γλώττης καὶ ἡλικος ἐναγίσματα: Ο Ευστάθιος διέθετε εξαιρετική ευγλωττία και ήταν ικανότατος ρήτορας που με τις ομιλίες του καθήλωνε το κοινό του. Τα ἐναγίσματα παραπέμπουν ίσως στους «αγώνες» λόγου του «ρητορικού θέατρο» που μετείχε ο Ευστάθιος και ο Ευθύμιος¹⁹⁰.

§6.25 μετὰ τὴν νῦν συμφορὰν δυστύχημα δεῦτερον: Ο Ευστάθιος ολοκληρώνει την μονωδία μέσα σε μια απαισιόδοξη ατμόσφαιρα. Επισημαίνει ότι συνέθεσε τον ἔπαινό του ενώ ήταν ἔφιππος και μετέβαινε στο σπίτι του Ευσταθίου, εξαντλημένος από το ταξίδι και τα γηρατεία. Προκαταλαμβάνει το ακροατήριο και προωθεί την προσωπική του δεινότητα, όταν δηλώνει πως με δυσκολία θα υπάρξει στο μέλλον μια εξίσου εξαιρετική ρητορική γλώσσα για να διαλαλήσει και τον δικό του τάφο. Το επιδεικτικό ύφος και η διάθεση αυτοπροβολής του ρήτορα είναι φανερά.

---

¹⁸⁸ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ.156-157.

¹⁸⁹ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 133.

¹⁹⁰ A. Stone, «Euthimios Malakes in Theatron», σ. 58.

Συγκριτικός Ειδολογικός Σχολιασμός

Τα ρητορικά είδη της μονωδίας και του επιταφίου δεν διαχωρίζονταν με σαφήνεια στο Βυζάντιο. Η ρητορική του θανάτου συνδεόταν περισσότερο με την περίπτωση και τις προσωπικότητες, παρά με τους αυστηρούς λογοτεχνικούς κανόνες ή το καθιερωμένο θρησκευτικό τυπικό¹⁹¹. Υπήρχε συνήθως πληθώρα συναισθημάτων και μια συνεχής ψυχολογική διακύμανση μέσα στους λόγους. Ο θρήνος στηριζόταν βέβαια στις βασικές θεωρητικές υποδείξεις, αλλά όπως και κάθε ρητορικός λόγος, εντασσόταν σε ένα συγκεκριμένο κάθε φορά επικοινωνιακό πλαίσιο. Κατ' επέκταση και οι λόγοι του Μιχαήλ Χωνιάτη και του Ευθυμίου Μαλάκη παρόλο που φέρουν τον τίτλο της μονωδίας, φαίνεται ότι αντλούν στοιχεία και από το μενάνδρειο πρότυπο του επιταφίου.

Αρχικά κατά τον Μένανδρο, ο επιτάφιος είναι ένα είδος επαινετικού θρηνητικού λόγου που εκφωνείται πάνω από τον τάφο ενός νεκρού. Ο αρμονικός συνδυασμός του θρήνου, της παραμυθίας και των εγκωμιαστικών στοιχείων αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την σύνθεση ενός επιτυχημένου επιταφίου¹⁹². Συγκεκριμένα, ο λόγος του Ευθυμίου Μαλάκη για τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης αν και αποκαλείται μονωδία, όπως δηλώνεται στον τίτλο του, εκφωνήθηκε λίγες μέρες μετά τον θάνατο του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης πάνω από το τάφο του¹⁹³. Αντίθετα, στον λόγο του Μιχαήλ Χωνιάτη που και αυτός προσδιορίζεται ως μονωδία δεν υπάρχει καμία αναφορά για τον ακριβή τόπο και χρόνο εκφώνησης της μονωδίας, αν μάλιστα εκφωνήθηκε.

Ο Μένανδρος επισημαίνει πως ο επιτάφιος διαιρείται σε επιμέρους εγκωμιαστικά κεφάλαια τα οποία αναμιγνύονται συνεχώς με το πάθος, με αποτέλεσμα η συναισθηματική ατμόσφαιρα του λόγου να εντείνεται¹⁹⁴. Το θρηνητικό εγκώμιο ξεκινά με την έκφραση του πόνου του ρήτορα που ένα τόσο σπουδαίο πρόσωπο έφυγε από την ζωή. Έτσι, ο Χωνιάτης και ο Μαλάκης ξεκινούν τον λόγο τους με την έκφραση του πόνου τους στο άκουσμα της δυσάρεστης είδησης δηλώντας πως δεν μπορούν να συγκρατήσουν τα δάκρυά τους¹⁹⁵. Η αμέσως επόμενη παράγραφος αφιερώνεται στον έπαινο της οικογένειας του νεκρού¹⁹⁶. Τόσο όμως το εγκώμιο της ευγενικής καταγωγής όσο και της ένδοξης γέννησης που ακολουθεί σύμφωνα με τις οδηγίες του Μένανδρου, παραλείπονται και από τον Χωνιάτη και από τον Μαλάκη. Οι δυο ρήτορες επιλέγουν να μην εκθειάσουν το γένος του Ευσταθίου και αποφεύγουν τις αναφορές σε διάφορα όνειρα ή οiwονούς που λειτουργούν ως σταθεροί λογοτεχνικοί τύποι που προμηνύουν την γέννηση του εγκωμιαζόμενου προσώπου¹⁹⁷. Στην συνέχεια, ο Μένανδρος προτρέπει τον ρήτορα να εξάρει το πρόσωπο όχι μόνο για τα έμφυτα χαρακτηριστικά του, την εξωτερική του δηλαδή εμφάνιση και τη πνευματική του ευφυΐα, αλλά και την ανατροφή, τη παιδεία και το ήθος του¹⁹⁸. Είναι απαραίτητο κατά τον Μένανδρο να τονιστεί ότι το πρόσωπο έλαβε τη κατάλληλη ανατροφή και κατά συνέπεια, μπόρεσε να καλλιεργήσει τα έμφυτα

¹⁹¹ M. Mullet, «Rhetoric, theory and the imperative of performance», σ. 157.

¹⁹² D. A. Russell, N.G. Wilson, *Menander Rhetor edited with translation and commentary*, Oxford 1981, σ. 170, 418. 5-10, 25-26. (Στο εξής: D.A. Russell, *Menander*)

¹⁹³ K. Γ. Μπόνης, *Εύθυμιού τοῦ Μαλάκη*, σ.78. 13-16.

¹⁹⁴ D.A. Russell, *Menander*, σ. 172, 419. 11-15.

¹⁹⁵ Στο εξής για την παραπομπή στην μονωδία του Μιχαήλ Χωνιάτη: Χων. *Ευστάθιος* και για τον Ευθύμιο Μαλάκη: Μαλ. *Ευστάθιος*. Χων. *Ευστάθιος* σ. 284, 2. 10-13, Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 79. 5-7.

¹⁹⁶ D.A. Russell, *Menander*, σ. 172, 419. 22-24.

¹⁹⁷ D.A. Russell, *Menander*, σ. 172, 419. 25- 30.

¹⁹⁸ D.A. Russell, *Menander*, σ. 174, 420. 11-16.

πνευματικά και ψυχικά του χαρίσματα, ενώ παράλληλα ξεχώρισε για την παιδεία του και ξεπέρασε τους συνομηλίκους του. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης στον λόγο του αφιερώνει την έβδομη παράγραφο στη περιγραφή της ανατροφής και της μόρφωσης που έλαβε ο Ευστάθιος στη Κωνσταντινούπολη. Η Κωνσταντινούπολη ήταν εκείνη που έθρεψε τον Ευστάθιο πνευματικά, δίνοντάς του τα ερεθίσματα να διαπρέψει και ο εκείνος με την σειρά του, της απέδωσε τα τροφεία και μεταλαμπάδευσε τη σοφία του παραδίδοντας μαθήματα στη Βασιλεύουσα¹⁹⁹. Και ο Ευθύμιος Μαλάκης τονίζει πως η Κωνσταντινούπολη ήταν η πόλη όπου ο Ευστάθιος μορφώθηκε όταν ήταν νέος και παρέδιδε μαθήματα στους νέους μετατρέποντας την οικία του σε μια άλλη Στοά ή Περίπατο²⁰⁰. Στην Κωνσταντινούπολη επίσης, συνέγραψε πολλά έργα του τα οποία μεταδόθηκαν σε ολόκληρη την οικουμένη²⁰¹.

Κατόπιν ακολουθεί η παράθεση των προτερημάτων του προσώπου. Η δικαιοσύνη, η φιλανθρωπία, η φιλαλληλία και ηρεμία είναι στοιχεία που αναδεικνύουν το ενάρετο ήθος του προσώπου²⁰². Τόσο ο Μιχαήλ Χωνιάτης όσο και ο Ευθύμιος Μαλάκης αφιερώνουν πολλές παραγράφους στη σκιαγράφηση του ενάρετου ήθους του Ευσταθίου. Εξάλλου, στόχος και των δυο ρητόρων είναι αφενός το εγκώμιο του νεκρού και αφετέρου, η διαλεύκανση της εικόνας του σπουδαίου ανθρώπου για την υστεροφημία του²⁰³. Και οι δυο ρήτορες δεν αφιερώνουν ένα ξεχωριστό κεφάλαιο μέσα στα έργα τους για τον χαρακτήρα του Ευσταθίου, αλλά σε κάθε τομέα που εκθειάζεται ο νεκρός παρεισφρέουν φράσεις ή προτάσεις που προβάλλουν τον άμεμπτο χαρακτήρα του. Πολλές φορές ο Μιχαήλ επισημαίνει πως ο Ευστάθιος αγγίζει την τελειότητα και όταν αναφέρεται λόγου χάρη στις αστηρές επιπλήξεις στις οποίες κατέφευγε ο Ευστάθιος σε βάρος του ποιμνίου του, ο ρήτορας σπεύδει αμέσως να επισημάνει την καλοπροαίρετη διάθεση του Ευσταθίου και την παιδευτική αξία των επιπλήξεων του, επιδιώκοντας να διασφαλίσει τα αγαθά κίνητρα του Ευσταθίου²⁰⁴. Την ίδια πρόθεση φαίνεται να έχει και ο Ευθύμιος Μαλάκης ο οποίος στρέφεται ευθέως εναντίον των κατηγοριών του Ευσταθίου και τους αποκαλεί συκοφάντες και ψεύτες²⁰⁵. Το δίκαιο, ταπεινό και αδιάφθορο ήθος του Ευσταθίου που λειτουργούσε πάντα με γνώμονα την αγάπη, αναδεικνύουν τον άψογο χαρακτήρα του²⁰⁶. Η πρόθεση του Ευθυμίου να υπερασπιστεί την δημόσια εικόνα του Ευσταθίου είναι περισσότερο εμφανής.

Σχετικά τώρα με τις πράξεις του προσώπου, ο Μένανδρος υπογραμμίζει πως πρέπει να περιγράφονται αναλυτικά από τον ρήτορα και τα θρηνητικά επιφωνήματα να ενσωματώνονται σε κάθε τομέα δράσης που εκθειάζεται²⁰⁷. Συγκεκριμένα, ο έπαινος του Ευσταθίου και από τους δυο ρήτορες στηρίζεται σε τρεις βασικούς θεματικούς άξονες. Ο Ευστάθιος εγκωμιάζεται όχι μόνο για την δράση του ως δάσκαλος και ρήτορας, αλλά και ως ιεράρχης. Τα τρία αυτά θεματικά κέντρα αναπτύσσονται περισσότερο από τον Χωνιάτη σε σχέση με τον Μαλάκη, και η μετάβαση από το ένα στο άλλο γίνεται πιο έντεχνα και κλιμακωτά, σε σχέση με τη μονωδία του Μαλάκη. Στον λόγο του Μαλάκη η νοηματική αλληλουχία είναι πιο ελεύθερη και αυθόρμητη, φανερώνοντας πως ο ρήτορας δεν είχε πολύ χρόνο να επεξεργαστεί τη δομική

¹⁹⁹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 286, 7. 15-22.

²⁰⁰ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 82. 34-36.

²⁰¹ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80. 15-20.

²⁰² D.A. Russell, *Menander*, σ. 174, 420. 21-24.

²⁰³ A. Kazhdan, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία*, σ. 129.

²⁰⁴ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 296-297, 33, 34.

²⁰⁵ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80. 10-14.

²⁰⁶ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 82. 16-24.

²⁰⁷ D.A. Russell, *Menander*, σ. 174. 24-26.

διάρθρωση του λόγου του. Χωρίς να παραλείπει κανένα πεδίο δράσης του Ευσταθίου, ο Μαλάκης είναι πιο σύντομος και περιεκτικός. Εν αντιθέσει, ο αναλυτικότερος Χωνιάτης αφιερώνει τις πρώτες παραγράφους του εγκωμίου στον έπαινο της διδασκαλίας του Ευσταθίου²⁰⁸ και με το ερώτημα «Πόσοι μαθητές νόμιζαν ότι κατείχαν την ρητορική αλλά μόνο όταν μαθήτευσαν κοντά τον Ευστάθιο προόδευσαν²⁰⁹;» που παρουσιάζεται ως φυσικό στη ροή του λόγου, σηματοδοτεί μεθοδευμένα τη μετάβαση στο δεύτερο σκέλος του εγκωμίου, που στηρίζεται στη σύγκριση του Ευσταθίου με τους άλλους ρήτορες του 12^{ου} αιώνα. Με ένα καυστικό ύφος ο Χωνιάτης υποβαθμίζει τους σύγχρονους του ρήτορες και υπογραμμίζει την καλλιτέπεία του Ευσταθίου²¹⁰. Και αφού μιλήσει για την ευρυμάθεια του φιλόλογου και τη ρητορική του δεινότητα, τον αποκαλεί *ακρόπολη αρετής και σοφίας Ανατολής και Δύσης*²¹¹, μεταβατική φράση για την επόμενη αρετή που θα εγκωμιάσει. Ο Ευστάθιος ήγε έναν ενάρετο βίο και θεωρήθηκε πρότυπο ηθικής συμπεριφοράς σε σημείο που οι δυο ήπειροι μάχονταν για το ποιά θα τον κερδίσει. Ο Χωνιάτης βασίζεται σε ένα πραγματικό στοιχείο της ζωής του δασκάλου του και το ενσωματώνει με τέτοιο τρόπο στο κείμενό του, ώστε να προχωρήσει στο επόμενο αξιόπαινο στοιχείο του δασκάλου, τη δράση του δηλαδή ως θρησκευτικός ηγέτης. Ο μεταφορικός λόγος του ρήτορα επεκτείνεται και περιγράφει τις δυο εκκλησίες να ερίζουν για τον μητροπολίτη. Με αυτόν τον τρόπο, ο έπαινος συνεχίζεται και κορυφώνεται με τον μονόλογο της Θεσσαλονίκης, στον οποίο όλες οι αξιόπαινες ιδιότητες του Ευσταθίου συνοψίζονται²¹², και η εκφραστική δεινότητα του Χωνιάτη αποκαλύπτεται.

Μετά τον έπαινο των πράξεων του νεκρού σύμφωνα με τον Μένανδρο, ο ρήτορας οφείλει να αναφερθεί στην καλοτυχία της ζωής του νεκρού και να αναπτύξει το μοτίβο της σύγκρισης-διάκρισης. Ο νεκρός συγκρίνεται με ημίθεους ή ενάρετους ανθρώπους και αποδεικνύεται ισάξιος ή και ανώτερός τους²¹³. Το μοτίβο της σύγκρισης-διάκρισης αξιοποιείται με δεξιοτεχνία κυρίως από τον Χωνιάτη και αποτελεί έναν από τους άξονες που προωθεί την ανάπτυξη του περιεχομένου και κατευθύνει τον ακροατή-αναγνώστη. Η σύγκριση του Ευσταθίου κινείται σε δυο επίπεδα και ο Χωνιάτης χρησιμοποιεί το μοτίβο με έναν διαφορετικό τρόπο, εξυπηρετώντας τον σκοπό του δικού του λόγου. Ο Ευστάθιος συγκρίνεται και με ημίθεους και σπουδαίες ιστορικές προσωπικότητες, αλλά ταυτόχρονα και με κατώτερα πρόσωπα, τους ρήτορες του 12^{ου} αιώνα παρεμβάλλοντας ο Χωνιάτης τα σχόλιά του στην σύγχρονή του επικαιρότητα. Οι άλλοι ρήτορες εκφυλίζουν τη ρητορική τέχνη, σε αντίθεση με τον Ευστάθιο που διέθετε πραγματική ευφράδεια λόγου. Η σύγκριση καταλαμβάνει μεγάλο τμήμα του εγκωμίου, και γύρω της βρίσκει την αφορμή ο Μιχαήλ να οικοδομήσει στην ουσία τον έπαινο του Ευσταθίου ως αρίστου φιλόλογου και δασκάλου. Ο ρήτορας υπογραμμίζει ποιες αρετές έκαναν τον Ευστάθιο να υπερέχει των ομοτέχνων του, ενσωματώνοντας έτσι και έναν έμμεσο σχολιασμό για την κατάπτωση του επιπέδου της ρητορικής στην εποχή του. Συνεπώς, ο Ευστάθιος αξίζει να συγκριθεί, όπως υποδεικνύει και ο Μένανδρος στο είδος του επιταφίου μόνο με υψηλές προσωπικότητες, με τις οποίες ο εγκωμιαζόμενος καταφέρνει να φτάσει στο ίδιο επίπεδο ή και να ξεπεράσει. Έτσι, ο Ευστάθιος «δικαιολογημένα» συγκρίνεται με τον Περικλή, τον Δημοσθένη, τον Ξενοκράτη, ξεπερνά τους αττικούς σοφιστές ενώ στο τέλος, εντάσσεται στην χορεία των Πατέρων της Εκκλησίας. Τον υποδέχονται θερμά οι

²⁰⁸ Χων. *Ευστάθιος*, σ.286-289, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14.

²⁰⁹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 289, 14, 9-19.

²¹⁰ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 294-297, 19-25.

²¹¹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 294-297, 27-36.

²¹² Χων. *Ευστάθιος*, σ. 298-301, 38-45.

²¹³ D. A. Russell, *Menander*, σ. 176, 421. 4-9.

*Κλήμεντες, οι Διονύσιοι, οι Βασίλειοι και οι Γρηγόριοι*²¹⁴. Ο πληθυντικός χρησιμοποιείται καθ' υπερβολήν χωρίς κάποια ειρωνική διάθεση, για να τονιστεί η θερμή υποδοχή του Ευσταθίου από τους Πατέρες που τον στεφανώνουν λόγω της ελληνικής παιδείας του και του χριστιανικού του ήθους. Όλοι οι προαναφερθέντες Πατέρες υπήρξαν σημαντικοί λόγιοι και άφησαν πίσω τους σημαντική εργογραφία, όπως και ο Ευστάθιος μερικούς αιώνες αργότερα.

Το επόμενο κεφάλαιο σύμφωνα με τον Μένανδρο που ο ρήτορας καλείται να αναπτύξει σε έναν επιτάφιο λόγο είναι εκείνο της παραμυθίας. Ο ρήτορας οφείλει να παραθέσει παρηγορητικά επιχειρήματα για να καθησυχάσει την οικογένεια του νεκρού και να πείσει τα μέλη της για την ένδοξη πορεία του νεκρού μετά θάνατον. Επίσης, ο Μένανδρος προτρέπει τον ρήτορα να παρηγορήσει τόσο τα παιδιά όσο και την σύζυγο του νεκρού άνδρα εκθειάζοντας πρώτα το ενάρετο ήθος της συζύγου και συμβουλεύοντας τα νεαρά παιδιά να ακολουθήσουν τις ηθικές αρχές του πατέρα τους²¹⁵. Στο λόγο του Ευθυμίου Μαλάκη το παραμυθητικό στοιχείο παραλείπεται. Ο Ευθύμιος δεν περιγράφει την μεταθανάτια πορεία του Ευσταθίου και τη μεταφορά του στον Παράδεισο, ούτε φαίνεται πως έχει σκοπό να παρηγορήσει το ακροατήριο του, όπως επιλέγει ο Χωνιάτης. Ο Ευθύμιος αναφέρει μόνο στην τελευταία παράγραφο του λόγου του ότι ο Ευστάθιος πέθανε και βρίσκεται τώρα στον κόλπο του Θεού, δεν στέλνει όμως καμία σταγόνα δροσιάς για να ανακουφίσει ο Ευθύμιος τον πόνο που τον κατακαίει²¹⁶. Αντίθετα, ένα από τα στοιχεία του επιταφίου που αξιοποιεί ο Χωνιάτης είναι η παραμυθία, η οποία καταλαμβάνει κυρίως τις παραγράφους 46-52 και συνεχίζει και στις επόμενες, όπου το παραμυθητικό στοιχείο διαπλέκεται με την ευχή-παρακλήση του ρήτορα με την οποία αποχαιρετά ο ίδιος προσωπικά τον αγαπημένο του δάσκαλο. Στις παραγράφους 46-52 η παραμυθία υπερισχύει, καθώς ο ρήτορας προσπαθεί να καθησυχάσει τον ίδιο και το κοινό του με την ένδοξη πορεία του Ευσταθίου μετά θάνατον. Ο ρήτορας με την αποσύνδεση της ψυχής από το φθαρτό σώμα, εγκαινιάζει ομαλά το παραμυθητικό τμήμα της μονωδίας. Χωρίς να αναλύει τον τρόπο του θανάτου του Ευσταθίου, αναφέρει μόνο ότι δεν είχε βασανιστικό τέλος, αλλά κοιμήθηκε και ο ύπνος του ήταν βαθύς και γλυκός. Στη παραμυθία είναι έντονη η θρησκευτική ιδιότητα του Ευσταθίου και τα πνευματικά του χαρίσματα, με αποτέλεσμα ο χαρακτήρας της παραμυθίας να γίνεται έντονα χριστιανικός. Ο χριστιανικός χαρακτήρας αποβαίνει ακόμα πιο άμεσος με τον παραλληλισμό του Ευσταθίου με τον Ιακώβ υπονοώντας ότι και ο Ευστάθιος έφτασε στους Ουρανούς διαβαίνοντας σταδιακά τα σκαλοπάτια των αρετών. Από την μετριοπάθεια πέρασε στην απάθεια, από την απάθεια στην νοερά ενέργεια και τέλος στη θέωση²¹⁷. Η θερμή υποδοχή του από τους πατέρες και η τοποθέτηση του σε περίοπτη θέση δίπλα στον Κύριο παρουσιάζονται από τον ρήτορα αδιαμφησβήτητες²¹⁸. Και σε πολλές επιστολές του επίσης ο Χωνιάτης συνηθίζει να χρησιμοποιεί την επαγγελία της αιωνιότητας και την ελπίδα της αθανασίας που διακηρύσσει η ορθόδοξη πίστη ως παραμυθία προς όσους έχασαν οικεία πρόσωπα²¹⁹. Η περιφρόνηση του θανάτου και η εναπόθεση των προσδοκιών στην Θεία Πρόνοια αμβλύνουν τον πόνο και προσδίδουν στην θλίψη για τον θάνατο μια αίσθηση μέτρου. Συνεπώς, παρατηρούμε ότι οι παράγραφοι 46-52 λειτουργούν κυρίως ως παραμυθία και προετοιμάζουν τον επίλογο της μονωδίας.

²¹⁴ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 304, 50, 5-9.

²¹⁵ D. A. Russell, *Menander*, σ. 176, 421. 15-30.

²¹⁶ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 83. 15-18.

²¹⁷ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 302, 48.

²¹⁸ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 304, 50. 5-10, σ. 304, 52. 18-25.

²¹⁹ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 262-263.

Επιπλέον, ο Μιχαήλ Χωνιάτης εκθειάζει και τη «σύζυγο» του Ευσταθίου, τη Θεσσαλονίκη, αξιοποιώντας με έναν πρωτότυπο τρόπο τις οδηγίες του μενάνδρειου υποδείγματος. Στις παραγράφους 37-45 η προσωποποιημένη Θεσσαλονίκη πενθεί για τον νεκρό σύζυγό της και το θρηνητικό στοιχείο της μονωδίας κορυφώνεται. Ήδη από τις παραγράφους 5 και 6 έχει ξεκινήσει η δραματοποίηση της Θεσσαλονίκης που αποτελεί ένα «πρόσωπο» πάνω στο οποίο στηρίζεται η δομή και το περιεχόμενο του λόγου. Ο Χωνιάτης φαίνεται δηλαδή ότι έχει συστηματικά προμελετημένη την οργάνωση του κειμένου. Η Θεσσαλονίκη είναι το δεύτερο πρόσωπο που πρωταγωνιστεί στη μονωδία και για το οποίο «θρηνεί» ο ρήτορας. Εξετάζοντας από την αρχή τη διάρθρωση της μονωδίας, διαπιστώνουμε, ότι παράλληλα με τον θρήνο του Ευσταθίου, δίνεται μεγάλη έμφαση και στη σχέση του ιεράρχη με τη πόλη και τη συμφορά που υπέστη η Θεσσαλονίκη το 1185. Το πλήγμα που της προκάλεσε ο θάνατος του μητροπολίτη ήταν τόσο μεγάλο, σε σημείο που ο Χωνιάτης μοιάζει σαν να πενθεί για δυο πρόσωπα. Ή ορθότερα, ο θρήνος για τον Ευστάθιο εντείνεται και συμπληρώνεται από την ελεεινολογία της Θεσσαλονίκης. Ο ρήτορας από τις πρώτες κιόλας παραγράφους διαγράφει με επιδεξιότητα το «πρόσωπο» της Θεσσαλονίκης που ζημιώθηκε από την απώλεια του Ευσταθίου, ώστε να σκιαγραφήσει πειστικότερα την δραματική ατμόσφαιρα του λόγου δίνοντας μια όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ρεαλιστική διάσταση στο θρήνο της.

Πιο συγκεκριμένα στην αρχή, η Θεσσαλονίκη εμφανίζεται σαν μια ζωντανή πόλη και παρομοιάζεται με σύζυγο που έχασε τον άνδρα της και έμεινε χήρα. Η ευτυχισμένη ζωή της ανατράπηκε με το χαμό του προστάτη της, εγκαταλείποντάς τη μόνη και ανυπεράσπιστη. Υπέστη μεγάλη συμφορά με την άλωση της από τους Νορμανδούς, οι οποίοι την απογυμνώσαν από κάθε στολίδι και λάμψη²²⁰. Στη συνέχεια, ο ρήτορας σε όλη την έκταση της μονωδίας δεν παραλείπει είτε με σύντομες θρηνητικές φράσεις, είτε αφιερώνοντας μεγαλύτερες περιόδους αναφερόμενος στη συμφορά, να οικτρίζει την δυστυχία της. Στην παράγραφο για παράδειγμα 28, εμφανίζεται η εκκλησία της Θεσσαλονίκης ως αντίζηλος της εκκλησίας των Μυρών της Ανατολής. Ο ρήτορας στο σημείο αυτό ανατρέχει στο παρελθόν υπενθυμίζοντας την ένδοξη φήμη του Ευσταθίου και τους αρχιεπισκοπικούς θρόνους που προτάθηκε και ανέλαβε. Ο Χωνιάτης πλάθει μια ιστορία αντιζηλίας των δυο μητροπόλεων, την εγκιβωτίζει στην κυρίως αφήγηση και τοποθετεί την εκκλησία της Θεσσαλονίκης σε πρωταγωνιστικό ρόλο. Η εκκλησία της Θεσσαλονίκης φιλονικεί με την εκκλησία των Μυρών για τον νυμφίο, τον οποίο τελικά κέρδισε η Θεσσαλονίκη πριν προλάβει η εκκλησία των Μυρών να ψάλει το επιθαλάμιο άσμα. Στις επόμενες παραγράφους, η Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται αυτή την φορά να θρηνεί, όπως οι ηρωίδες στην αρχαία τραγωδία για το χαμό των ανδρών τους και να σέρνεται ρίχνοντας δάκρυα πόνου.

Η Θεσσαλονίκη συνεπώς εμφανίζεται αρχικά με το προσωπείο μιας έμψυχης πόλης που αλώθηκε από τους Νορμανδούς, στη συνέχεια με το προσωπείο της εκκλησίας της πόλης που διεκδίκησε τον μητροπολίτη της ενώ τέλος, με τη χρήση συγκεκριμένων εκφράσεων και λογοτεχνικών μοτίβων παραλληλίζεται με πρόσωπο του αρχαίου δράματος²²¹. Η Θεσσαλονίκη στο μονόλογό της καλεί την γραμματική, την ρητορική και την φιλοσοφία να θρηνήσουν μαζί της. Καλεί επίσης όλες τις εκκλησίες Ανατολής και Δύσης, γιατί και εκείνες στερήθηκαν τον κοινό νυμφίο, δίνοντας μια οικουμενική διάσταση στην συμφορά του θανάτου²²². Οι

²²⁰ Χων. *Εύσταθιος*, σ. 285-286, 5-6.

²²¹ Π.χ. Χων. *Εύστάθιος*, σ. 298, 38. 13-17, σ. 300, 42. 7-9.

²²² Χων. *Εύστάθιος*, σ.299, 41, 25-27.

παράγραφοι 37-45 κατ' επέκταση, αποτελούν έναν εγκλιβωτισμένο θρηνητικό μονόλογο μέσα στο ευρύτερο θρηνητικό κείμενο. Αν και ο λόγος της Θεσσαλονίκης δεν αναφέρεται σε κάποια ιδιότητα του Ευσταθίου που δεν έχει ήδη επαινεθεί και ο ρήτορας καταφεύγει σε επαναλήψεις και υπερβολές, ενδέχεται ο Χωνιάτης να ήθελε με τον μονόλογο να εξυπηρετήσει και κάποιον ακόμα σκοπό. Ο ρήτορας ίσως επιθυμούσε να αποδώσει στην ιστορική πόλη τον φόρο τιμής που της άξιζε και να επισημάνει τις ευεργεσίες σε κάθε τομέα που της προσέφερε ο Ευστάθιος, με αποτέλεσμα να παρουσιάζεται και εκείνη υπόχρεη να τον θρηνήσει μεγαλοπρεπώς. Φαίνεται ότι ο ρήτορας μετατρέπεται συνειδητά σε φερέφωνό της εκφράζοντας όσα εκείνη αδυνατούσε να εκφράσει.

Σίγουρα με τον μονόλογο της Θεσσαλονίκης, ο ρήτορας κορυφώνει τον θρήνο και προβάλλει την εκφραστική του ευφράδεια. Με την έκταση όμως του μονολόγου και την συνεχή παρουσία της Θεσσαλονίκης που είναι δυστυχής και οδύρεται, είναι πιθανόν να εισάγεται και ένας διακειμενικός διάλογος με τον θρήνο που εκφράζει ο Ευστάθιος στο ιστορικό του έργο για την άλωση της πόλης το 1185. Ή ίσως ο Χωνιάτης να ήθελε να δώσει και εκείνος μια «φωνή» στην Θεσσαλονίκη, εφόσον και ο Ευστάθιος αφιέρωσε ένα ολόκληρο έργο για την καταστροφή της. Ή απλούστερα να ένιωσε με αφορμή τον θάνατο του Ευσταθίου, να εκφράσει λεκτικά και τον βουβό πόνο της πόλης του Αγίου Δημητρίου που βίωσε μια ανυπολόγιστη καταστροφή το 1185 και ταλανιζόταν από την ηθική κατάρπωση και τον οικονομικό μαρασμό, όπως πολλές επαρχίες της αυτοκρατορίας στα τέλη του 12^{ου} αιώνα.

Τέλος, ο Μένανδρος υποδεικνύει πως ο επιτάφιος λόγος πρέπει να ολοκληρώνεται με τον έπαινο της οικογένειας που δεν παραμέλησε την κηδεία του νεκρού και με μια ευχή προς τους θεούς να προνοούν για τα μέλη της οικογένειας²²³. Ο Ευθύμιος Μαλάκης ολοκληρώνει τον λόγο του μέσα σε μια ατμόσφαιρα θλίψης και απαισιοδοξίας. Φλέγεται από την οδύνη και ο φίλος του δεν μπορεί να τον βοηθήσει στην ανακούφιση του πόνου του. Υπενθυμίζει ότι πραγματικά ξαφνιάστηκε από την είδηση του θανάτου του Ευσταθίου, καθώς εκείνος ενώ πήγαινε να συναντήσει τον φίλο του, μαθαίνοντας στον δρόμο ξαφνικά πως ο Ευστάθιος έσβησε. Καταβεβλημένος από τα γηρατειά πάνω σε ένα άλογο και κουρασμένος από τον ταξίδι, ελπίζει να συνέθεσε ένα εγκώμιο αντάξιο του ύψους του φίλου του. Κατάφερε να τιμήσει τον φίλο του με ένα εγκώμιο, θλίβεται όμως ακόμα περισσότερο γιατί ίσως να μην βρεθεί κάποιος για να τιμήσει αντάξια και τον δικό του τάφο²²⁴.

Από την άλλη πλευρά ο Χωνιάτης, στις δυο τελευταίες παραγράφους, ο Μιχαήλ Χωνιάτης δίνει έμφαση στο χάσμα που χωρίζει τους δυο φίλους, γεγονός που τον ανησυχεί ακόμα περισσότερο. Ο Ευστάθιος είναι στον Παράδεισο, ενώ ο Μιχαήλ Χωνιάτης στον επίγειο κόσμο ακόμα, εύχεται και εκείνος μετά τον θάνατό του να ανέλθει στους Ουρανούς και να αποφύγει την κόλαση²²⁵. Η μονωδία ολοκληρώνεται μέσα σε μια χριστιανική ατμόσφαιρα και όπως είναι αναμενόμενο για έναν βυζαντινό, η πραγματική ανακούφιση του πόνου αντλούνταν από την ορθόδοξη πίστη, ενώ ο παράλληλα ο φόβος της κολάσεως ήταν ριζωμένος στο τρόπο σκέψης τους και απασχολούσε κάθε πιστό. Επομένως, στη τελευταία παράγραφο η προσευχή του Μιχαήλ στον Ευστάθιο δένει αρμονικά με την δομή του λόγου και η παράκληση του ρήτορα να μεσολαβήσει ο Ευστάθιος για την λύτρωση της ψυχής του παρουσιάζεται ως φυσική αντίδραση από τον Μιχαήλ.

²²³ D. A. Russell, *Menander*, σ. 178, 422. 2-4.

²²⁴ *Μαλ. Ευστάθιος*, σ. 83. 20-25.

²²⁵ *Χων. Ευστάθιος*, σ. 305-306, 55, 56.

Όσον αφορά το είδος της μονωδίας, ο Μένανδρος όταν απαριθμεί τις βασικές οδηγίες για την σύνθεσή της, δίνει έμφαση στην ύπαρξη συγγένειας μεταξύ του γράφοντος και του νεκρού και επισημαίνει ότι ο έπαινος προς τιμήν του νεκρού πρέπει να πλέκεται με πρόφαση τον θρήνο²²⁶. Και οι δυο ρήτορες που θρηνούν για τον Ευστάθιο αφιερώνουν τις πρώτες παραγράφους στην περιγραφή της προσωπικής του ψυχολογικής αντίδρασης στο άκουσμα της δυσάρεστης είδησης και τονίζουν από την αρχή την στενή φιλική τους σχέση με τον νεκρό.

Ο Χωνιάτης ακολουθεί την υπόδειξη του Μενάνδρου και το θρηνητικό στοιχείο επανέρχεται συνεχώς στον λόγο του. Ήδη από τις πρώτες κίολας παραγράφους οι υφολογικές και λεκτικές επιλογές του ρήτορα θυμίζουν τον θρηνητικό τόνο της αρχαίας τραγωδίας. Αντιλαμβανόμαστε αμέσως πως πρόκειται για μια φοβερή συμφορά που έχει συγκλονίσει τον ρήτορα, η οποία εντείνεται με την ρητορική ερώτηση που ακολουθεί και εισάγεται με το ρήμα *έκτραγωδήσω*²²⁷. Ο ρήτορας μιλώντας σε πρώτο ενικό πρόσωπο περιγράφει τον αιφνιδιασμό που ένιωσε όταν έμαθε ότι ο Ευστάθιος απεβίωσε. Ο Μιχαήλ στεκόταν *αὔρος* και *ένεος* μπροστά στην δυσάρεστη είδηση και ενώ στην αρχή προσπαθούσε να συγκρατήσει τα δάκρυα του, τώρα νιώθει την ανάγκη να εκφράσει την θλίψη του για να ανακουφίσει τον πόνο του. Αμφιταλαντεύεται όμως όπως δηλώνει αναμεσα στα δυο. Να εκφράσει το μέγεθος της συμφοράς με βουβούς αναστεναγμούς ή να ξεκινήσει αμέσως τον θρήνο, καθώς και οι δυο εκδηλώσεις πόνου αρμόζουν στην περίσταση²²⁸. Όχι μόνο στην αρχή, αλλά σε όλη της έκταση της μονωδίας, ο ρήτορας εγκωμιάζει τον Ευστάθιο, τόσο ως καλό ποιμενάρχη όσο και ως κορυφαίο δάσκαλο, παρεισφρόντας σε συχνά διαστήματα θρηνητικά επιφωνήματα και περιγράφοντας την συναισθηματική του φόρτιση. Στην παράγραφο 12, ο Χωνιάτης δηλώνει προγραμματικά και με σαφήνεια, ότι πρόκειται να συνδυάσει τον θρήνο με το εγκώμιο για να τιμήσει τον νεκρό δάσκαλο και φίλο του προετοιμάζοντας το κοινό του για το κυρίως μέρος του επαίνου που θα αναπτυχθεί²²⁹.

Και ο Ευθύμιος Μαλάκης από την πρώτη κίολας παράγραφο επισημαίνει τη φιλική σχέση που τον συνέδεε με τον Ευστάθιο, αποκαλώντας τον αδελφό²³⁰. Τονίζει πως ενώ πήγαινε να επισκεφτεί τον Ευστάθιο, μαθαίνει ότι ο Ευστάθιος απεβίωσε. Ο Ευθύμιος συγκλονισμένος από την δυσάρεστη πληροφορία, αδυνατεί να τη πιστέψει. Καταφεύγει απελπισμένος στην «αδελφική εστία» του φίλου αλλά κανείς δεν του ανοίγει²³¹. Ο ρήτορας για να αποδώσει άμεσα και ζωντανά την συναισθηματική του φόρτιση δηλώνει χαρακτηριστικά ότι έφτασε σε έναν πένθιμο τάφο και όχι όπως περίμενε, σε ένα λιβάδι Χαρίτων²³², ότι στέκεται πάνω από τον τάφο του φίλου του και δακρύζει²³³ και ότι το χαρτί που κρατά στα χέρια του και περιέχει τον λόγο που εκφωνεί, μαύρισε από τη θλίψη²³⁴.

Κατόπιν, ο Μένανδρος επισημαίνει πως αν ο νεκρός είχε λάβει κάποιο υψηλό αξίωμα στη διοίκηση της πόλης, ο ρήτορας οφείλει να επαινέσει τη πόλη και να θρηνήσει για την

²²⁶ D. A. Russell, *Menander*, σ. 202, 434. 19-30.

²²⁷ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 283, 1. 1-3.

²²⁸ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 284, 2. 20-26.

²²⁹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 288, 12. 11-16.

²³⁰ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 78. 20-22.

²³¹ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 78. 20-25, σ. 79. 5-10.

²³² Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 79. 1-2.

²³³ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 79. 8-10, 25-26.

²³⁴ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 79. 3-5.

δυσάρεστη θέση που έχει περιέλθει με την απώλεια του προσώπου²³⁵. Πράγματι τόσο ο Μιχαήλ Χωνιάτης όσο και ο Ευθύμιος Μαλάκης, θέτουν τη πόλη της Θεσσαλονίκης σε πρώτο πλάνο, την εγκωμιάζουν ενώ παράλληλα οικτίρουν τη τύχη της, καθώς η πόλη έμεινε πλέον ανυπεράσπιστη απέναντι σε κάθε κίνδυνο. Ο Μαλάκης δηλώνει ότι λυπάται την Θεσσαλονίκη που θρηνεί ασταμάτητα για τον χαμό του Ευσταθίου παρομοιάζοντας την με πόλη που έχασε τον στρατηγό και τον κυβερνήτη της. Και ακριβώς στην επόμενη παράγραφο παραλληλίζει τον θάνατο του Ευστάθιου με άλωση, χωρίς όμως αυτή την φορά να υπόκειται η πόλη σε λεηλασία και να απειλείται από βαρβαρική επιδρομή²³⁶. Και ο Χωνιάτης παρουσιάζει την Θεσσαλονίκη ως μια δυστυχημένη σύζυγο που έμεινε χήρα. Θεωρεί τον θάνατο του Ευστάθιου ως τη δεύτερη άλωση που υπέστη η Θεσσαλονίκη μετά την νορμανδική επίθεση το 1185²³⁷. Όπως αναφέρθηκε βέβαια και παραπάνω, ο Χωνιάτης σε όλη της έκταση του λόγου φαίνεται να παρουσιάζει μεθοδευμένα την Θεσσαλονίκη ως ένα τραγικό πρόσωπο που συμβάλλει και στην δομική διάρθρωση του λόγου.

Ο Μένανδρος στη συνέχεια μεταβαίνει στον σχετλιασμό της άδικης μοίρας, καθώς οι θεοί άρπαξαν τον νεκρό και πανηγυρίζουν²³⁸. Στον Χωνιάτη, δεν ανιχνεύεται ο σχετλιασμός της μοίρας, αλλά η έκφραση λύπης που *ένα αστέρι ή ο ήλιος της ιεροσύνης έσβησε*²³⁹, μια σπουδαία γλώσσα χάθηκε²⁴⁰, *ένας λιμώνας χαρίτων και ένα μύρο σοφίας* κατέρρευσε στον Άδη²⁴¹. Κι ο Μαλάκης με την σειρά του, δεν κατηγορεί τη μοίρα ή τον Θεό που χάθηκε ο φίλος του, αλλά αρκείται στην έκφραση του πόνου του με μεταφορικές φράσεις και εικόνες. Αναφέρει για παράδειγμα ότι ο Ευστάθιος σαν ποταμός σταμάτησε να ρέει²⁴² και ότι η χρυσή του γλώσσα χάθηκε²⁴³. Βέβαια, στον Χωνιάτη έχουμε την προσαρμογή του μοτίβου στην χριστιανική παράδοση. Όπως θα δούμε και στο τέλος του λόγου, κυριαρχεί ένα αίσθημα χαράς και ανακούφισης που ο Ευστάθιος κοιμήθηκε, η ψυχή του μετέβη στον Παράδεισο και εκεί τον υποδέχτηκαν οι προφήτες και ο Κύριος.

Ο Μένανδρος παράλληλα τονίζει, πως στη μονωδία ακολουθείται η τριμερής χρονική διαίρεση σε παρόν –παρελθόν- μέλλον²⁴⁴. Κι ο οργανωτικός Χωνιάτης λοιπόν, βασίζεται στο τριμερές χρονικό σχήμα για την έκθεση των στοιχείων του εγκωμίου, ενσωματώνοντας τις ευεργεσίες που πρόσφερε ο Ευστάθιος στην πόλη στην ανάλογη χρονική βαθμίδα. Το παρελθόν στην μονωδία αντιστοιχεί στην δράση του Ευσταθίου ως δασκάλου, ρήτορα και μητροπολίτη πριν πεθάνει. Το παρόν είναι η χρονική περίοδος κατά την οποία ο Χωνιάτης συνθέτει τον επιτάφιο λόγο του, ο Ευστάθιος είναι πλέον νεκρός, κατέχει όμως μια θέση στον Παράδεισο. Παρατηρούμε επίσης ότι ο ρήτορας, χρησιμοποιεί επανειλημμένως την αντίθεση ανάμεσα στο *χθές* και το *νύν ή σήμερα* για να μεταβεί από την μια χρονική βαθμίδα στην άλλη μέσα στον λόγο του. Πολύ συχνά αναφέρει ότι, ο Ευστάθιος *χθες* ήταν *εδώ*, στον επίγειο κόσμο και φώτιζε, αλλά *τόρα* λείπει και όλοι ζουν στο σκοτάδι²⁴⁵, ενώ για το *μέλλον* άφησε μόνο την ενθύμησή του και την προσφορά του στα γράμματα. Ακόμα, πολλές φορές μια

²³⁵ D. A. Russell, *Menander*, σ. 202, 434. 26-31.

²³⁶ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 79. 21-29.

²³⁷ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 285. 20-25, σ. 286. 3-11.

²³⁸ D. A. Russell, *Menander*, σ. 202, 435. 10-15.

²³⁹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 285, 3. 2-3.

²⁴⁰ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 299, 41. 19-21.

²⁴¹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 299, 40.

²⁴² Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 79. 31-36.

²⁴³ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80. 1-5.

²⁴⁴ D. A. Russell, *Menander*, σ. 204, 435. 16-32.

²⁴⁵ Χων. *Ευστάθιος*, π.χ. σ. 285. 5, σ. 286. 6, σ. 298. 38, σ. 299. 40.

παράγραφος συνδέεται αντιθετικά με την επόμενη, στηριζόμενη στο τριμερές σχήμα. Για παράδειγμα στην παράγραφο 3, ο Χωνιάτης διερωτάται πώς θα μπορέσει να θρηνήσει για την απώλεια του φωστήρα που ακτινοβολούσε σε όλη την οικουμένη. Με δεξιοτεχνία περνά στην επόμενη παράγραφο προτάσσοντας την λέξη *ζόφο* για να περιγράψει την παρούσα σκοτεινή ατμόσφαιρα που επικρατεί λόγω της απώλειας του Ευσταθίου, εικόνα που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την προηγούμενη εικόνα του ως πηγή φωτός.

Από την άλλη πλευρά, ο Μαλάκης ενώ βασίζεται στη τριμερή χρονική διαίρεση, δεν τη τηρεί αυστηρά και με ευκρίνεια, όπως ο Χωνιάτης. Αυτό οφείλεται σίγουρα ως ένα βαθμό στο σύντομο χρονικό διάστημα που πρέπει να είχε στην διάθεσή του για την σύνθεση του λόγου του, καθώς όπως δηλώνει την συνέγραψε βιαστικά και καθ' οδόν²⁴⁶. Ο παροντικός χρόνος στην ομιλία του Μαλάκη κινείται γύρω από τη θέση που βρίσκεται ο Μαλάκης την ώρα που εκφωνεί τον λόγο του. Ο Ευστάθιος δηλαδή κείται νεκρός στο τάφο και ο Ευθύμιος στέκεται από πάνω και θρηνεί, όπως δηλώνεται και σαφέστατα στον τίτλο²⁴⁷. Το παρελθόν αποτελείται από τα σημεία εκείνα που εγκωμιάζουν τον Ευστάθιο ως σπουδαίο ρήτορα, δάσκαλο και θρησκευτικό ηγέτη, τονίζοντας τις ευεργεσίες που προσέφερε.²⁴⁸ Τέλος, το μέλλον δεν προσδιορίζεται με σαφήνεια, αλλά σκιαγραφείται. Η πόλη της Θεσσαλονίκης θα μείνει χωρίς υπερασπιστή από εδώ και στο εξής²⁴⁹, ο Μαλάκης δεν θα ξαναδεί τον φίλο του, και όλη η οικουμένη θα μείνει χωρίς τον φωστήρα της γνώσης και της ρητορικής²⁵⁰.

Ο Μένανδρος στο τέλος της μονωδίας προτρέπει τον ρήτορα να περιγράψει την εκφορά του νεκρού και την συγκέντρωση της πόλης για την κηδεία, επισημαίνοντας πως η μονωδία είναι περισσότερο κατάλληλη για τον θάνατο ενός νεαρού προσώπου. Επίσης, η έκτασή της καλό θα ήταν να μην υπερβαίνει τις εκατό πενήντα γραμμές²⁵¹. Ο Χωνιάτης από την μια πλευρά, ολοκληρώνει τον λόγο του με τον ήρεμο θάνατο του Ευσταθίου και τη θέση που έλαβε στη Βασιλεία των Ουρανών, καταλήγοντας ωστόσο σε μια εκτενή και εν μέρει κουραστική περιγραφή. Η μονωδία δεν τελειώνει ούτε με την αναφορά της κηδείας ούτε με τον έπαινο της οικογένειας ή των συγγενών για επιμέλεια της νεκρικής τελετής. Κατ' επέκταση υποθέτουμε ότι ο λόγος δεν πρέπει να γράφτηκε για να εκφωνηθεί την ημέρα της κηδείας ή στο μνημόσυνο του νεκρού. Επιπλέον, ο Ευστάθιος δεν πέθανε σε νεαρή ηλικία. Από την άλλη πλευρά, ο Μαλάκης συνθέτει ένα σύντομο θρηνητικό εγκώμιο και ούτε εκείνος στον επίλογό του αναφέρεται στην εκφορά του νεκρού. Αντίθετα, επισημαίνει την μεγάλη προσπάθεια που κατέβαλε για να γράψει τον λόγο του, καθώς ήταν καταβεβλημένος από τα γηρατειά και κουρασμένος από το ταξίδι²⁵².

---

²⁴⁶ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 83. 19-22.

²⁴⁷ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 78. 13-16.

²⁴⁸ Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80.10-29, σ. 81. 15-35, σ. 82. 5-24, 35-36, σ. 83. 1-9.

²⁴⁹ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 79. 20-25.

²⁵⁰ Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 83. 22-25.

²⁵¹ D.A. Russell, *Menander*, σ. 204, 436. 6-23, 437.

²⁵² Μαλ., *Ευστάθιος*, σ. 83.19-22.

Συμπεράσματα

Αναμφίβολα και οι δυο λόγοι προς τιμήν του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης αποτελούν δείγματα υψηλής ρητορικής τέχνης με μεγάλη λογοτεχνική αξία. Και ο Μιχαήλ Χωνιάτης και ο Ευθύμιος Μαλάκης, όπως διαπιστώσαμε και από την σύγκριση των λόγων με το μενάνδρειο πρότυπο, αντλούν στοιχεία και από το είδος της μονωδίας και του επιταφίου. Εντοπίζονται πολλές ομοιότητες μεταξύ τους στο περιεχόμενο, στη δομική διάρθρωση, στις υφολογικές και λεξιλογικές επιλογές αλλά ταυτόχρονα και διαφορές, που επιτρέπουν στον κάθε ρήτορα να διαμορφώσει το προσωπικό του ρητορικό προφίλ.

Αναφορικά με τις ομοιότητες μεταξύ των δυο έργων, ειδικά τα λογοτεχνικά μοτίβα πάνω στα οποία οι ρήτορες πλέκουν το εγκώμιο τους είναι κοινά και ανακυκλώνονται συνεχώς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι και στις δυο μονωδίες εκθειάζεται η ρητορική ικανότητα του Ευσταθίου, η καλλιέργεια του και το επίπεδο της συγγραφικής του παραγωγής. Ο Ευστάθιος επαινείται για την γλυκύτητα των λόγων του που παρομοιάζονται με μελωδικά τραγούδια που τέρπουν κάθε ακροατή²⁵³. Ο Ευστάθιος επίσης, εκφώνησε εξαισίους ρητορικούς λόγους σε διάφορες περιστάσεις και υπήρξε υπόδειγμα φιλολόγου με *χρυσή γλώσσα*²⁵⁴. Ακόμα, και στις δυο μονωδίες τονίζεται η επιτυχία του στην διδασκαλία και η ευρυμάθειά του, με κυρίαρχη την εικόνα των παιδιών που μαζεύονται γύρω από τον δάσκαλό τους στην Κωνσταντινούπολη για να αντλήσουν κάθε γνώση²⁵⁵. Και στους δυο λόγους δίνεται παράλληλα βάρος στο μοτίβο της μετάδοσης της φήμης του Ευσταθίου και των συγγραμμάτων του σε όλη την οικουμένη²⁵⁶. Επιπλέον, και οι δυο ρήτορες παρουσιάζουν τον Ευστάθιο ως αστέρα ιεροσύνης που προστατεύει το ποίμνιο του και το νουθετεί²⁵⁷, ενώ ταυτόχρονα είναι και ένας παράδεισος ή ένας κήπος σοφίας που συνδυάζει όλες τις αρετές αρμονικά, μοτίβο που επαναλαμβάνεται τακτικά και στους δυο λόγους²⁵⁸. Τέλος, ο θάνατος του Ευσταθίου δεν συντάραξε μόνο τους φίλους του, τον Μιχαήλ και τον Ευθύμιο, αλλά αποτέλεσε παγκόσμια συμφορά²⁵⁹.

Παράλληλα, ο προσωπικός και οικείος τόνος είναι εμφανής και έχει οργανικό ρόλο και στα δυο εγκώμια, καθώς οι ρήτορες ήταν φίλοι του Ευσταθίου. Δεν είναι τυχαίο που και ο Μιχαήλ και ο Ευθύμιος, επιλέγουν να αρχίσουν την μονωδία τους με την σκηνή της προσωπικής τους ψυχοσωματικής αντίδρασης στο άκουσμα του θανάτου²⁶⁰. Η υπενθύμιση του δεσίματος των δυο φίλων σε κάθε λόγο²⁶¹, ο έπαινος και η εξιδανίκευση του Ευσταθίου σε συνδυασμό με την προσπάθεια των ρητόρων να καταστήσουν κάθε συκοφαντία σε βάρος του φίλου τους αβάσιμη²⁶², εντείνουν συστηματικά το αίσθημα του προσωπικού πόνου και του οικείου ύφους στα έργα τους.

Η γλώσσα των εγκωμίων είναι επεξεργασμένη, το λεξιλόγιο αναβαθμισμένο και διακοσμημένο με εγκωμιαστικές προσφωνήσεις, όπως υπαγορεύει το είδος των θρηνητικών

²⁵³ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 287. 9, σ. 28. 12-13 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 79. 34-35 και 80. 30-34.

²⁵⁴ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 288. 22 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80. 1-2, 83. 23-25.

²⁵⁵ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 286. 8, 23-30, σ. 288, 13 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 82. 34-36 και 83. 1-4.

²⁵⁶ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 288. 13, σ. 297. 29-30 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 80. 17-20.

²⁵⁷ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 286. 6, σ. 300. 43 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 79. 20-25.

²⁵⁸ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 288. 25-29 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 82. 25-30.

²⁵⁹ Π.χ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 285. 1-5 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 83. 8-10.

²⁶⁰ Βλ. Χων. *Ευστάθιος*, σ. 283-282 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 78. 17-25, σ. 79.1-10.

²⁶¹ Χων. *Ευστάθιος*, σ. 288. 5-7 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 83. 10-14.

²⁶² Χων. *Ευστάθιος*, σ. 296-297 και Μαλ. *Ευστάθιος*, σ. 81. 18-30.

εγκωμίων. Οι μονωδίες είναι πλούσιες σε εκφραστικά μέσα, ενώ και οι συντακτικές επιλογές των ρητόρων φανερώνουν την εκφραστική τους δεινότητα. Βέβαια, η απεραντολογία, ο υπερβολικά φορτωμένος λόγος και οι τυποποιημένες επαναλήψεις δεν λείπουν από κανέναν. Το ύφος τους είναι σοβαρό, επίσημο και θρηνητικό όπως αρμόζει στην περίπτωση, χωρίς όμως να στερούν σε αμεσότητα.

Σχετικά με τις διαφορές, μια από τις βασικότερες είναι ότι ο Ευθύμιος Μαλάκης, όπως επισημάνθηκε και παραπάνω, εκφωνεί τη μονωδία του πάνω από τον τάφο του νεκρού λίγες μέρες μετά το συμβάν, ενώ αντίθετα ο Μιχαήλ Χωνιάτης βρίσκεται μακριά από τον τάφο του Ευσταθίου²⁶³. Η μονωδία του Χωνιάτη είναι πιο εκτενής σε σύγκριση με του Μαλάκη, γι' αυτό ίσως ορισμένες φορές να αποβαίνει κουραστική και μονότονη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι κάποια από τις δυο υστερεί σε περιεχόμενο ή ότι ένας από τους δυο ρήτορες μειονεκτεί. Η διαφορά στην έκταση πιθανόν οφείλεται στο γεγονός ότι ο επιτάφιος του Χωνιάτη είναι ένας λόγος δομημένος που συντάχθηκε πιθανότατα στο γραφείο του ρήτορα, με αποτέλεσμα ο Χωνιάτης να είχε τον απαιτούμενο χρόνο να επεξεργαστεί συστηματικά το εγκώμιό του. Αντίθετα, ο επιτάφιος του Ευθυμίου Μαλάκη φαίνεται πιο αυθόρμητος και απροσχεδιαστος. Ο Μαλάκης πρέπει να έγραψε σε μικρό χρονικό διάστημα την μονωδία του για να εξυπηρετήσει την άμεση ανάγκη της στιγμής. Ενώ πήγαινε, όπως μας πληροφορεί να επισκεφτεί τον φίλο του, έμαθε καθ' οδόν για τον θάνατο του Ευσταθίου και συνέθεσε εκείνη την ώρα μια ομιλία για να υμνήσει τον νεκρό. Ο Ευθύμιος στηρίχθηκε στις ρητορικές φόρμουλες, διαφήμισε το ταλέντο του και συνέθεσε έναν άρτιο τεχνικά ρητορικό λόγο. Με την αφήγηση των δυο φίλων που ήθελαν να συναντηθούν αλλά τελικά τους χώρισε ο θάνατος, ο Μαλάκης κατάφερε έντεχνα να προσδώσει στον πόνο του πειστικότητα και αληθοφάνεια. Παράλληλα, η όλη ατμόσφαιρα της μονωδίας, η γοργότητα στο ρυθμό του λόγου, οι ρητορικές ερωτήσεις, η συνεχής υπενθύμιση της στενής σύνδεσης των δυο φίλων, η εκφώνηση του λόγου πάνω από τον τάφο, δίνουν μια πιο γνησιά διάσταση στην έκφραση του πένθους από τον Μαλάκη.

Απεναντίας, επειδή ο Μιχαήλ Χωνιάτης είχε τον χρόνο να επεξεργαστεί την μονωδία του, την εμπλούτισε και με πληθώρα παραπομπών σε ιστορικά, μυθικά ή εκκλησιαστικά πρόσωπα προβάλλοντας τον συγκερασμό της ιεράς και θύραθεν παιδείας του. Με την ευρεία χρήση μεταφορών, παρομοιώσεων και εικόνων που συχνά χρησιμοποιεί και στις επιστολές του, ο Χωνιάτης στοχεύει κυρίως στην περιγραφή του ήθους των προσώπων δευτερευόντως, στην λογοτεχνική τους αξία²⁶⁴. Ο Χωνιάτης δηλαδή έχει την τάση να μην παραπέμπει μόνο σε αρχαίους συγγραφείς αλλά και σε βιώματα, ώστε να προβάλλει την παραδειγματική διαγωγή των αρχαίων Ελλήνων από την μυθολογία, την ποίηση, την ιστορία, την ρητορική, την φιλοσοφία²⁶⁵. Δεν αποκλείεται κατά συνέπεια, ο Χωνιάτης μέσω της μονωδίας στον Ευστάθιο να επιχειρεί να κάνει και μια διδασκαλία προς οικοδομή. Να δώσει χρήσιμες συμβουλές στους ακροατές- αναγνώστες, να παραδειγματιστούν από τον Ευστάθιο, να ακολουθήσουν τον ενάρετο χαρακτήρα του και να ομοιάσουν με τον Θεό, βρίσκοντας την πραγματική ουσία της ζωής. Ειδικά στις παραγράφους 21 και 22, ο Χωνιάτης τονίζει πως για να γίνει κάποιος άξιος μιμητής του Ευσταθίου οφείλει να μιμηθεί κάθε πτυχή της προσωπικότητας του. Για να γίνει

²⁶³ Δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία σύνθεσης του λόγου και τον τόπο. Βλ. Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 30.

²⁶⁴ Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης*, σ. 203-204.

²⁶⁵ D. Constantelos, «Η «ιερά» και η «θύραθεν» παιδεία του Μιχαήλ Χωνιάτη, μητροπολίτη Αθηνών»: S. Kotzabassi, G. Mavromatis, *Realia Byzantina*, Byzantinisches Archiv 22, Berlin/ New York, 2009, σ. 29.

μάλιστα περισσότερο κατανοητό και προτρεπτικό το ύφος του χρησιμοποιεί και ένα παράδειγμα από τον χώρο της ζωγραφικής.

Εν κατακλείδι, δεδομένου ότι ο Χωνιάτης είναι απολύτως συνειδητοποιημένος ότι ανήκει σε μια διακεκριμένη πνευματική ελίτ όπως ο Ευστάθιος, και επειδή συνθέτει και ένα εκτενές εγκώμιο με έμφαση στο μορφωτικό ιδεώδες του Ευστάθιου και την αρχιερατική του δράση, δεν αποκλείεται πίσω από το εγκώμιο του Ευστάθιου, να είναι επιδέξια κεκαλυμμένη και μια διάθεση εγωκεντρικής προβολής εκ μέρους του Μιχαήλ, που φαίνεται να προσπαθεί να μοιάσει στον Ευστάθιο. Εφόσον ο Ευστάθιος ήταν κορυφαίος ρήτορας, άριστος φιλόλογος και καλός ποιμενάρχης, ιδιότητες που εντοπίζονται και στον Μιχαήλ, ο ίδιος ο Μιχαήλ δεν είχε παρά να ακολουθήσει εμπράκτως το επιτυχημένο υπόδειγμα, να γίνει και ο ίδιος αξιοθαύμαστος προνοώντας για την εξασφάλιση της υστεροφημίας του. Εγκωμιάζοντας τον Ευστάθιο εκτενώς και διαβεβαιώνοντας για το άμεμπτο ήθος του, ο Μιχαήλ εκθειάζει ως ένα βαθμό και τον εαυτό του, που διέθετε τις ίδιες αρετές και υιοθέτησε όπως φάνηκε παρόμοια στάση ζωής. Υπήρξε αξιόλογος ρήτορας, ενάρετος και μαχητικός μητροπολίτης. Ο Ευστάθιος, ενστάλαξε μέσα στον μαθητή του τις χάρες του²⁶⁶ και ο Μιχαήλ εξελίχθηκε και εκείνος σε έναν καλλιεργημένο ρήτορα και άξιο μητροπολίτη, διαμορφώνοντας βέβαια την δική του προσωπικότητα. Και από την έκταση της παραμυθίας τέλος μπορούμε να υποθέσουμε πως η έμφαση που δίνεται στο χάσμα που τους χωρίζει και η δεδομένη μετάβαση του Ευστάθιου στον Παράδεισο, είναι πιθανόν να εκφράζουν και την πραγματική επιθυμία του Χωνιάτη να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο με τον Ευστάθιο όχι μόνο στον επίγειο, αλλά κυρίως και στον μεταθανάτιο κόσμο.

---

²⁶⁶ Δηλώνεται σαφώς στην μονωδία σ. 305, 53. 10-11.

Βιβλιογραφία

A. ΠΗΓΕΣ

- A. Kambylis, *Eustathios von Thessalonike, Prooimion zum Pindarkommentar*, Göttingen 1991.
- F. Kolovou, *Die Briefe des Eustathios von Thessalonike*, Beiträge zur Altertumskunde 239, München/ Leipzig 2006.
- F. Kolovou, *Michaelis Choniatae epistulae*, CFHB 41, Berlin 2001.
- E. Kurtz, «Evstafija Fessalonikijskogo Konstantina Manassi monodii na končinu Nikifora Komnina», *Vizantijskij Vremennik* 17 (1910), σ. 290-302.
- St. Kyriakidis, *Eustazio di Tessalonica, La espugnazione di Tessalonica*, Testi e Monumenti, Testi 5, Palermo 1961.
- Σπ. Λάμπρος, *Μιχαήλ Ακομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα: τὰ πλεῖστα ἐκδιδόμενα νῦν τὸ πρῶτον κατὰ τοὺς ἐν Φλωρεντία, Ὁξωνίῳ, Παρισίοις καὶ Βιέννῃ κώδικας*, τομ. Α΄, Ἀθήνα 1879.
- K. Metzler, *Eustathii Thessalonicensis De emendanda vita monachica*, CFHB 45, Berlin/New York 2006.
- K. Γ. Μπόνης, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Υπάτω) τὰ σωζόμενα*, τομ. 2, Αθήνα 1937, 1949.
- C. Müller, *Geographi graeci Minores*, τ. 2, Paris, Didot, 1882, σ. 201-407.
- I. Δ. Πολέμης, «Ὁ λόγος ἐπὶ τοῖς θεωρικοῖς δημοτέλεσι τραπεζώμασι τοῦ Ἐυσταθίου Θεσσαλονίκης», *Παρνασσός* 46 (1994), σ. 402-420.
- S. Ronchey, P. Cesaretti, *Eustathii Thessalonicensis Exegesis in Canonem Iambicum Pentecostalem*, Supplementa Byzantina 10, Berlin/ München 2014.
- D. A. Russell, N.G. Wilson, *Menander Rhetor edited with translation and commentary*, Oxford 1981.
- J. E. Sandys, *The Rhetoric of Aristotle with a commentary by E. Meredith Cope*, New York 1970.
- S. Schönauer, *Eustathios von Thessalonike, Reden auf die Große Quadragesima* [Meletemata 10], Frankfurt am Main 2006.
- G. Stallbaum, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Odysseam ad fidem exempli Romani editi*, 2 vols, Leipsig 1825-26. [reprint Hildesheim 1960].
- T.L.F. Tafel, *Eustathii metropolitae Thessalonicensis Opuscula*, Frankfurt am Main, Schmerber, 1832(= Amsterdam: Hakkert 1964)
- M. Van den Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem Codicis Laurentiani editi*, 4 Vols, Leiden 1971-1987.

P. Wirth, *Eustathii Thessalonicensis opera minora, magnam partem inedita*, CFHB 32, Berlin/New York 2000.

B. ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΕΣ

M. Alexiou, *The ritual Lament in Greek Tradition*, Lanham 2002.

M. Angold, *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, British Archaeological Reports 221, Oxford 1982.

M. Angold, *Η βυζαντινή Αυτοκρατορία 1025-1204. Μια πολιτική ιστορία*, Αθήνα 1997.

M. Angold, *Church and Society under the Comneni 1081-1261*, Cambridge 1995.

B. van den Berg, «The wise Homer and his erudite commentator: Eustathios' imaginery in the poem of the Parekbolai of the Iliad», *BMGS* 41 (1) (2017), σ. 30-44.

E. C. Bourbouhakis, «The end of Ἐπίδειξης. Authorial Identity and Authorial Intention in Michael Choniates' *Πρὸς τοὺς αἰτωμένους τὸ ἀφιλένδεικτον*»: A. Pizzone, *The author in middle Byzantine Litterature. Modes, Functions and Identities*, Byzantinisches Archiv 28, Boston/Berlin 2014, σ. 201-224.

E. C. Bourbouhakis, «Rhetoric and performance»: P. Stephenson, *The Byzantine World*, London / New York 2010, σ. 175-187.

C. M. Brand, *Byzantium confronts the West 1180-1204*, Cambridge Massachusetts 1968.

Σπ. Βρυώνης, *Η παρακμή του Μεσαιωνικού ελληνισμού στη Μικρά Ασία και η διαδικασία εξισλαμισμού (11^{ος} – 15^{ος} αιώνας)*, μτφ: Κάτια Γαλαταριώτου, Αθήνα 2008.

P. Cesaretti, «The exegete as a storyteller. The dawn of humanity according to Eustathius of Thessaloniki»: P. Roilos, *Medieval Greek Storytelling. Fictionality and Narrative in Byzantium*, Wiesbaden 2014, σ.131-141.

D. Constandellos, «Η «ιερά» και η «θύραθεν» παιδεία του Μιχαήλ Χωνιάτη, μητροπολίτη Αθηνών»: S. Kotzabassi, G. Mavromatis, *Realia Byzantina*. Byzantinisches Archiv 22, Berlin/New York 2009, σ. 25-34.

J. Darrouzès, *Recherches sur les όφφικια de l'έglise byzantine*, Paris 1970.

Π. Γουναρίδης, «Η εικόνα των Λατίνων την εποχή των Κομνηνών»: *Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού, Σύμμεικτα* 9, Αθήνα 1994, σ. 157-171.

J. Harris, «Collusion with the infidel as a pretext for western military action against Byzantium (1180-1204)»: S. Lambert, H. Nicolson, *Languages of Love and hate. Conflicts. Communication and identity in the Medieval Mediterranean*, International Medieval Research 15, Turnhout 2012, σ. 99-118.

J. Harris, *Byzantium and the Crusades*, London 2003.

J. Herrin, «Realities of Byzantine Prvincial Government: Hellas and Peloponesos, 1180-1205», *DOP* 29 (1975), σ. 253-284.

H. Hunger, *Konstantinopel und Kaisertum als "Neue Mitte" des Oströmischen Reiches-Überarbeitete Fassung von «Reich der Neuen Mitte. Der christliche Geist den byzantinischen Kultur»*, Granz, Wien, Köln 1965.

Ιωάννης Καμινιάτης, *Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Ιωάννης Αναγνώστης: Χρονικά των αλώσεων της Θεσσαλονίκης*, μτφ. Χ. Μεσσής, εισ.-σχόλια Ρ. Odorico, Αθήνα 2009.

A. Kaldellis, «Classical scholarship in twelfth century Byzantium»: C. Barber / D. Jenkins, *Medieval Greek Commentaries on the Nicomachian Ethics*, Leiden/ Boston 2009, σ. 1-44.

G. Karla, «Das Rednerideal bei Eustathios von Thessalonike und seine rhetorische Tradition», *BZ* 100 (2007), σ. 85-99.

V. Katsaros, «Το δραματικό στοιχείο στα ιστοριογραφικά έργα 11^{ου} και του 12^{ου} αιώνα (Μιχαήλ Ατταλειάτης, Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, Νικήτας Χωνιάτης)»: Ρ. Odorico, Ρ. / Α. Agapitos, Μ. Hinterberger, *L'Écriture de la mémoire. La littérature de l'historiographie, Actes du IIIe colloque international philologique*, Nicosie 6-8 Mai 2004, Dossiers Byzantins 5, Paris 2006, σ. 281-316.

A. P. Kazhdan, E. W. Epstein, *Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries*, Berkeley 1985.

A. Kazhdan, S. Franklin, *Μελέτες στη Βυζαντινή Λογοτεχνία του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα*, μτφρ. Μαριάννα Αυγερινού-Τζιώγα, Αθήνα 2007.

G.A. Kennedy, *Progymnasmata: Greek textbooks of prose composition and rhetoric. Writings from the Greco-roman world*, Atlanta 2003.

T. M. Kolbaba, «Orthodoxy of the Latins in the twelfth century»: A. Louth, A. Casiday, *Byzantine Orthodoxies. Papers from the Thirty Sixth Spring Symposium of Byzantine Studies*, March 2002, Aldershot 2006, σ. 199- 214.

Α. Κόλια- Δερμιτζάκη, *Συνάντηση Ανατολής και Δύσης στα εδάφη της αυτοκρατορίας: οι απόψεις των Βυζαντινών για τους Σταυροφόρους*, Αθήνα 1994.

Φ. Κολοβού, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολή στην μελέτη του βίου και του έργου του. Το corpus των επιστολών*, Αθήνα 1999 .

D. Kyritses, «Political and Constitutional Crisis at the end of Twelfth Century»: A. Simson, *Byzantium, 1180-1204: "The sad Quarter of a Century?"*, International Symposium 22, Αθήνα 2015, σ. 97-111.

Α. Κωνσταντοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, Χώρος και Ιδεολογία* (ΕΕΦΣΠ Δωδώνη Παράρτημα αριθ. 62), Γιάννενα 1996.

Σ. Λαμπάκης, «Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και ο πρόλογος τῶν σχολίων στὸν Πίνδαρο», *EEBM* 2 (1995), σ. 1173-1178.

Β. Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρόιμη και μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.

Μ. Loukaki, «L'image littéraire du patriarche de Constantinople chez les rhéteurs byzantins»: Μ. Grubart, L. Rickelt, Μ. Μ. Vučetič, *Zwei Sonnen am Goldenen Horn? Kaiserliche and*

Patriarchale Macht im byzantinischen Mittelalter. Akten der internationalen Tagung 3-5 November 2010, Teilband I, Byzantinistische Studien und Texte 3, Münster 2011, σ. 65-78.

M. Loukaki, «Questions de dates à propos de trois discours d'Eustathe de Thessalonique»: M. Hinterberger, E. Schiffer, *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner*, Byzantisches Archiv 20, Berlin/ New York 2007, σ. 327-346.

M. Loukaki, «Remarques sur le corps de douze didascales au XIIIe siècle»: *Ευψυχία, Mélanges offerts à Hélène Ahrweiler*, Byzantina Sorbonensia 16, Paris 1998, σ. 423-437.

M. Loukaki, «Le samedi de Lazare et les éloges annuels du Patriarche de Constantinople»: Φ. Ευαγγέλου-Νοταρά/Τ. Μανιάτη-Κοκκίνη, *Κλητόριον εἰς μνήμην Νίκου Οικονομίδη*, Αθήνα 2005, σ. 327-346.

Μ. Λουκάκη, «Ο ιδανικός πατριάρχης μέσα από τα ρητορικά κείμενα του 12^{ου} αιώνα»: Ν. Οικονομίδης, *Το Βυζάντιο κατά τον 12^ο αιώνα, Κανονικό Δίκαιο, Κράτος, Κοινωνία, Δίπτυχα-Παράφυλλα 3*, Αθήνα 1991, σ. 301-319.

Μ. Λουκάκη, «Τυμβωρόχοι και σκυλευτές νεκρών: Οι απόψεις του Νικόλαου Καταφλώρον για την ρητορική και τους ρήτορες στην Κωνσταντινούπολη του 12^{ου} αι. », *Σύμμεικτα 14*, (2001), σ. 143-165.

Ε. Μαδαριάγα, «Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης και η μονωδία του για τον Νικόλαο Αγιοθεοδωρίτη», *Βυζαντινά Σύμμεικτα 17* (2005), σ. 199-211.

H. J. Magoulias, «Andronikos I Komnenos: A Greek Tragedy», *Βυζαντινά Σύμμεικτα 21* (2011), σ. 101-136.

P. Magdalino, *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού 1143-1180*, μτφρ. Αγλαΐα Κάσδαγλη, Αθήνα 2008.

A. Markopoulos, «De la structure de l'école byzantine. Le maître, les livres et les processus éducatif»: B. Mondrain, *Lire et écrire à Byzance*, Monographies 19, Paris 2006, σ. 85-96.

Γ. Μέριανος, «Προστατεύοντας τα συμφέροντα ποιμνίου και μητρόπολης»: Δ. Β. Γόνης (επιμ), *Η Υπάτη στην ἐκκλησιαστική ιστορία, την ἐκκλησιαστική τέχνη καὶ τὸν ἐλλαδικὸ μοναχισμό (Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009)*, Αθήνα 2011, σ. 273-291.

M. Mullet, «Rhetoric, theory and the imperative of performance: Byzantium and now»: E. Jeffreys, *Rhetoric in Byzantium. Papers from the Thirty-Fifth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Ashgate Variorum, Oxford 2001, σ. 151-172.

I. Nilsson, «Komnenian Literature»: D. Sakel, *Byzantine Culture. Papers of the Conference "Byzantine Days of Istanbul"*, May 2010, Türk Tarih Kurumu 2014, σ. 121-131.

R. Nünlist, «Homer as a Blueprint for the Speechwriters: Eustathius Commentaries and Rheroric», *GRBS 52* (2012), σ. 493-509.

G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, μτφρ. Ιωάννης Παναγόπουλος, Αθήνα 1981.

W. D. Ross, *Αριστοτέλης*, μτφρ: Μαριλίζα Μήτσου, Αθήνα 2015.

- K. Smyrlis, «Sybaris of the Vosporus: Luxury, Corruption and the Byzantine State under the Angeloi (1185-1203)»: A. Simson (ed.), *Byzantium, 1180-1204: "The sad Quarter of a Century?"*, International Symposium 22, Αθήνα 2015, σ. 159-178.
- C. D. Stanton, *Warfare in History. Norman Naval Operations in the Mediterranean*, Woodbridge 2011.
- A. F. Stone, «Eustathios of Thessaloniki and the performance of rhetoric». The case for "Theatron" », *Βυζαντινά* 26 (2006), σ. 7-17.
- A. F. Stone, *Eustathios of Thessaloniki. Secular Orations 1167/8 to 1179*, Byzantina Australiensia 19, Brisbane 2013.
- A. F. Stone, «Eustathios of Thessaloniki and St. Nikephoros of Antioch: Hagiography of a political end», *Byz.* 77 (2007), σ. 416-431.
- A. F. Stone, «Euthimios Malakes in Theatron», *Βυζαντινά* 30 (2010), σ. 55-65.
- Ε. Τούντα, *Το δυτικό sacrum imperium και η βυζαντινή αυτοκρατορία. Ιδεολογικές τριβές και αλληλεπιδράσεις στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή του 12^{ου} αιώνα (1135-1177)*, Αθήνα 2008.
- Ε. Τσολάκης, *Ιωάννης Καμινιάτης, Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια, Αθήνα 2000.
- V. Valiavitcharska, *Rhetoric and Rhythm in Byzantium. The sound of persuasion*, Cambridge/ New York 2013.
- Ε. Χατζηαντωνίου, *Η μητρόπολη της Θεσσαλονίκης από τα μέσα του 8^{ου} αι. έως το 1430. Ιεραρχική τάξη-Εκκλησιαστική περιφέρεια-Διοικητική οργάνωση*. Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 42, Θεσσαλονίκη 2007.
- Σ. Χονδρίδου, «Συμβολή στη μελέτη της σχεδογραφίας τον 11^ο αιώνα», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 15 (2012), σ. 149-159.